

Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor

A SZÖVEGROMLÁS/JELROMLÁS A SZOCIO-SZEMIOTIKA SZEMPONTJÁBÓL

Az alábbiakban a jelromlás jelenségét (a tág értelemben vett szöveg romlásának jelenségét) a szocio-szemiotika nézőpontjából próbáljuk meg szemügyre venni. A szocio-szemiotikus minden jelet annak társadalmi jelentése szempontjából vizsgál, és minden társadalmi jelenséget mintegy "szövegnek" tekintve[1], annak olyan jelentéstartalmait keresi, amelyekből a vizsgált társadalom sajátosságaira, összefüggéseire lehet következtetni, a szövegeket tehát többek között társadalmi sajátosságok és összefüggések jeleinek fogja fel.

Ilyen jel lehet a) a *szó szoros értelmében vett szöveg*, b) lehetnek más "nyelvek" (pl. vizuális nyelv, zenei nyelv, mozgásnyelv, stb.) "szövegei", c) és lehetnek "szöveggént ható" absztrakt *eszmék* is (az alábbiakban mindhárom "szöveg"-típusból fogunk példákat említeni).

A szocio-szemiotikus számára minden tág értelemben vett szöveg *nyitott jelentésű*. Tisztában van azzal, hogy a mégoly tiszta, egyértelműnek tetsző szöveg is újabb, s újabb jelentéssel ruházható fel;[2] poliszémikus, illetve azzá tehető. A *szövegromlás* jelenségköre egyfelől természetesen akadályt állít a szöveg megértése (az eredeti közlési célra, az intencionált szövegtartalomra való következtetés) elé, s ezáltal nehezíti a szövegből kiinduló szocio-szemiotikai értelmezés dolgát is; másfelől viszont a szövegromlás maga is elemezhető (és sok esetben szocio-szemiotikai tartalommal bíró, tehát *új jelként* értelmezhető) jelenség.

Elemzési dimenziók

A jelromlás elemzésekor számos elemzési dimenziót érdemes alkalmazni. Először is érdemes a jelromlás okait meghatározva megkülönböztetést tenni a kommunikációelmélet klasszikus kategóriái (a Shannon-modell) szerint: vajon a romlás a) az "*adónál*" következett-e be, vagy b) a "*csatornában*", c) "*zaj*" okozta-e, vagy d) a "*vevő*" dekódoló tevékenysége során jött-e létre? {Szövegromlás forrásának tekinthető az "adó" esetében például az inadekvát nyelvhasználat; a "csatorna" esetében például egy beszéd hanganyagának közvetítése során elvesző metakommunikációs elemek, a beszéd tartalmat értelmező mimikában és gesztusokban rejlő információk hiánya; "zaj" okozta romlás okai mindazon körülmények, amelyek a "szöveg" észlelését vagy megértését akadályozzák, azzal interferálnak, vagy egyenesen átértelmezik azt; s a "vevő" esetében is okai lehetnek a szövegromlásnak a "vevő" észlelésének korlátai éppúgy, mint az általa elvégzett dekódolás során a félreértelmezés lehetősége}.

Mindezen szövegromlás-okoknak az esetében az elemzőnek érdemes abból a szempontból is megkülönböztetést tenni, hogy a szövegromlásnak a) van-e meghatározható *aktora*; b) vagy az *különböző hatások eredményének-eredőjének* tekinthető. (A szocio-szemiotikus számára ez azért is fontos szempont, mert egyáltalán nem mindegy, hogy a szövegromlás meghatározott személyek vagy csoportok tevékenységére vezethető-e vissza, vagyis elemzése által *azok* társadalmi szerepeiről, sajátosságairól lehet következtetéseket levonni; mert ha nem így, hanem különböző hatások eredményeként jön létre, akkor a következtetések inkább a társadalom egészének sajátosságaihoz vezethetnek.)[3]

Ha van meghatározott aktora a szövegromlásnak, további különbséget kell tennünk a) a *szándékos* változtatás (például a tudatos átértelmezés), és b) az *akaratlan* szövegromlás (például a "korlátozott kód" használata)[4] között, hiszen mindkét esetben másfajta társadalmi következtetéseket lehet levonni. (Hozzáteve, hogy például a "korlátozott kód" használata, a szövegnek a nyelvhelyesség vagy a kifejezés választékossága szempontjából való lerontása, amely a Bernstein adta értelmezésben egyértelműen akaratlan, hiszen a hátrányos helyzetben történő szocializáció következménye, bizonyos esetekben azonban lehet szándékos is, például amikor néhány évvel ezelőtt javaslatok történtek a klasszikus irodalmi szövegek leegyszerűsítésére "közérthetőbbé tételük" érdekében).[5]

A szándékosságot is érdemes tovább bontani. Az eredeti szöveg szándékos változtatása irányulhat annak *megsemmisítésére* (lásd a szöveg-kitörítés vagy a palimpszesztek esetét), de lehet csupán *átértelmező*; az átértelmezés irányulhat arra is, hogy *más* (az eredeti közlés szándékai szerinti szöveget lerontó) *értelmet* adjon egy szövegtartalomnak (amikor például egy kommentár nem pusztán kibontja az eredeti szövegben rejlő tartalmakat, nem pusztán feltárja az abban rejlő újabb jelentéseket, hanem megsemmisít valamit az eredetileg közölni szándékozottból: ilyen szövegromlás történik például, amikor egy vallásos szöveget a vallási tartalom tagadásával kommentálnak); de lehet az átértelmezés olyan is, hogy az eredeti szöveget az eredetitől *eltérő attitűddel* közvetíti (ezt teszi például a paródia, amely nem csak utal egy szövegre, hanem a nevetségessé tétel által sok mindent le is rombol az eredeti szöveg tartalmai közül. Általában szövegromlásnak tekinthető, amikor elbizonytalanodik a szöveg értelme, s ebben gyakran éppen a különböző attitűdök jelenléte a ludas[6]).

Vannak esetek, amikor a legradikálisabb szövegromlás, a szöveg szándékos megsemmisítése akaratlanul felerősíti az eredeti szövegtartalmat (tehát a szövegromlás ellenében hat). A nevek kitörítése például a névnek (mint szövegnek, a nevet viselő személy emlékezetének megerősítését célzó szövegnek) a megsemmisítésére irányul. Ám amikor például a Talmud szövegeiben Jézus "a férfi, akit nem nevezünk néven" megjelöléssel szerepel, ez a mai olvasó számára (háttérismeretei birtokában) éppen hogy Jézus nyomainak dokumentumaként szerepel. Ismerjük a "ne gondolj a fehér elefántra" felszólítás példáját is, ahol a "szöveg" törlésének szándéka nem tud megbirkózni a "szöveg" erejével. Rendkívül érdekes példáját láthatjuk az alábbi képeken annak, amikor az egyértelmű szövegromlás során éppen a szövegromtó szándék vezet az eredeti szövegjelentés felerősítéséhez.

1. kép

Az 1. kép esetében kettős (szándékos) szövegromtó törekvés érvényesül: először megpróbálják az eredeti szövegtartalmat *átértelmezéssel* lerombolni, majd mikor rájönnek, hogy ez sikertelen, a szöveg teljes *megsemmisítésével* próbálkoznak, ez azonban - éppen az első lépés következtében - eredménytelen marad. Az eredeti felirat: a MUK (ennek a mozaikszónak a jelentése az 1956-os forradalom után egyértelmű volt: Márciusban Újra Kezdjük). Ezt írták/értelmezték át a Kádár-

kormány hívei: Minden Uszítót Kiirtunk. A három betű azonban akrosztikonként továbbra is hordozta az eredeti szövegtartalmat, ezért később lemeszelésük mellett döntöttek. Ám most a szavak csonkasága éppen a hiánnyal hívta fel a figyelmet a három ominózus betűre (köszönhetően a Gestalt pszichológia által alaposan körüljárt azon pszichológiai mechanizmusnak, amellyel az észlelés a töredékesen érzékelteteket Egésszé pótolja ki)[7]. A felirat így, paradox módon éppen a megsemmisítő szándékkal végrehajtott módosítások által megerősítve még harminc évvel keletkezése után (a felvétel 1984-ben készült) is közvetítette az eredeti szövegtartalmat.

2. kép

A 2. kép hasonló tanulságot tartalmaz, bár egyszerűbb a képlet. A Magyar Királyi Állami Óvoda feliratból a detronizáló buzgóság eltávolította a "Királyi" "K" betűjét, a hiány (és a kiegészítő reflex) viszont külön fölhívja a figyelmet arra, hogy a szöveg egészéhez ott valami hiányzik. Persze mindkét példa esetében csak a háttérismeret birtokában lehet a történetet rekonstruálni. De a szocio-szemiotikának éppen az ilyenfajta rekonstrukció (és a szövegromlásban - itt: szándékos szövegrontásban - megmutató társadalmi törekvések feltárása) az egyik legizgalmasabb tevékenysége.

A bemutatottak a szövegromlás elemzésének még egy fontos dimenziójára figyelmeztetnek. A szemiotika klasszikus tagolódása szintaktikára, szemantikára és pragmatikára magától értetődővé teszi, hogy a szövegromlás tekintetében is megkülönböztessük a *szintaktikai*, *szemantikai* illetve *pragmatikai* romlás eseteit. (A bemutatott képek esetében mindhárom szempontból zavarok mutatkoznak).

Szintaktikai szövegromlás következik be például a más összefüggésben már említett korlátozott kód-használat következtében, a szemantikai és pragmatikai szövegromlás pedig szinte elkerülhetetlen mondjuk az egyik nyelvről a másikra fordítás esetén, hiszen az egyes szavaknak a különböző nyelvekben nagyon gyakran sem a szemantikai mezője, a szavak jelentéskészlete és asszociációs kapcsolatrendszere; sem pedig pragmatikája, használati horizontja nem azonos, s így a fordításnál óhatatlanul elvesznek egyesek az eredeti nyelvben meglévő szemantikai és pragmatikai vonatkozások közül. És ez is szövegromlásnak tekinthető.

Mindhárom szövegromlás-típus romlást okozhat a másik kettő vonatkozásában is, bár itt azonnal hozzá kell tennünk, hogy nem feltétlenül. A szintaktikai romlás (például egy szöveg fizikai megrongálódása, töredezetté válása) természetesen nehézségeket okoz szemantikai és pragmatikai szempontból, de éppen az említett Gestalt-korrekciónak egy bizonyos fokáig lehetővé teszi, hogy a szöveget kiegészítve szemantikailag és pragmatikailag is eredeti lehetőségeinek megfelelően használjuk. Ugyanígy a szemantikai romlás sem okoz feltétlenül fennakadást a

pragmatikában. (A szocialista társadalmak marxizmusa például egyértelműen szemantikai szövegromlással - lebutítva, sok ponton meghamisítva - használta Marx szövegeit, egy átlagos pártkatonára, egy végrehajtó számára azonban pragmatikai szempontból, az "eszme szolgálata" szempontjából nem jelentett különbséget, hogy a szolgáltató "eszme" szemantikailag összetettebb vagy leegyszerűsítettebb, számára a pragmatikai lényeg maga az "eszme-szolgálat" volt). És persze a pragmatikai romlás is változatlanul hagyhatja a szemantikai jelentést: a hívőben, aki eszméje szemantikai lényegéhez kötődik, érintetlenül hagyhatja ezt a szemantikai lényegét (és az adott eszmébe vetett hitet) az, ha a pragmatikában a marxizmushoz, (vagy az inkvizíció, a vallásháborúk korában a kereszténységhez) embertelen, az eszmével szöges ellentétben álló, annak eredeti üzenetét romboló gyakorlatok társulnak.

A szövegromlás szocio-kulturális aspektusai

A szocio-szemiotikai megközelítésben a szövegromlás bármely típusa *jel*, amelyből következtetni lehet a szövegromlás jellegét is meghatározó szocio-kulturális összefüggésekre. Ahogy az eredeti szövegben lehetnek olyan jelzések, amelyek a szöveg létrehozójának (az elsődleges Adónak) a társadalmi sajátosságaira utalnak (így tudható például a fent bemutatott 1956/57-es szövegről, hogy a jelzett időszakban, vagy a Magyar Királyi Állami Óvoda feliratáról, hogy a II. világháború előtt készült). A romlások az üzenet továbbítójáról (mint az eredeti üzenet Vevőjéről, és másodlagos Adóról), illetve az üzenettovábbítás körülményeiről, (a Csatornáról, a Zajról) nyújthatnak információkat. A szövegromlás okai esetenként különbözőek, az elemzések leggyakrabban az alábbi irányokban keresik a szövegromlásban szerepet játszó szocio-kulturális tényezőket (a szövegek módosítóinak szándékos szövegmódosítás esetén *szándékot*, akaratlan szövegmódosítás esetén pedig *attitűdöt* - például gondatlanság, értetlenség, tudatlanság - tulajdonítva).

1. A szövegromlás oka: *tudáshiány, tudásvesztés*. (a szöveg úgy kerül továbbadásra, hogy továbbadója - a "másodlagos Adó" - nem rendelkezik az eredeti szöveg tartalmait és formáját teljesen átfogó tudással). A tudáshiány sokféle lehet. Lehet *technikai* korlátozottság, amikor az eredeti szöveghez képest gyengébb technikai kivitel következtében sérül, szűkül az eredeti szövegtartalom. Ez történt például a késő római császárkorban a képzőművészeti ábrázolásokkal: a technikailag ügyetlenebbé vált, szintaktikailag sérülő formák szemantikai szempontból is csak redukáltabb tartalmak közvetítésére voltak képesek. (Hogy ez mégsem jelentett egyértelmű romlást, erre még visszatérünk).

3/a kép

Császárportré III. század

3/b kép

Császárportré VI. század

A technikai hibák okozta szövegromlások olykor az eredeti jelentés meghamisításához, szándékolatlan új jelentések megjelenéséhez is vezethetnek, illetve kedvezőtlenül tehetik a szöveg továbbítójáról (rontójáról) alkotott képet. Íme néhány mai példa arra, amikor technikai hiba/ügyetlenség okoz jelentős szövegromlást (4., 5., 6., 7. és 8. kép)

4. kép

5. kép

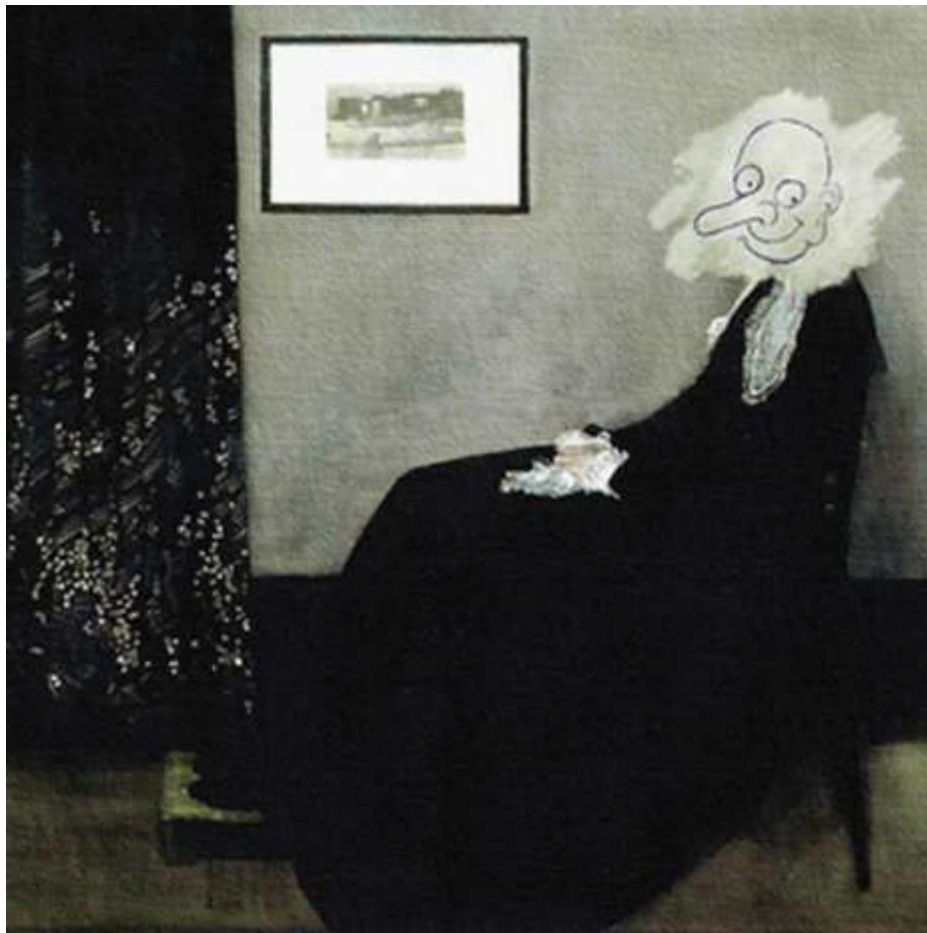
6. kép

7. kép

8. kép

Más típusú tudáshiányt jelez, amikor az eredeti szöveg jelentéseinek megértéséhez kellő *ismeretek*, például a keletkezés történelmi korszakára vonatkozó jellemző ismeretek vesznek el. (Míg a kortársak számára teljesen egyértelmű volt például a XX. századi történelmi szereplők politikai hovatartozása, az a mai diák, aki mondjuk Rákosi Mátyást a náciizmus, vagy Hermann Göringet a kommunizmus híveként azonosítja, ezt az ismeretet adhatja tovább utódainak, és ez a tényeket tekintve akkor is kétségkívül szövegromlás, ha a kommunizmus és náciizmus a mai diskurzusokban sok vonatkozásban közös nevezőre kerül). Nem csak a történelemre vonatkozó ismeretek hiánya okozhat efféle szövegromlásokat: a kellő háttértudások hiányában bármely szöveg súlyosan félreérthetővé válhat, illetve sokat veszíthet eredeti jelentéstartalmaiból.[8]

2. Szövegromlást válthat ki az *elszegényedés* is, amennyiben egy szöveg változatlan fenntartásához anyagi erőforrásokra van szükség. A szövegromlásból tehát gyakran *erre* lehet következtetni. Ez teljesen nyilvánvaló például az épített környezet, mint szöveg esetében, emlékjelek (például emlékművek, emléktáblák) elhanyagolásakor, de az élet (és a jelezés) egyéb területein is. (Az előző pontban említett technikai gyengülés is lehet az anyagi javak szűkösebbé válásának következménye).

3. Gyakori forrása a szövegromlásnak, amikor egy üzenet átkerül egy *másik szociális réteg* közegébe, "lesüllyed" vagy "felemelkedik": az ilyen változások az esetek nagy részében az eltérő közeg eltérő szükségletei, működési mechanizmusai következtében szemantikai, pragmatikai, sőt, gyakran szintaktikai módosulásokon is átmennek. Itt megint a legkülönbözőbb változásokra gondolhatunk: az üldözött kereszténység államvallássá, a "rabszolgavallásból", a szegény halászok vallásából despotikus uralkodók ideológiai támaszává válása szükségképpen "szövegromlással" jár az eredeti tartalmakhoz viszonyítva; a reneszánsz városi-udvari kultúrájának egyes szimbólumai a parasztfolklórban, a barokk paloták stíluselemei a népi építészetben elvesztik eredeti tartalmuk jelentős részét (miközben más tartalmakkal gyarapodnak). De a folklór is sokat veszít eredeti szövegtartalmaiból, (természetesen nem csak nyelvi, hanem zenei anyagának tartalmait is értve ezen), amikor polgári közegbe vagy a bürokratikus szocializmus működtetőinek közegébe kerül.

4. A szocio-szemiotikai elemzés a szövegromlásokban gyakran egyes *történelmi események* illetve *történelmi folyamatok* romboló hatását ismeri fel. A háborúk, diktatúrák és egyéb katasztrófák nagyon sok mindent elpusztítanak a "társadalom szövegeiből": települések, épületek vizuális

szövegeit, műalkotásokat és a szó szűkebb értelmében vett szövegeket is. Az intertextualitás következtében az ilyen rombolások a megmaradtakon is szövegromlást eredményeznek: minthogy az antik Athén drámairodalmából csak azt a néhány szerzőt és azoknak is csak néhány fennmaradt művét ismerjük, ezen művek szövegében is némák maradnak számunkra azok a tartalmak, amelyek csak a teljes antik dráma-anyag (és a hozzájuk kapcsolódó egyéb nyelvi és nem-nyelvi szövegek) fényében válhatnak érthetővé. A nagy pusztító erők hirtelen rombolásai mellett számos szövegromlásért a békeidők is felelősek lehetnek: kortárs szemtanúi vagyunk például annak, hogy a globalizációs folyamatban mint vész el számos kultúra számos mozzanata, s ezek kiesése ugyanúgy szegényesebbé teheti a fennmaradó szövegek tartalmait is, mint ahogy erre a görög drámák esetében utaltunk.

5. Külön figyelmet érdemelnek a szándékos szövegromlás esetei: ezek mögött legtöbbször *hatalmi, politikai harc*, politikai vagy egyéb *manipulációs szándék* áll. Közismertek a politikai ellenfeleknek a történelmi dokumentumok nyelvi és képi szövegéből való eltüntetésének közelmúltbeli példái is. A 9., 10. és 11. kép a korai szovjet korszak később nem kívánatosá vált vezető személyiségeinek, Trockijnak és másoknak a kiretusálását mutatja Lenin, illetve Sztálin mellől.

9. kép

10. kép

11. kép

6. A szövegrontás irányából a szocio-szemiotika következtetéseket vonhat le bármely *szocio-kulturális csoport* (szövegrontó) szerepére vonatkozóan: abból, hogy *milyen irányban* történik romlás a szövegben, egyes esetekben következtetni lehet a változtatást végrehajtó szubkultúrájára, nemére, életkorára, nemzetiségére, foglalkozására, iskolázottságára, stb. (Ha például azért értik félre, értelmezik át, stb. az eredeti szöveget, mert az *ő csoportjuk* közegében annak nincs vagy csak másként van értelme; s az eredeti szöveg elemei helyett, mellett olyan elemeket alkalmaznak, amelyek viszont az *ő csoportjukban* jellemzőek. A 3. pontban jelzett változás-típus és az itt hangsúlyozottak között egyébként nincsenek éles határok. Eklatáns példái ennek a szövegromlás-típusnak a népetimológiák.)

7. És hát természetesen vannak a szövegromlásnak olyan esetei is, amikor a romlás egyszerűen a *véletlennek*, például a továbbadó gondatlanságának, pontatlanságának, egyéb mulasztásának köszönhető.[9]

Összefoglalva a szövegromlás különböző eseteit, érdemes figyelembe venni Mary Douglasnak a *szennyeződés* kulturális szerepéről kialakított közismert gondolatait is. "Számunkra a mocsok {dirt} összefoglaló kategóriája mindannak, ami az elfogadott osztályozásokat elmossa, elmaszatozza, megcáfolja, vagy bármi módon összezavarja. Mindezek mögött az az érzés található, hogy az értékeknek egy bizonyos rendszere, amelyet általában egy adott szabály szerinti elrendezésben szoktunk kifejezni, megsérült." [10] Douglas ebből vezeti le a "kétértelműség" negatív megítélésének az emberiség történetében rengeteg rítus által képviselt jelenségkörét. A szövegromlás ebből a szempontból egyfajta "szennyeződésnek" is felfogható, szocio-szemiotikai kutatása egyfelől az eredeti, "tiszta" formát létrehozó komponensek beazonosítását és értelmezését, másrészt a "szennyeződés" okainak és komponenseinek beazonosítását és értelmezését jelentheti.

Szövegromlás vagy szövegépülés

A szocio-szemiotika az előző fejezetben jelzett, visszakövetkeztető elemzéseinek jogosultságát azonban sokan kétségbe vonják. A posztmodern tudományosság egyik központi tétele, hogy nem tudhatunk (teljesen) behelyezkedni egy másik korszak, egy másik alany, egy másik társadalmi helyzet világába, így arra utaló következtetéseink (szándéktulajdonításaink, attitűdtulajdonításaink, oktulajdonításaink) sohasem lehetnek kielégítően megalapozottak.[11]

Nem tagadjuk, hogy a visszakövetkeztetés, mint következtetés sosem rendelkezik axiomatikus erővel, ez azonban véleményünk szerint az effajta eljárás jogosultságát éppúgy nem szünteti meg, mint bármely, a történelmet faggató tudomány esetében. A filológia okkal különbözteti meg a "varians lectio" (az eltérő olvasat) fogalmát a "corruptela"-étől" (a félreértésen alapuló olvasatétől). Minden történelmi ténynek s így bármely szövegnek is sokféle (egyaránt jogos) olvasata, értelmezése lehet (eredeti szövegformájában is). Ám a jelen tárgyunkhoz kapcsolódó probléma abban rejlik, hogy bármely szöveg formája, jelentéstartalma, használata olyan módosulásokon is átmehet, amelyet az eredeti szöveg (legyen bárhány olvasati lehetősége) nem enged meg. Ami tehát az eredeti szöveget valamilyen értelemben meghamisítja (vagy hogy finomabban fogalmazzunk: alapvetően megváltoztatja). A szövegnek ezeket a romlásait pedig érdemes szembevetni az eredetivel; s a kettő között mutatkozó különbségek azt is megengedik, hogy hipotéziseket fogalmazzunk meg e különbségek okairól (ezek a hipotézisek viszont megint csak "varians lectio-k" lesznek, s amíg meg nem cáfolják őket, addig nem corruptelák).

Az, amit szövegromlásnak tekintünk, per definitionem meghamisítása (vagy legalábbis alapvető megváltoztatása) az eredeti szöveg formájának, jelentéstartalmának, illetve társadalmi használatmódjának. A nagy kérdés azonban az, hogy valóban *romlásról* van-e szó? Számos olyan példát vonultathatunk fel, amelyet az egyik nézőpontból szövegromlásnak, a másik szempontból azonban *szöveg-továbbépítésnek* lehet tekinteni. (És korántsem csupán olyan esetekben, amikor *szándékos* szöveg módosításról van szó).

Már a késő-római művészeti hanyatlás említett példájával kapcsolatban is felvethető, hogy ez egyúttal a kora-keresztény művészet kibontakozásának kora, s a formai-tartalmi leegyszerűsödés egy újfajta absztrakció születésével is együtt jár, amelyből aztán egy kétségkívül új művészeti paradigma, az európai keresztény művészet virágzása nő ki a következő évszázadok során. (Tehát, ami egyik szempontból szövegromlás, egy más szempontból szövegépítésnek is felfogható).

Hasonló példák a legkülönfélébb területekről hozhatók. Vajon egy emberi arc öregedése szövegromlás vagy szövegfelépülés? Lásd 12., 13. és 14. kép: lesz aki az egyik, s lesz aki a másik értelmezést részesíti előnyben.

12. kép

13. kép

Max von Sydow fiatalkori arcképe

14. kép

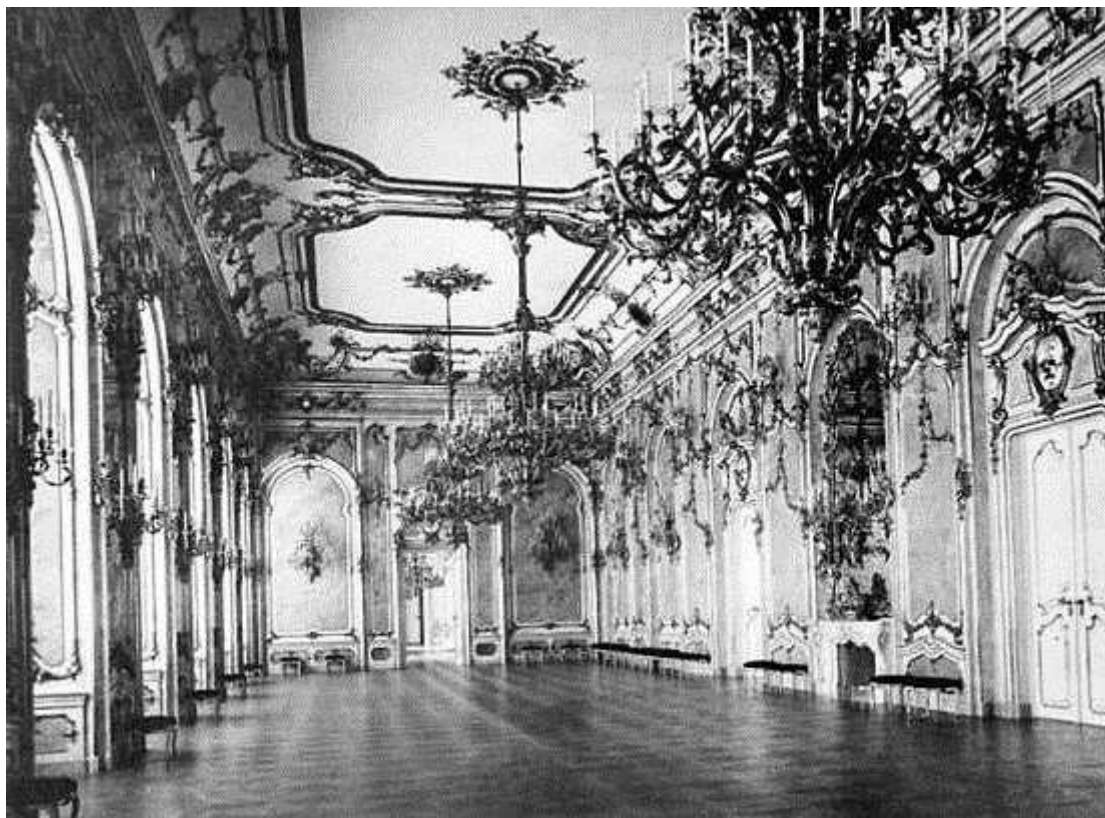
Max von Sydow idősebb kori arcképe

A *tárgyak* esetében is lehet a hasonló változásokat egyfelől kopásnak, állagromlásnak, másfelől "patinát adó" nemesedésnek tekinteni. Az épületek, települések alakulása-alakítása állandóan felveti a szövegromlás/szövegépítés kérdését. A Kossuth térnek a kétezres évek elejére kialakult állapotát a konzervatív álláspont szövegromlásnak, vitapartnereik szövegépítésnek értékelték. Szenvedélyes érvek hozhatók fel mellett, hogy a Budai Vár második világháború utáni újjáépítése hány ponton jelentett durva szövegromlást a korábbiakhoz képest, de biztos vannak a modernizmusnak olyan hívei, akik mellett érvelnek, hogy ezek a változtatások ugyanúgy csak a saját kor normáihoz közelítették ezeket az épületeket, ahogyan a legtöbb kor hozzáépíti a maga stíluseszményének "szövegeit" a korábbiakhoz.

15. kép

A Budai Vár trónterme a második világháborús pusztulás előtt

16. kép

A Budai Vár trónterme az újraépítés után

Splitben Diocletianus palotájának pompáját ma nem élvezhetjük eredeti formájában (17. kép). Az évszázadok e szempontból szövegromlást eredményeztek, a beleépült középkori város azonban a különböző korszakok egymásra rétegződésének élményével ajándékoz meg minket, és ez mindenképpen szövegépítkezésnek tekinthető 18., 19. és 20. kép).

17. kép

18. kép

19. kép

20. kép

A zöldövezet értékeinek védelmezői számára súlyos "szövegromlás" egy korábban szinte tisztán természeti környezet beépítése, más nézőpontból, a város növekedése, a környezet "belakása" szempontjából azonban ez is szövegépítkezés.

A kényszeres rendszeretők nézőpontjából egy széthajigált tárgyakkal teli lakás a lakás "szövegének" romlásáról tanúskodik, van azonban, aki azt vallja: a lakás ezen a módon fejlődik (vagyis épül tovább) igazán élővé.

A történelmi katasztrófák okozta rombolások egyértelműen "szövegromlást" jelentenek az építészeti szövegben. Ha azonban a háború mementójának tekintik őket, ez új tartalmat ad nekik, s ilyen értelemben egy új (például a háborúk léte ellen tiltakozó) szöveg építésének elemeként foghatjuk fel őket.

21. kép

Coventry lebombázott katedrálisának megőrzött romjai

Mindahhoz tehát, amit ebben a cikkben megpróbáltunk kifejtetni, hozzá kell tenni, hogy ami az egyik nézőpontból szövegromlás, az egy másik szempontból olykor még akkor is szöveg-építés (a szövegben rejlő újfajta lehetőségek kibontásának alapja) lehet, ha a szöveg formája, jelentéstartalma, társadalmi használatmódja egyébként egyértelműen szűkül, szegényedik.

Az ókorból ránk maradt torzók a szó szoros értelmében sérültek, festésük lekopott, vizuális esztétikai szövegük tehát egyértelműen romlást szenvedett el. (22. kép) Évszázadokon át azonban ebben a formában váltak a klasszikus szépségeszmény megtestesítőivé, s könnyen lehet, hogy éppen azt éreznénk újkori szépségeszményünk szempontjából "szövegromlásnak", ha sikerülne eredeti "szövegüket" teljes mértékben rekonstruálni.

22. kép

Miloi Venus

Ahhoz, hogy eldönthessük, szövegromlásnak tekintünk-e valamit, végül magának a szövegnek az eszményét kell tisztáznunk. Platón még egyértelműen úgy tekintette, hogy a szűk értelemben vett (és: rögzített) szöveg, az írás (információs szempontból) elszegényedés az élőbeszédhez képest, mert nem lehet vele dialógusba bocsátkozni, kérdésekkel pontosítani, minden jelentéstartalmát közvetlenül feltárni[12]. (Ebből a nézőpontból minden rögzített szöveg "romlott" szöveg). Gadamer ezzel az állásponttal szembeállítja a magáét: "Az írás sajátos gyengesége, a beszédhez képest fokozott tehetetlensége sokkal világosabban mutatja meg a megértés dialektikai feladatát. Miként a beszélgetésben, a megértésnek itt is arra kell törekednie, hogy megerősítse a mondottak értelmét. A szövegben mondottakat minden hozzájuk tapadó kontingenciától elválasztva s teljes idealitásában kell felfogni, mert csak így érvényesek". (Gadamer, 1984, 276.) "Ami írásban van rögzítve, az függetlenedett eredetétől és szerzőjétől, s pozitíve átadja magát az új vonatkozásoknak". (Gadamer, 1984, p. 277)[13]. Vagyis Gadamer az írott szöveget nyitott, olvasataival állandóan gazdagodó, épülő szövegnek tartja. Úgy gondoljuk, hogy - mint az ilyen típusú viták esetében általában lenni szokott - Platónnak is, Gadamernek is van igazsága. Minden rögzítés és minden élővé tétel eredménye: szövegromlás. Minden rögzítés és minden élővé tétel eredménye a szöveg kinyílása újabb és újabb jelentések felé.[14]

A szöveg romlásának és építkezésének dialektikája az emberi lét dialektikus természetében gyökerezik: minden egyén tevékenysége (mindannyian az emberi nem tagjai lévén) potenciális

építője az emberi tudás épületének, de ugyanakkor mindannyiunkra érvényes az is, hogy (mindannyian véges életű, korlátos lények lévén) csak tökéletlen, az "ideális szöveget", a "szöveg idealitását" rontó (az emberi nem érdekeivel előbb vagy utóbb, így vagy úgy szembekerülő) módon tudunk részt venni ebben a folyamatban.

Jegyzetek

[1] "Egy nép kultúrája önmaga rendezte szövegek együttese" - mondja Clifford Geertz "Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalról" című sokat idézett és vitatott írásában (Geertz, 1994, p. 169) és: "A szövegfogalom ilyen mértékű, az írott, sőt a verbális anyagon túlrá történő kiterjesztése metaforikus bár, de egyáltalán nem tekinthető újszerűnek" (Id. mű. p. 164).

[2] "minden olvasásban megtörténik az applikáció, úgyhogy aki egy szöveget olvas, az ilyen értelemben maga is benne van a szövegben. Ő is hozzátartozik a szöveghez, melyet megért. Mindig az a helyzet, hogy az az értelemirány, mely a szöveg olvasása közben megmutatkozik neki, szükségképp egy nyitott meghatározatlanságban szakad meg. Bevallhatja, sőt be is kell vallania magának, hogy a következő nemzedékek másképp fogják érteni azt, amit ő a szövegben olvasott. (Gadamer, 1984, p. 239) "minden történésznek és minden filológusnak számolnia kell annak az értelemhorizontnak az elvi lezárhatatlanságával, amelyen belül megértése mozog. A történeti hagyományt csak úgy lehet megérteni, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a dolgok továbbhaladása révén szükségképp továbbfolytatódik a meghatározása, s ugyanígy a filológus is tudja, hogy a költői és filozófiai szövegek, melyekkel foglalkozik, kimeríthetetlenek. Mindkét esetben a történés továbbhaladása eredményezi, hogy a hagyomány új jelentésaspektusokban mutatkozik meg" (Gadamer, Id. mű, p. 261) Ez - ha nem is ugyanolyan mértékben - nem csak az eleve a nyitott jelentés szándékával kódolt költői és filozófiai szövegekre, hanem minden szövegre érvényes.

[3] Nem csak az "adó" és a "vevő" esetében lehet meghatározott aktorokat találni: a rádiózásból jólismert a zavaróállomások jelenléte, ez esetben a "zajnak" meghatározott aktora van (éppúgy mint egy társalgást a párhuzamos megszólalásával zavaró harmadik személy esetében), de a "csatorna" is köthető meghatározott aktorhoz (például amikor valaki közvetíti X szavait Y-hoz). Ugyanígy a kommunikáció bármelyik összetevője esetében lehet a szövegromlás eredőként létrejövő hatás is.

[4] Bernstein (1971)

[5] Erre is érvényes, amire a 3. lábjegyzetben utaltunk: szándékos és akaratlan szövegrontás is felléphet az adónál, a vevőnél, a közvetítő csatornában, mint ahogy a "zaj" is lehet szándékos vagy akaratlan.

[6] Klasszikus példájává tette az ilyen elbizonytalanító hatásnak Clifford Geertz azt az elemzést, amit Gilbert Ryle "sűrű leírásának" bemutatásakor idéz: a kacsintó mozdulatot, amiről nem tudhatjuk, hogy a) tikkelés, b) kacsintás, c) a kacsintás vagy d) a tikkelés parodizálása, e) a kacsintás gyakorlása; f) a kacsintás megjátszása, stb. (Geertz, 1994, 173-174) (A "sűrű leírással" az attitűd beazonosítása történik, ha azonban valaki nem rendelkezik ennek a feltételeivel, a közlői attitűd ismeretének hiánya szövegértés-rontó tényező lehet).

[7] Az írás, vagyis éppen a szűk értelemben vett *szöveg* vonatkozásában emeli ki Gadamer: "Értelmetlen vonásokról, melyek az érthetlenségig idegennek látszanak, hirtelen kiderül, hogy önmagukból egészen pontosan megérthetőek, ha írásként tudjuk őket értelmezni, olyannyira, hogy még az esetleges hibás hagyományozás is korrigálható, ha az összefüggést, mint egészt megértettük." (Gadamer, 1984, p. 274).

[8] Nagypál István például meggyőzően érvel amellett, hogy Homérosz metaforái az évszázadok során szükségképpen elveszítették eredeti értelmük jelentős részét.

[9] A szocio-szemiotikához hasonlóan eljáró filológiai rekonstrukció az ilyen eseteket sorolja a "menda", illetve a "lapsus calami" kategóriáiba.

[10] Douglas (2003), p. 73.

[11] Magyarics (1996), White (1996).

[12] "Mert" - írja a Phaidroszban -- van valami különös és megdöbbentő az írásban, Phaidrosz, ami valójában a festészetre emlékeztet. Ennek az alkotásai is úgy állnak előttünk, mintha élőlények volnának, de ha kérdezel tőlük valamit, méltóságteljesen hallgatnak. Ugyanígy a leírt szavak: azt gondolnád, értelmes lényekként beszélnek, de ha megkérdesz valamelyik szavukat, hogy jobban megértsd: egy és ugyanaz mindig, amit jelezni tudnak" (Platón, 1984, II/799). Gadamer interpretációjában: "Ezzel kapcsolatban elég ismét Platón példájára emlékeztetni, aki az írásosság gyengeségét abban látta, hogy az írásos beszédnek senki sem tud a segítségére sietni, ha szándékos, vagy akaratlan félreértés áldozatává válik." (Gadamer, 1984, p. 275).

[13] Ennek, a Platónéval éppen ellentétes beállítottságának köszönhetően gondolja úgy, hogy az írott szövegekre jellemző nyitottsággal a nem-nyelvi jelek kevésbé rendelkeznek, (s ezért dokumentum-értékük is kisebb), "Mert nem lehet őket önmagukból megérteni. Hogy mit jelentenek, az megmagyarázásuknak, nem pedig 'betűjük' megfejtésének és megértésének a kérdése", (Gadamer, 1984, p. 274). Ebben nem tudunk vele egyetérteni. A nem-nyelvi jelek ugyanúgy "szövegek" mint az írott szövegek, *mindegyik fajta szöveg* "megfejtendő" és "megérthető" jelekből áll, s nem szorulnak inkább magyarázatra, mint az írott szövegek.

[14] Ha hivatkoztunk Mary Douglasre a szövegromlással fogalmi rokonságba hozható "szennyeződés" kapcsán, vegyük figyelembe azon szavait is, amellyel a "szennyeződéshez" fűződő mai viszonyulásmódot értékeli: "A tudományos munkában a gondolkodó megpróbálja tudatosítani az általa használt gondolati kategóriák mesterséges és átmeneti jellegét. Kész arra, hogy koncepcióját megújítsa vagy elvesse azért, hogy még pontosabb állítást tehessen." (Douglas, 2003, p. 81) "A szennyezéshez kötött veszélyek és büntetések {a hozzá fűződő negativitás} egyszerűen a konformitás elmélyítésére szolgáló eszközökként működnek" (Douglas, Id. mű, p. 82). A szöveg romlása az emberiség szempontjából egyszerre negatív jelenség, mert fontos információk elvesztésével járhat, ugyanakkor magában hordja a lehetőségét a dolgok új szempontból való megközelítésének, a koncepcionális megújulásnak.

IRODALOM

Bernstein, Basil (1971): *Class, Codes and Control: Theoretical studies towards a sociology of language*. Routledge, London.

Douglas, Mary (2003): *Rejtett jelentések*. Osiris, Budapest.

Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest.

Geertz, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Budapest.

Kiss Farkas Gábor (2005) Szövegkritika és textológia. In: Bíbor Máté, Gulyás Borbála, Földes Zsuzsanna, Hegyi Ádám, Kiss Farkas Gábor, Lacházi Gyula, Orosz Andrea, Parádi Andrea: *A magyar irodalom filológiája*. Gépeskönyv Kft., Budapest. (9. fejezet)

Magyarics Tamás (1996): Klio és/vagy Kalliope? A posztmodern amerikai történetírás néhány kérdése. *Aetas* 1996/1.

Platón (1984): *Összes Művei I-II-III*. Európa, Budapest.

Váradi Ágnes (1996): Megőrzés és felejtés. *Palimpszeszt*, 1996/október. 1. sz.

White, Hayden (1996): A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *Aetas* 1996/1.

Lovászi Anett - Dúll Andrea

MEGÉRINT A LÁTVÁNY A taktilis kommunikációról

*"Megérinteni a hitvesed kezét, mosolyogni és azt mondani: szeretlek, másként értelmezendő, mint megérinteni a kezét és azt mondani: kész a vacsora. De különbözőképpen is érezzük? A kiterjedt taktilis kutatásokban csalódást okoz a válasz: egyszerűen nem tudjuk."
(Gallace és Spence 2010: 256)*

Érintőlegesen a taktilitásról

Jelen tanulmány a taktilis - vagy más szóval - a tapintási érintkezések vizsgálatát hivatott bemutatni különböző szempontok alapján. Elsőként a jelenség nemzetközi és hazai szakirodalmi kutatásának áttekintésével foglalkozunk, és rámutatunk a taktilitás vizsgálatának interdiszciplináris jellemzőire. A szakirodalom "letapogatását" követően utazást teszünk a modalitások világába, ahol leginkább a vizualitás és a taktilitás viszonyára (együttműködésére és/vagy harcára) összpontosítunk. A két modalitás perceptuális összjátékának egyik kiemelkedő példája a ruha viselése, amit kommunikációs szempontból is érdemes gorcsó alá venni. Végül kitérünk a taktilis kommunikáció jövőjére: az érintőképernyők vagy a virtuális tér vajon milyen változást hoz a tárgyi manipulációban és az személyközi kapcsolatokban? Kérdések és dilemmák sokasága rejlik a taktilitás kutatásában - ezek közül néhányra mutatunk rá ebben a tanulmányban.

A terminusok dilemmája

A mindennapokban és a tudományos életben egyaránt gyakran hallani az érintés és tapintás szavakat egymás szinonímjaként. Ez azonban következetlen szóhasználatra utal, hiszen a két fogalom nem ugyanazt a taktilis jelenséget takarja. Jelen tanulmányban először érintőlegesen tisztázzuk az alapvető terminusokat.

Kezdjük a *haptikus érzékelés* terminusával. A taktilitás háromféle érzékelést foglal magába: mechanikai, hőmérsékleti és károsító (fájdalom) ingerekre reagál. Ennek értelmében a fájdalom- és hőérezékelést is a taktilis érzékelés részeként is meghatározzák, bár vitatott, hogy tényleg egybetartozóak, vagy egymást kiegészítő tevékenységük révén végeznek egységes munkát. A haptikus érzékelésben a már említett mechanikai, hőmérsékleti és fájdalomingerek mellett a mozgás- és izomérezékelés is fontos alkotó azzal a céllal, hogy a taktilis érzéketeket aktívan feldolgozzuk. (Pálhegyi 1967) A tisztább fogalomhasználat érdekében néhány kutató ezeknek a modalitásoknak az összevonását javasolja *bőrérzékletek* címszó alatt. (Sekuler és Blake 2000)

A tapintás és érintés megkülönböztetése sem minden esetben egyértelmű. Terminológiai szempontból az érintés tágabb kategória, melynek részben specifikus alete a tapintás. Bárdos (2007) az akaratlagosság dimenziójában látja a különbséget: az érintés könnyű, felületes, kis intenzitású nyomást jelent, amely nem feltétlenül akaratlagos, és nincs mögötte információszerzési

szándék. Ezzel szemben a tapintás mindig célzott módon történik (pl. megfogunk valamit), célja információ szerzése a tárgyról vagy az élőlényről. A központi mozzanat, ami tehát mérvadó a megkülönböztetésben, a taktilitás tárgyára irányuló figyelem: az érintésnek nem célja a megismerés, míg a tapintás információszerzés céljából történik. Az egyszerűség kedvéért a tanulmányban a továbbiakban taktilis érintkezés, illetve a taktilitás fogalmát használjuk.

Látható, hogy a taktilis érzékelés összetett folyamata a terminusok megkülönböztetése vagy egységesítése révén is bizonyos problémákat vet fel, így a terület tanulmányozása mindig a konceptuális keretek kezdeti meghatározásától függ. Tanulmányunkban a továbbiakban a taktilis érzékelés és kommunikáció folyamatára összpontosítunk.

Taktilis kommunikáció

A taktilis érintkezés kutatási megközelítései és módszerei eltérőek a különböző tudományterületeken. A kulturális antropológusok (pl. McDaniel és Andersen 1998) vizsgálják, hogy a különböző kultúrákban, társadalmi, életkori és nemi csoportokban vajon milyen különböző taktilis viselkedés mutatkozik rendelkeznek és ezáltal vajon különböző módon is értelmezik-e a taktilitást? A szociálpszichológusok (pl. Field 2001) többek között azt kutatják, hogy az egyén mások felé irányuló attitűdjét és saját társas viselkedését hogyan befolyásolja az érintés, illetve a tapintás. Általános pszichológiai kutatási kérdés lehet, hogy hogyan lehet a különböző taktilis érzéseket osztályozni (pl. Katz 1989), vagy milyen a taktilitás hedonikus oldala: a taktilis inger mely aspektusa észlelt kellemesnek vagy kellemetlennek (pl. Rose 1990). Az idegtudomány kutatóit (pl. Bolanowski et al. 1999) foglalkoztatja például, hogy a bőr mely receptorai és mely agyterületek felelősek a tapintás hedonikus és kommunikatív oldaláért (Gallace és Spence 2010). A virtuális valóság kutatásában (pl. Alapack 2007) pedig fontos terület, hogy miért és hogyan használnak az emberek taktilis érintkezést az ember-gép interakcióban és a virtuális környezetben, hiszen a vizuális visszacsatolás adekvát sokféle szituációban. A kommunikációtudomány (Lovászi 2011) is felvet kérdéseket: milyen kommunikatív funkciója és üzenete van a különféle taktilis érintkezéseknek az ágensek között? Vajon a környezet mennyiben befolyásolja a taktilis érintkezés létrejöttét? Együttműködő vagy inkább versengő viszonyban áll-e a vizuális kommunikációval? Még folytathatnánk a sort akár a kérdések, akár a különböző tudomány- vagy szakterületek szempontjából, akár abból a nézőpontból, hogy tudományfilozófiai és -elméleti megközelítésben (például a percepció filozófiája) a taktilis érintkezés kutatása milyen módszertani kérdéseket vet fel, valamint milyen viszonyban áll más modalitások vagy a nyelv (Kondor 2009) vizsgálatával.

A tapintás, érintkezés során mechanikai kommunikáció történik. Példák sokaságát lehet felsorakoztatni taktilis érintkezésre és kommunikációra, hiszen nincs olyan perc, amelyben ne tapintanánk/érintenénk valamit vagy valakit, ne érne hozzánk valami vagy valaki. A taktilis érintkezés jellemzően nem tudatosul, csak ha valami vagy valaki - kellemetlen vagy kellemes módon - felhívja rá a figyelmet, például zavar keletkezik a folytonos, automatikus ember-tárgy vagy ember-ember kommunikációban. Előbbire példa egy szorító cipő érzete, ahol a fájdalom hívja fel a figyelmet a túlzott mechanikai nyomásra. A megzavart személyközi érintés példája lehet a tömegközlekedési helyzet csúcsidőben. Az utas kényelmetlennek érezheti, hogy az emberek minden oldalról körülveszik és idegenként különböző testrészét érintik. Ilyen esetben a taktilis érintkezés a magánszféra megsértésének pszichológiai mechanizmusán (vö. Dúll 2009) keresztül elviselhetetlennek tűnhet számára, és ez személyközi konfliktusokhoz is vezethet. Pozitív példák is számosan akadnak: vannak olyan helyzetek, amikor az érintés igazán szükséges, vagy akár jól esik: hasznos, mikor vásárlás alkalmával a terméket leemeljük a polcról és megvizsgáljuk, mielőtt a pénztárhoz sietnénk, jól esik, mikor kezet fogunk egy számunkra fontos emberrel, mikor az anya megsimogatja gyermeke fejét, mikor a szerelmes odabújik párjához (Nyitrai 2011), vagy mikor egy kényelmes székben ülünk az íróasztalunknál. A taktilis érintkezés és kommunikáció nagy mértékben meghatározza szokásokat és főként társas életet, és fordítva: a társas szabályok, normák meghatározzák az érintés, tapintás szabályait. Nem csak a biológiai szükségleteket, hanem szociális igényeket is kielégíti: ez az egyik "legszociálisabb" érzékünk, hiszen tipikusan interakciót kíván más ágenssel (Field 2001).

A tapintás az első érzék, amely kifejlődik. Kialakulásától kezdve kiemelkedően fontos szerepet játszik az emberi fejlődésben. A bőr olyan csatorna, amely a környezettel való összeköttetést és egyben elválasztást is szolgálja, emellett a fizikai, érzelmi és kognitív fejlődés területén kiemelkedő

fontosságú. A taktilitás módot nyújt másokkal való érintkezésre (a kommunikációs folyamatban mind feladóként, mind vevőként), egyenesen a társas támogatás egyik formája (Nyitrai 2011), hiánya épp emiatt a letargia, agresszió és depresszió háttérében állhat, amelyek továbbcsökkentik az interperszonális hatékonyságot és csak még inkább kiszolgáltatottá teszi az ágenst a különféle betegségeknek (Andersen és Guerrero 2008). A taktilitás tehát alapvető, irányító szerepet játszik a fizikai és érzelmi jóllétben. Mások - akár idegenek - pillanatnyi érintései is ki tudnak csalni erős érzelmi élményeket a kellemes élménytől egészen az idegességig. A taktilis kommunikáció arra is szolgál, hogy erősítse a verbális és nemverbális kommunikációk jelentését. Teljesen mást jelent például a szemkontaktus vagy egy "köszönöm" attól függően, hogy közben érintünk-e vagy sem (Gallace és Spence 2010).

Részletekbe menő tapogatózás

Talán az egyik legrégebbi megfogalmazás Arisztotelésztől (cop2006) származik, aki egyértelműen a tapintást nevezi meg, mint elsődleges érzékelési típust. Megfogalmazza a tapintható és a tapinthatatlan értéket, ezzel mintegy kettéosztja taktilis megismerésünket.

Révész (1974) sokat foglalkozik magával a tapintás vágyával és új fogalmat vezet be, a sztereoplasztikus elvet, mely a taktilis formaérzékelés alapelveinek is tekint és a megragadaskor, valamint a kéz körülzáró tevékenységében valósul meg.[1] Minden taktilis aktusnál jelen van, hiszen a tárgyat minden egyes alkalommal egyésében, minden tulajdonságával együtt akarjuk megismerni, és ehhez járulnak hozzá a kezünk "átfogó" és "megragadó" mozdulatai. Hidas (2004) a testnyelv tárgyalásakor beszél az érintésről, melynek öt típusát különítette el a személytelen interakcióból kiindulva a szexuális kapcsolatig. Eszerint külön kategóriába sorolhatók a hivatalos-szakmai érintések (pl. orvosi kivizsgálás alatt történő elengedhetetlen érintések), a társasági érintések (pl. üdvözlés, elköszönés), a baráti-bizalmas érintések, majd az utolsó két osztály a szerelmi-intim, valamint a szexuális jellegű érintéseket foglalja magában. Katz (1989) felosztása a taktilis tevékenység élményei alapján körvonalazódik, ennek alapján három különböző típust nevez meg. Elsőként a *felületi tapintást* (surface touch) említi, amely a tárggyal való manipulálás során jelenik meg, mikor a tárgy hajlatainak követésére képes az ágens. Második típusként az *intenzív tapintást* (immersed touch) nevezi meg, amely esetben nem ismerhetők fel magabiztosan a tárgy tulajdonságai, vagyis például a tapintott tárgy anyagát vagyunk képesek meghatározni. Végül az *emlékező tapintás* (memory touch) típusáról beszél, mely taktilis képzetként azonosítható, ahol az ujjbegyek által a memória az anyagok taktilis reprezentációját helyezi előtérbe. A taktilis emlékezet elengedhetetlen ahhoz, hogy felismerjük a tapintással érzékelt tárgyat. Az ember-környezet interakcióban (Dúll 2013) szükség van arra, hogy a környezeti ingerek feldolgozását megkönnyítő sémákba kategorizáljuk a tárgyi formákat, anyagokat, felszíneket, méreteket stb. A taktilis emlékezetfolyamatában szükséges előfeltétel a korábbi taktilis aktus, tehát minden egyes megismerésnél a hasonló múltbéli tapasztalatok (is) irányítanak.

Montagu (1971, idézi Bárdos 2007) az aktivitás szempontjából két típust alkot, passzív és aktív érintésről beszél. Passzív érintés történik, ha például valaki elszenvedi vagy elfogadja az érintést, "anélkül, hogy figyelme különösebben az érintő objektum felé irányulna (...) A passzív ingerhatások gyakran a percepció küszöb alatt maradnak" vagyis "protopátiások" (Bárdos 2007: 421). Ilyen például egy tömegközlekedési helyzetben történő véletlenszerű utas-érintkezés. A második típus az aktív érintés, más szóval a tapintás, ahol az aktív manipuláció közben az ingerek az észlelési küszöb fölött helyezkednek el és "epikritikussá válnak" (uo.). Amint ezt már fentebb említettük, az elegendő információgyűjtéshez elengedhetetlen az aktív érintési tevékenység, melynek fő lényegi összetevője a figyelem. Mindez nem csupán a taktilis kommunikáció típusainak osztályozására példa, hanem szakirodalmi alátámasztásként szolgál a bevezetőben már taglalt érintés és tapintás különbözőségére. Montagu elképzelése szerint az érintés és a tapintás ágense is különböző: elsőként hívja fel a figyelmet arra, hogy az alany "elszenvedi vagy elfogadja" az érintést, tehát nem ő a kezdeményező fél (más szóval "érintve van"), míg a második esetben a viselkedés az alany saját felfedező tevékenységére irányul, tehát ő maga tapint.

Az aktív érintés dinamikus háttere, fő motívuma a taktilis vágy. Meg akarjuk fogni, tapintani, körbezárni a tárgyat vagy a másik embert. Ha az orvos és beteg kommunikációját összehasonlítjuk a tömegközlekedés már többször említett kontextusával, vagy az intim kapcsolatok taktilis érintkezéseivel, jól látható, hogy más és más taktilis jellegzetességek rajzolódhatnak ki. Bár a folyamat

ugyanaz lehet, ugyanolyan kinyúlás-elérés-fogás aktusokban határozódik meg, mégis más vágyakkal, érzelmekkel, vagy éppen tisztán kötelezettségekkel és szakmai hozzáértéssel bővül. Ami az érintkezés kölcsönösségét, tényleges kommunikációs jellegét mutatja, hogy a másik ágens érzései, vágyai, igényei, beállítottsága (és így tovább) ugyanúgy szerepet játszanak abban, hogy sikeres vagy sikertelen kommunikációról beszélünk.

Alapvető, hogy általánosságban a taktilis érintkezés befolyásolja a kommunikáció másik résztvevőjéről alkotott ítéletet, vagyis részben meghatározza, hogy milyen interperszonális viszonyt feltételeznek és esetlegesen alakítanak ki a felek. Ez hétköznapi szituációkban - például iskola, étterem, könyvtár vagy kórház - is megfigyelhető, amelyekben különböző vizsgálatokat is folytattak. Egy empirikus vizsgálatban például a könyvtárban az alkalmazottak a kölcsönzők (egyetemi hallgatók) egy részét megérintették, mikor kiadták könyveiket, másokat pedig nem. Az eredmények azt mutatják, hogy a megérintett résztvevők jelentősen kedvesebbnek értékelték a dolgozókat, ellentétben azokkal, akik nem részesültek taktilis érintkezésben (Fisher et al. 1976, idézi Erceau és Guéguen 2007). Hasonlóan, azokat az oktatókat, akik megérintették hallgatóikat előadásuk közben, pozitívabban értékelték a türelem és a megértés dimenziójában[2] (Steward és Lupger 1987, idézi Erceau és Guéguen 2007).

Kórházi vizsgálatok alkalmával azt találták, hogy azoknál a betegeknél, akiket a műtét napján a nővér megérintett, csökkent a pszichés stressz-szint. A pozitív hatásokat azonban csak női betegeknél mutatták ki, a férfiaknál az ellenkező hatás mutatkozott. A különbség oka valószínűleg az érintés értelmezésének eltérése: azt találták ugyanis, hogy a férfibetegek alárendeltséggel és kiszolgáltatottsággal kapcsolatos érzésekről számoltak be (Gallace és Spence 2010). Egy idősothonban végzett vizsgálat (Eaton et al., 1986, idézi Gallace és Spence 2010) során az időseket ápoló személyzet az étkezések alkalmával néhányszor összekapcsolta a verbális megerősítést és a taktilis érintkezést. Ezekben a helyzetekben az idős emberek többet ettek: mérhetően nőtt a bevitt kalória- és proteinmennyiség. Az is fontos eredmény, hogy a pozitív hatások a taktilis kontaktust követő további öt napon keresztül jelen voltak.

Mindez alátámasztja, hogy a tapintás a kommunikáció fontos eleme, ami pozitív és negatív érzelmeket egyaránt kiválthat - bár utóbbiakat kevésbé vizsgálják, többek között etikai okokból. Néhány tapintási típus, főként a "durva tapintás"(pl. verés) tapasztalása kora gyermekkorban közismerten negatív hatású: későbbi érzelmi és viselkedési problémákhoz kapcsolódhat, és további agresszív és destruktív viselkedést eredményezhet. Ezzel ellentétben a gyermekkorban "gondoskodó" tapintást megélők körében szignifikánsan kevesebb depressziót és idegességet mutattak ki (Hertenstein 2002). Az eredmények jelzik, hogy a taktilis érintkezés nem csupán rövid távon, hanem akár hosszabb időtartamon keresztül is kifejti hatását (természetesen nem függetlenül a nevelési helyzet egyéb tényezőitől).

A taktilis érintkezés negatív hatásai ugyanúgy a hétköznapiak részei, akárcsak a pozitív hatások. Újra a zsúfolt közösségi közlekedési helyzet példájával: a tömött vonaton vagy metrószerelvénnyel utazók tapasztalhatják, hogy a taktilitás nem mindig hordoz pozitív érzelmi értéket. Még inkább hangsúlyossá válik azáltal, hogy általában zaklatóbbnak is tartják, mint a verbális viselkedést (Gutek et al. 1983, idézi Gallace és Spence 2010). Továbbá, ha elkerülhetetlen az érintkezés, korántsem mindegy, hogy melyik testrészt éri (például az arc érintése intim, míg a váll megveregetése a kevésbé zaklató), milyen a megérintett személyisége, neme, életkora és azzal a személlyel való kapcsolata, aki megérinti (Gallace és Spence 2010).

A taktilitás tényezői

Vajon az érintés vagy annak hiánya képes informálni a másik fél érzelmi állapotáról? A taktilis érzelmi üzenet jelentősége, tartalma, kódolása és dekódolása sokszor elengedhetetlen a személyközi kommunikációs helyzetben. Ez azonban különböző kommunikációs konfliktusok melegágya is lehet. Hertenstein et al. (2006, idézi Gallace és Spence 2010) szerint a taktilis érintkezés legalább hat különböző érzelmeket kísérhet: harag, félelem, undor, szeretet, hála és szimpátia. Az egyedi mintázatok azonosítása, ahogy a személy ezekben az esetekben kommunikálja különböző érzelmeit, összetett művelet, akad azonban néhány viszonylag egyértelmű üzenet:például míg az ütés, szorítás, remegés a haragot kommunikálja, addig a lökés, emelés, ütögetés az undor kommunikációját szolgálja.

Benyomásunk szerint a vizsgálatokban a kutatók jellemzően inkább a taktilis mennyiségre

fókuszáltak, mintsem a taktilitásnak a kommunikációban szerepet játszó specifikus minőségeire és paramétereire. Pedig kiváltképp fontos vizsgálati szempontokat jelenthetnek a lokalizáció (hol tapint a személy), a gyakoriság, az idői kiterjedés, vagy az érintés mértéke, kiterjedése. A taktilis érzékelésnek és kommunikációnak sok dimenziója van, ami nagyon összetett modalitássá teszi. Komplexitását csak még inkább fokozza, hogy senki nem tud úgy megérinteni mást, hogy közben ő ne legyen érintve (Merleau-Ponty 1962, idézi Hertenstein 2002).[3]

További aspektusként kezelendő, hogy a fizikai érintkezés lehet énközpontú vagy másra irányuló. A selfközpontú megközelítésben a taktilitás az ágens tudására, kognitív helyzetére vagy szokására utal, míg a másra fókuszáló érintkezés többféle módon is megnyilvánulhat, például az aktuális céltől függően. Önmagában a személy téri viselkedése nemverbális üzenet, a taktilis érintkezés pedig még inkább erősíti a feladótól érkező üzenet jelentőségét. Mivel a taktilitásnak közelségre van szüksége a működéshez, a személyes tér (Hall 1980) az, ami környezeti kommunikációs szempontból (Dúll 2013) kiemelkedő jelenségű. Ennek szerepe és nehézségei kifejezetten hatással vannak az interperszonális helyzetekre - taktilitás nélkül is -, így vizsgálata elengedhetetlen. Érdekes megfigyelni, hogy mi történik egy zsúfoltság érzést keltő helyzetben (amire már többször utaltunk ebben a tanulmányban), milyen érintkezések és védekezési mechanizmusok uralkodnak a résztvevők viselkedésében, valamint - nem utolsósorban - összességében milyen személy-környezet kölcsönkapcsolat, tranzakció (Dúll 2009) rajzolódik ki. Ahogy a társas interakciók egyre fontosabbakká válnak, a kontextus és a korábbi szociális tapasztalatok szerepe is fontos változók lehetnek, amelyeket szükségszerűen hozzá kell adni egy jól működő vizsgálati modellhez. Azonban most térjünk vissza a taktilis érintkezés működésének vizsgálatához.

Modalitások harca vagy együttműködése?

Több vizsgálat is arról szól, hogy miként lehet meghatározni két vagy több érzékleti modalitás összedolgozásának milyenségét és funkcióját. Különböző hipotézisek körvonalazódtak, melyek a különböző kutatások irányát is megadják, ezzel is jelezve az általunk az alábbiakban tárgyalt vizuális és taktilis percepció, illetve kommunikáció területének sokszínűségét és változatosságát. Soesman (1998: 13) szerint "nem lehet úgy leírni egy érzékszervet, hogy a többit ne vennénk számításba. Ahhoz, hogy egyetlen érzékszervet megértsünk, teljesen arra az egyre kellene összpontosítanunk. Ez valójában lehetetlen, hiszen egy-egy érzékszervet csak akkor érthetünk meg, ha az összes többit is figyelembe vesszük". Ez a megállapítás alapot képezhet összehasonlító vizsgálódásra a vizuális és taktilis kommunikáció esetében, ahol a két modalitás összedolgozása a mindennapi érintkezésekben kulcsszerepet játszik.

Általánosságban a vizualitásra támaszkodunk[4], így gyakran feledésbe merül a taktilis megismerés és érintkezés fontossága. A többi modalitással ellentétben a kutatást sok tekintetben megnehezíti, hogy a bőr az egész testet fedő szerv. A vizsgálatok bonyolultságához hozzájárul az is, hogy a bőrérzékelés elválaszthatatlanul összekapcsolódik a többi érzékszervvel, így kérdéses, hogy egyáltalán lehetséges-e önmagában vizsgálni a működését. A taktilis érzékeléshez szorosan hozzákapcsolódik a súly-, a hőmérséklet-, vagy esetenként a fájdalomérzékelés, illetve - az izmok közreműködő jellegéből adódóan - a mozgás (kinesztetikus vagy a haptikus észlelés). Mivel az ember számára a vizualitás az elsődleges érzékelések közé tartozik, a tárgyak manipulációjánál fontos tényező, hogy a testrész mennyire tud közelíteni, illetve távolítani a szemhez. A mindennapokban a látás és a tapintás szoros kapcsolata mérvadó és közös munkájuk vezérel minket: agyunk arra törekszik, hogy a vizuális és taktilis megismerésünkben a két képviselő modalitás összedolgozzon. (Wilson 1998)

Közös jellegzetességük, hogy - mint mindenérezékszervnek - mindkét modalitásnak szükséges az adekvát ingert közvetítő közeg, hogy bármilyen tevékenység lehetővé váljon: a szemnek fényre, a kéznek szorosabb térbeli kapcsolatra (Katz 1989) van szüksége. Kommunikációs értelmezésben a fény vagy a téri közelség a mediátor a modalitás és a céltárgy között. A vizuális és taktilis működésnek azonban több különböző jellegzetessége van, melyek - lehetségesen kiegészítve egymást - segítik a kommunikációs zavarok elkerülését, növelik a kommunikáció sikerességét. Az ingereket felfogó érzékszervek testi elhelyezkedése alapján véve különbözik, hiszen a szem a fej (és az agy - lásd Sekuler és Blake 2000) része, míg a bőr az egész testet beborítja. Ebből a szempontból fontos kiemelni, hogy a bőr szemhéjként befolyásolja a vizuális elérhetőséget és megismerést.

További eltérés, hogy az anyag összetevőit a tapintás képes csak felismerni, illetve kiemelkedő tulajdonsága, hogy a tapintószerv képes úgy megérinteni egy másik testrészt, hogy tárgyként és nem mozgó szervként érzékeli (Katz 1989). Továbbá érdemes szót ejteni a perspektivikus tartalomról, hiszen vizuálisan az egészről egyszerre érkezik információ, míg a taktilitás módszere az egésztől a részek felé történő haladás. (Sekuler és Blake 2000) Végül fontos megjegyezni, hogy mivel a taktilis aktusnak közelségre, illetve érintkezésre van szüksége a működéshez, így - ellentétben a vizualitással - sérülésnek is jócskán ki van téve. (Bárdos 2007) A károsodástól való védelem érdekében pedig - általános esetben - belép a fájdalomérzékelés. Amikor a fájdalom- és a taktilis érzékelés összekapcsolódik, a fájdalmat taktilis minőségként kezelhetjük, ugyanakkor nagyobb ráfordítást igényel a megismerési folyamatban, mert erőteljes érzelmi élménnyel jár. A fejlődés során meg kell tanulnia az élőlénynek, hogy a ténylegesen vagy elővételezetten fájdalmat okozó (pl. forró) tárgy veszélyes számára - ebben rejlik a fájdalom adaptív jellegzetessége. Ugyanakkor ehhez azonban több ingerinformáció is hozzájárul. Nyilvánvalóan problémát okozna, ha az egyed csak taktilisan ismerné fel az adott tárgyat, hiszen az esetleges sérülés már bekövetkezne. Ezért vizuálisan is észlelnie kell a forróság jeleit, például látja, hogy gőzölög, vagy tűz ég alatta. Ebből a szempontból a tapasztalások alkalmával a taktilis észlelés összekapcsolódása a vizuálissal elengedhetetlen.

A továbbiakban lássuk, mi történik, ha a sérülés már bekövetkezett. Vajon a látás segít kompenzálni a taktilitás zavart működését?

Amikor a taktilitás sérül

A taktilis érzékelés károsodásának bemutatása előtt kiindulópontot jelent az egyéni vizuális vagy taktilis beállítódás alapvető meghatározása. Lowenfeld (1945) értekezése alapján egy kontinuum rajzolódik ki, amelynek egyik végén a szélsőségesen haptikus, másik végén a szélsőségesen vizuális beállítottságú ágens helyezkedik el. A szélsőségesen haptikus egyént átlagos látásúként írja le, aki csak akkor "használja" szemét, ha kénytelen - máskülönben szinte úgy viselkedik, mint egy vak ember, aki teljesen a taktilitástól függ. Ezzel ellentétben a szélsőségesen vizuális beállítottságú egyén szinte teljesen elveszne a sötétben, hiszen a külvilágról szerzett vizuális tapasztalataitól függ. Erősen vitatható, hogy ez a két szélsőség létezik-e tiszta formában. Vegyünk egy példát, a lakókörnyezetet. Az otthon testesíti meg - többek között - azt az ismerős környezetet, ahol a lakó rutinosan közlekedik és manipulálja a tárgyakat, vagyis a habituáció jelensége dominál. Áramszünet esetén vagy csukott szemmel is képes tökéletesen végrehajtani mozdulatokat - mindezt az ismerős és személyre szabott, perszonalizált környezet ismeretének köszönhetően. Ha tehát a környezet szerepe is hozzáadódik a vizualitás és taktilitás beállítottság képletéhez, mindjárt más eredmények születhetnek, ezért is megkérdőjelezhető a végletek jelenléte - az "*inkább*" kifejezés ajánlott. Érdekes megfigyelni a taktilis élmények vizualizációját. Az *inkább vizuális* beállítottságú ágensek hajlamosak arra, hogy a taktilis élményeket vizuálissá alakítsák át.

Vajon mi lehet rosszabb: a látás vagy a tapintás elvesztése? Sokan talán azonnal kijelentenék, hogy a látás sokkal fontosabb és értékesebb, mint a taktilitás. Rövid időre lehetséges kizárni a látást azzal, hogy bekötjük a szemet, így átélhetők a vizualitás hiányában történő élmények. De mi a helyzet a tapintással? Nem lehet teljességében, direkt módon kizárni, hiszen a test egész felületén megtalálható és érzékeli a nap minden percében. De vajon mi történik, ha a taktilis érzékelés jelentős része károsodik? A válaszhoz segítséget nyújt például Mr. Waterman esete, aki nyaktól lefelé elveszítette taktilitását (Cole 1995, idézi Robles-De-La-Torre 2006; Mcneill, Quaeghebeur és Duncan 2010).

A 19 éves hentesfiú egy hirtelen kialakuló, vírusos fertőzésből való felgyógyulása során testének autoimmun reakciója elpusztította a szenzoros idegeket. Ennek következménye lett, hogy pár nap alatt taktilis érzékelése jelentősen károsodott. Nem tudott járni és egyenesen állni, és bár tudta mozgatni a végtagjait, képtelen volt kontrollálni; mikor ágyban feküdt, nem érezte sem testét, sem magát az ágyat. Hatalmas erőfeszítések árán megtanulta használni úgy a vizualitást, hogy kompenzálja a taktilitás hiányát: két hónapba telt, mire újra megtanult felülni és másfél évbe, mire fel tudott állni. A funkcionális felépülése azonban nem alapult neurológiai felépülésen, vagyis a szenzoros idegek és a taktilis képességek nem fejlődtek: soha többé nem tudta végtagjainak helyzetét vagy mozgását észlelni látás nélkül. Néha a reggeli ébredések alkalmával megijedt, mikor egy kezét talált az arcán, hiszen nem ismerte fel saját kezét. Hatalmas erő kellett ahhoz, hogy a tárgyakat megtartsa; meg kellett várnia, amíg a forró ital kihűl, nehogy kilötyintse. Mr. Waterman nehezen

tudta elmagyarázni másoknak a betegségét. Talán azért, mert az átlagember nincs tudatában annak, hogy a taktilitás hogyan járul hozzá a képességekhez, készségekhez (összességében is nehéz megfogalmazni észlelési élményeket). Pedig az átlagember esetében a kéz ügyességének időleges elvesztése hasonló következményekkel jár: a kéz helyi érzéketlenségével nehéz megfogni és manipulálni kis tárgyakat vagy például véghezvinni olyan kisebb tevékenységeket, mint begombolni egy inget vagy meggyújtani egy gyufát. Olyan alapvető tevékenységekről van tehát szó, amelyek sok esetben a mindennapi élethez nélkülözhetetlenek. A taktilitás veszteségének hatása összességében valószínűleg tútesz a vakságon vagy a süketségen (Robles-De-La-Torre 2006).

Az általános felfogás szerint multimodális feltételek esetén a vizualitás dominál a taktilis érzékelésen. A bizonyítékok viszont azt mutatják, hogy a vizualitás nem tudja teljesen kompenzálni a taktilitás károsodását például betegség következtében.

Vajon megérint a látvány? Vizsgálatok szerint megfigyelve más testének tapintását, aktiválódik az agy azon területe, ahogy a taktilis percepció végbemegy, annak ellenére, hogy a megfigyelő testét közvetlenül nem éri taktilis ingerek. Ez az effektus idézi elő leginkább a "tapintva lenni" élményét (Serino et al. 2008). Fontos azonban, hogy a hatás csak test(rész) látványánál megy végbe, test nélküli ingerlésnél - pl. egy ház képénél - nem jelenik meg. A hatás pedig még erősebb, ha a megfigyelők saját arcukat figyelik a monitoron. A "megfigyelő tapintás" jelensége jól illusztrálja, hogy a viselkedések, érzések, érzelmek - jelen esetben a taktilis érintkezés - átélése és megfigyelése során ugyanaz a mechanizmus segíti elő az évnviszonylatú tapasztalatot és mások tapasztalatainak percepcióját (Gallese et al. 2004, idézi Serino et al. 2008). Így tehát a taktilis pontosság akkor a legmagasabb, ha saját arcunkat látjuk tapintva lenni, vagyis amikor a két test egyezik, akkor a legjobb a "vizuális - taktilis rezonancia" (Serino et al. 2008). Mindezek alapján: *igen, megérint a látvány*. Jelen vizsgálódásban a vizuális és taktilis tényezők összedolgozása vagy éppen párhuzamos munkája a ruha példáján keresztül még inkább megérthető.

Ruha a kommunikációban - kommunikáció ruhában

A ruha több módon is alakítja a testi funkciók megkötését, illetve funkcióinak változását, többek között határt szabva a testrészek perceptuális és kommunikációs lehetőségeinek. A jelenség szociológiai, társadalmi és pszichológiai szinten is elemzett, azonban fontos tárgyalni a jelenség kommunikációs jellemzőit is. A ruha, amellett, hogy közvetítő és védelmező közeg a test, az én és a külvilág között, egyéb, részben jól ismert kommunikációs funkcióval is felruházott - érzelmeket, egyéni preferenciákat és akár eseményeket is kommunikál.

"A ruha a nemverbális kommunikáció egy kódolt érzékelő rendszere, mely elősegíti az emberi interakciót térben és időben. A ruha kódjai ugyanannyira magukba foglalják a vizuálist, mint a többi érzékelő modalitást" (Eicher et al., 1995, idézi Workman et al. 2007). Buda (2001) nemverbális kommunikációs értelmezésében a ruha olyan jel, ami a személyiségről továbbít fontos információkat, azonban vitatja, hogy kommunikációnak lehet-e tekinteni. Bár kommunikációs szerepe nyilvánvaló, mégis statikus jelzés, mely a személyt az egész interakcióban jellemzi. A kulturális szignál elnevezést javasolja inkább, így a ruhával kinyilvánított személyiségi üzenetek kulturális alapját hangsúlyozza.

Ha a kommunikáció területén sokszor előkerülő Jakobson-féle modellben (1969) helyezzük el a személyt, vele együtt testét és környezetét, akkor az ágens és teste a feladó/vevő és a tárgyi környezete a vevő/feladó, amelyben a ruha a mediátor szerepét tölti be, hiszen (viselet közben) az ágens testétől elválaszthatatlan jelenség. Mediátorként a bőr és a külvilág között áll, így ugyanannyira befolyásolja a bőr hőszabályozó és idegrendszerét, mint amennyire a környezetből megszerezhető információkat. Minél több területen és minél nagyobb mennyiségben köti át a testet, annál nagyobb változásokat okozhat, annál jobban nehezítheti a két oldal kommunikációját.

Knapp (2003) nemverbális kommunikációs felosztásában az érintkezéses viselkedések mellett a készítmények dimenziója is megjelenik, tehát például a ruha más dimenzióban helyezkedik el, mint a taktilis kommunikáció. Ezt alátámasztja a ruha mediátorként való felfogása, azonban ha az emberi testhez tartozóként kezelik, nem feltétlenül állja meg a helyét a testtől való különválasztás. Szerves része viselkedés közben, hiszen az általa takart bőrfelület rajta keresztül érzékel (még ha tompítva is). Megmutatkozik tehát tárgyi kettőssége: a testtől külön és azzal együtt is definiálható. A kommunikációkutatás területén külön jelenséget alkot, azonban a taktilis kommunikáció tekintetében

a testtel együtt érdemes vizsgálni.

A hosszú időn át tartó, mintegy megszokás alapú tárgyhasználatban az intimizálás folyamatában a használt tárgy a szelf részévé válik (Dúll 2003). A testhez egyébként nem kapcsolódó tárgyak esetében is megfigyelhető ez a jelenség, a ruha esetében azonban még inkább nyilvánvaló. A ruha mint tárgy élménye jellemzően egyévé válik a viselő testével, és ezzel mintegy az én részévé is válik. Hosszan tartó használat jellemzi, így egyike azon kevés tárgyaknak, amelyek folyamatosan meghatározzák a mindennapokat - csupán rövid időre, esetenként válik meg tőlük a személy, és akkor is többnyire más ruhákba bújnak. Ugyanilyen tárgyként kezelhetők a testékszerek, azonban a használatukban kevésbé jelenik meg változatosság: testhez kapcsolódásuk a legfontosabb funkciójuk, egyébként a manipulálásuk nem jellemző - ezzel szemben a ruházatot folyamatosan változtatja (meleg időben feltűri az ing ujját) és leváltja (elalvás előtt) a viselője. A testékszereknek általában viszonylag egyértelmű esztétikai, vizuális, esetenként társadalmi jelentősége van mások számára, míg a ruházatnak több, egyéb modalitással kapcsolatos funkciója is jelen lehet. A ruha nem csupán vizuálisan, más emberek felé kommunikál, hanem taktilisán az ágens testét is éri. Ennek alapján kétoldali modalitás hatása, vagyis perceptuális kettőssége[5] definiálódik. A vizuális modalitás mások jelenlétében válik elsősorban fontossá, hiszen az egyén ritkán látja hosszú időn keresztül teljes ruházatát (és sokszor csak egy másik tárgy, tükör segítségével). Ezzel szemben a taktilis érintkezés inkább a viselő számára nyújt információt[6], más ágensek ritkábban érintkeznek vele. A taktilis érintkezés kritikussá válhat, ha a ruha az ember énjének részévé válik: ha az ágenssel a ruhán keresztül interakcióba lépnek, az többnyire egyet jelent azzal, mintha saját bőréhez érnének (Neisser 1988). Ebből kifolyólag a ruhát, mint *második bőrréteget* (Lovászi 2011) érdemes kezelni, vagyis - kommunikáció szempontból - ugyanolyan védőréteggént, mint magát a testet borító bőrfelületet.

A jövő technológiai innovációi sok esetben a taktilis érintkezés távolságot áthidaló működésére irányulnak. Mivel a vizuális kommunikáció lehetősége - ha közvetett módon is - adott, gyakran a taktilis folyamatokra helyezik a hangsúlyt, mivel a virtuális világ ebben igencsak hiányt szenved. Vajon a különböző forradalmi újítások, amelyekkel a taktilis üzenetet közvetítő virtuális ruhák és egyéb kiegészítők ugyanolyan hatást érnek majd el, mintha az a közvetlen emberi kommunikáció szituációjában történe? Az intimitás szimulációjával kielégíthetjük taktilis szándékainkat és igényeinket? Mindezen kérdésekre a kutatások adhatnak választ. A vizsgálatok már elkezdődtek.

A taktilis kommunikáció jövője

Az állatok esetében a taktilitás többnyire a kényelem és utódgondozás funkcióját tölti be, leegyszerűsítve leginkább annak érdekében, hogy dominanciát fejezzenek ki és köteleket hozzanak létre. Sok emberszabású faj él csoportokban, ahol a taktilitás segít a csoport társas szerkezetét és nyugalmát fenntartani. Gyakran kurkásszák egymást, a nőstények pedig hordozzák, dédelgetik és vigasztalják fiatal utódaikat. Az ember esetében is fontosak ezek az elemi viselkedések, fontos szerepet játszanak az újszülött jóllétének szabályozásában, hatással vannak a csecsemő fejlődésre is: ahogy már szó volt róla, a korai taktilis tapasztalatok hozzájárulnak a későbbi felnőtt testi, érzelmi, társas és kognitív működéséhez. Izgalmas jellemzője a taktilis személyközi kommunikációnak, hogy természetéből eredően hiányzik a nagy távolságot átívelő interakciókból, mint például a telefonálás vagy az internetes kommunikáció (ezekben az esetekben a tárgyakra irányulóan természetesen jelen van a taktilitás). Napjaink technológiája a taktilis érintkezés természetét, jellemzőit illetően megosztott, szükségességéhez azonban nem fér kétség. Egyre nagyobb kereslet van az internetes vásárlásra. Válogathatunk a különféle, érintéssel működő okostelefonok, monitorok, televíziók között, fizethetünk érintés nélküli bankkártyával, kezdet moshatunk érintés nélkül szappanadagolóval. Mindez a termékmarketing- és fejlesztés eredménye.

Visszatérve a ruha példájára, mint láttuk, a ruha multiszenzoros tapasztalatot nyújt, vagyis olyan érzékszervi információkat szolgáltat egyidejűleg, mint szín, anyag, forma, textúra. Ez is olyan termék, amelyet a vásárló bizonyos preferenciák szerint választ. Minthogy a ruha - viselése közben - elsődlegesen taktilis információt nyújt a használó számára, a ruha anyagának fő kritériumai között szerepel a divat, a karbantarthatóság és a praktikus jelleg mellett a komfort (Taieb et al. 2010). A komfort lehet (1) pszichológiai, amihez az esztétikai vonzerő (méret, szín, stílus és divat megfelelése) szorosan kapcsolódik. A (2) hőkomfort az anyag azon tulajdonságához kapcsolódik, hogy megfelelő szinten tartsa a bőr hőmérsékletét. A (3) taktilis komfort az anyag mechanikai tulajdonságaival áll kapcsolatban: az anyag és a bőr mechanikai érintkezésén, vagyis a puhaságon és

rugalmasságon alapszik mozgás közben, szúrás, irritáció és nyirkosságtól való tapadás nélkül (Sarille 1999, idézi Taieb et al. 2010). A komfortszükségletek közül kiemelkedik a tapintási szükséglet, hiszen fontos, hogy az anyag bőrrel való érintkezése, a keménység, hőmérséklet vagy súly milyen hatást eredményez. Az úgynevezett "nontaktilis" (non-touch) média (Workman és Caldwell 2007), vagyis az internetes katalógus és vásárlás fejlődése méginkább kihangsúlyozza a fogyasztói magatartás vizsgálatát. Bár a fentiekben a ruhát állítottuk fókuszba, más termékeknél is ugyanilyen fontos a taktilis megismerés, hiszen általánosan sok fogyasztó preferálja a termék megfogását, kézzel történő felfedezését, mielőtt vásárlásra kerül sor, azonban a ruhánál szerepet játszik a felpróbálás folyamata is.

Vajon az internet általános térhódítása milyen kommunikációs következményekkel jár az interperszonális kapcsolatokra nézve? A témával széles körben foglalkoznak a vizsgálatok, itt csak utalunk arra, hogy a vizualitás még inkább hatalomra tör, miközben - mint fentebb említettük - a taktilis (személyközi) érintkezés sok tekintetben fokozódó hiánya figyelhető meg. Az intimitás funkcióját gyakran nem a taktilitás, hanem a verbális kommunikáció, illetve a különböző, általánosan alkalmazott emotikonok testesítik meg. De vajon ugyanolyan hatást érnek el? A taktilis információ és kommunikációs cseréje kiemelkedően fontos a gyors és pontos interakcióhoz mind a tárgyi, mind a társas környezetben. Szándékos, figyelemmel kísért tevékenységek és megerőltetés és tudatos figyelem nélkül végzett cselekvések alapját egyaránt képezi. Amikor a használó interfészen keresztül kapcsolódik a virtuális környezethez, mintegy "kiterjeszti" testét az interfész, a kapcsolódó szoftver és hardver használatával, így beszélhetünk *avatárról*. Ha az interfész nem nyújt fontos taktilis információt a környezet helyzetéről, akkor megakadályozza, hogy a használó gyorsan és pontosan tanuljon és végezzen feladatokat a kiterjesztett testén keresztül. A valós életben a taktilitás (vagy haptika és szomaesztétika[7]) fontos az emberi működéshez, például ahogyan az ágens észleli a környezetet, tanul és interakcióba is lép vele, és eközben kontrollálja testét. Erősek az érvek a haptikus információk adekvát használata mellett, mikor interfészen keresztül a használó interakcióba lép a virtuális környezettel (Robles-De-La-Torre 2006).

A virtuális környezet kialakításában és fejlesztésében egyre erőteljesebben fókuszálnak a taktilis interakciókra, példaként említhető a mechanikai design, valós idejű rendszerek kiépítése, fordító algoritmus, felhasználó-tárgy interakció modellezése és még sok más. Az általános követelmények között szerepel, hogy a haptikus interfész állapota érzékelt legyen vagy például a virtuális tárgyak helyzetének korszerűsége megvalósuljon (Robles-De-La-Torre 2006). Sok izgalmas kihívás vár ezen a téren a kutatókra és a fejlesztőkre egyaránt.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők ezúton mondanak köszönetet Bátori Zsoltnak, aki számos értékes észrevétellel és pontosítással járult hozzá a tanulmányhoz.

Jegyzetek

[1] Bár Katz (1989) is a kéz tevékenységét emeli ki, a test egész felülete alkalmas a tapintási illetve érintési tevékenységre illetve annak elfogadására. A testrészek ebből a szempontból külön csoportokba sorolhatóak aszerint, hogy például milyen pontos lokalizációs tulajdonsággal rendelkeznek, vagy mennyire használjuk tárgyi vagy társas manipulációra a mindennapokban. Ha ezt vesszük alapul, akkor a kéz "dominanciája" meghatározó a taktilis megismerésben és használatban.

[2] Ez azonban erősen helyzet- és kultúrafüggő, hiszen az individualista kultúrákban a hallgatók és oktatók érintkezései szigorú szabályok szerint történnek, amelyek szerint a taktilis érintkezés gyakorlatilag tabu.

[3] Vö. A taktilis kommunikáció jövője c. rész.

[4] Vö. alább Cole dokumentált esetét egy 19 éves hentesfiú taktilis érzékelésének elvesztése kapcsán.

[5] Kettősséggként beszélünk erről, mivel a jelen tanulmány fókuszában a vizuális és taktilis érzékelés

áll, azonban fontos megjegyezni, hogy minden érzékszervnek nyújt információt - akár egyszerre is.

[6] Bizonyos idő elteltével az emberi test megszokja a ruházatot: lezajlik a habituáció, ami figyelmen kívül helyezi a ruhadarabok viselésének érzését.

[7] A haptika szó általában a környezetet aktív explorációjának képességét jelenti. Ehhez általában a kéz használatos, így aktív vagy haptikus tapintásnak is nevezik, ahol a bőr és a kinezetikus képességek fontos szerepet játszanak. Azonban egyre többet használják a kifejezést minden szomaesztétikus képességre is. A szomaesztétika fogalom pedig a test harmónikus működésének kifejezője, vagyis a testen és testérzeten keresztül történő gondolkodást jelenti.

IRODALOM

- ALAPACK, R. (2007) Simulation in cyberspace and touch of the flesh: kissing, the blush, the hickey and the caress. *Cyberpsychology*, Forrás: <http://www.cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2007070703>, megtekintés: 2013-11-08
- ANDERSEN, P. A. - GUERRERO, L. K. (2008) *Haptic behavior in social interaction*. Forrás: http://www.homo-hapticus.de/fileadmin/chapters_pdf/chap12.pdf, letöltés dátuma: 2012-04-28
- ARISZTOTELÉSZ (cop2006) *Lélefilozófiai írások*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BÁRDOS Gy. (2007) Testérzékelés és fájdalom. In CSÉPE V. - GYÓRI M. - RAGÓ A. (szerk) *Általános pszichológia I*. Budapest: Osiris, 413-447
- BARTLETT, F. C. (1985) *Az emlékezés*. Budapest: Gondolat.
- BOGLÁR L. (1995) Szimbolizáció és akkulturáció. In KAPITÁNY Á. - KAPITÁNY G. (szerk) *"Jelbeszéd az életünk"*. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Budapest: Osiris-Századvég, 389-394
- BUDA B. (2001) *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Forrás: http://mek.niif.hu/02000/02009/02009.htm#_14, megtekintés: 2011-03-21
- DÚLL A. (2003) A tárgyi környezet pszichológiája - a pszichológia új tárgya. In KAPITÁNY Á. - KAPITÁNY G. (szerk) *Termékszematika*. Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem, 53-77.
- DÚLL A. (2009) *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan
- DÚLL A. (2013) A környezeti kommunikáció vázlatja. In SZÁSZ A. - KIRZSA F. (szerk.) *A kultúra rejtelsei*. Budapest: Makat - L'Harmattan. 162-173.
- ERCEAU, D. - GUÉGUEN, N. (2007) Tactile contact and evaluation of the toucher. *The Journal of Social Psychology* 147 (4): 441-444
- FIELD, T. (2001) *Touch*. Cambridge: MIT Press
- GALLACE, A. - SPENCE, C. (2010) The science of interpersonal touch: an overview. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 34: 246-259
- HALL, E. T. (1980) *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat
- HERTENSTEIN, M. J. (2002) Touch: Its communicative functions in infancy. *Human Development* 45: 70-94.
- HIDAS J. (2004) *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scolar.
- JAKOBSON, R. (1969) *Hang - jel - vers*. Budapest: Gondolat.
- KAPITÁNY Á. - KAPITÁNY G. (szerk) (1995) *"Jelbeszéd az életünk"*. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Budapest: Osiris-Századvég.
- KATZ, D. (1989) *The world of touch*. Hillsdale; London: Lawrence Erlbaum Association.
- KNAPP, M. L. (2003) Nemverbális kommunikáció. In HORÁNYI Ö. (szerk): *Kommunikáció II*.

Válogatott tanulmányok. Budapest: General Press, 48-63

- KONDOR Zs. (2009) A szavak csapdájában. Verbális filozófia - perceptuális tudomány. *Világosság*, 2009 tél: 77-88.
- LOVÁSZI A. (2011) *Taktilis kommunikáció: Ruhába kötött test.* Diplomamunka (témavezető: Bátori Zsolt és Dúll Andrea), Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, GTK, Kommunikáció- és médiatudomány MA szak.
- LOWENFELD, V. (1945) Tests for visual and haptical aptitudes. *The American Journal of Psychology* 58 (1): 100-111.
- MCDANIEL, E. - ANDERSEN, P. A. (1998) International patterns of interpersonal tactile communication: a field study. *Journal of Nonverbal Behavior* 22: 59-75.
- MCNEILL, D. - QUAEGBEHEUR, L. - DUNCAN, S. (2010). IW-"The Man Who Lost His Body". In *Handbook of Phenomenology and Cognitive Science*. Springer Netherlands, 519-543.
- NEISSER, U. (1988): Az önmagunkról való tudás öt válfaja. In LÁSZLÓ J. (szerk.) (1992): *Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából II.* Budapest: Tankönyvkiadó. 173-203.
- NYITRAI E. (2011) *Az érintés hatalma.* Budapest: Kulcslyuk
- PÁLHEGYI F. (1967) Adatok a formák haptikus tagolódásának vizsgálatához. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1: 81-93.
- RÉVÉSZ G. (1974) Az alakelmélet revíziója. In KARDOS L.: *Alaklélektan.* Budapest: Gondolat, 395-417.
- ROBLES-DE-LA-TORRE, G. (2006) The importance of the sense of touch in virtual and real environments. *IEEE Multimedia* 13(3), Special issue on Haptic User Interfaces for Multimedia Systems, 24-30.
- ROSE, S. A. (1990) The sense of touch. In BERNARD, K. - BRAZELTON, T. B. (szerk.) *Touch: The foundation of experience.* Madison: International Universities Press, 299-324.
- SEKULER, R. - BLAKE, R. (2000) *Észlelés.* Budapest: Osiris.
- SERINO, A. - PIZZOFRERATO, F. - LÁDAVAS, E (2008) Viewing a face (especially one's own face) being touched enhances tactile perception on the face. *Psychological Science* 19 (5): 434-438.
- SOESMAN, A. (1998) *Tizenkét érzék. Az emberi érzékelés új megközelítése.* Budapest: Metódustan.
- WILSON, F. R. (1998) *The hand - How its use shapes the brain, language, and human culture.* New York: Pantheon Books.
- WORKMAN, J. E. - CALDWELL, L. F. (2007) Centrality of visual product aesthetics, tactile and uniqueness needs of fashion consumers. *International Journal of Consumer Studies* 31: 589-596.

[A tartalomhoz >>](#)

Iványi Márton

SZÉTTÖREDEZETT NYILVÁNOSSÁG? AZ ONLINE KÖZÖSSÉGI HÁLÓZATOK ÉS A RADIKALIZMUS

Absztrakt

Már nem biztos, hogy az internet az a "demokratizáló" médium, amelynek hittük, hanem sokkal inkább a soha véget nem érő viták végtelen agorája, ahol ugyan minden vélemény azonos megjelenési eséllyel bír, ám amelyben a végső szó csak ritkán az egyetértésé. Az előállt helyzet egyaránt felfogható a pluralizmus, a sokszínűség megvalósulásaként, de a véleménynyilvánítás kakofóniájaként is. Ebben a hangzavarban egy erőteljes és disszonáns fortét testesítenek meg azok a (bal- és jobboldali) szélsőségek, amelyeknek a közösségi hálózatokon átszűrődő robaja jelzi, hogy a nyilvánosság széttöredeződik.

Bevezetés

Umberto Eco valamikor az előző évezred végén felhívta rá a figyelmet, hogy "a hatalom gyakorlóinak elszabadult, bulváros bírálata titkos, ellenőrizhetetlen hatalmi struktúrák kialakulásához vezet" (Eco, 2001). Vajon tényleg "kikezdi a demokrácia a demokráciát," ahogy a szerző cikkének címe sugallja? Megtörténhet-e ez vajon az új, digitális médiumok adta technológiai apparátus nyomán? A vélemények üdvözlendő sokszínűsége nem nyitja-e meg az utat áttételesen az absztrakt értelemben vett "weimarizálódása" előtt?

Az elmúlt években példátlan figyelmet kapott az arab világ forradalmi mozgalmi idején a közösségi média és a benne rejlő, vélt vagy valós demokratizáló potenciál.[1] Az Egyiptomban és Szudánban tevékenykedő médiakutató, Enrico de Angelis szerint három évvel az említett jelenségsorozat kezdetét követően ez a lelkesedés szerteoszlani látszik. Azon szakemberek egyike, akik elsőként helyezték éles megvilágításba a bloggerek szerepét a politikai színterén, Marc Lynch, már "Twitteres visszafejlődésekről" beszél. Megállapítja, hogy az új média a mai Egyiptomban túlzó kijelentésekhez, a nyilvános vita polarizációjához és a nyilvánosság szilánkosodásához vezet (De Angelis, 2014).

A nyilvánosságról szóló diskurzus kánoni alakja, a német filozófus Jürgen Habermas néhány évvel ezelőtt egy vele készült interjúban elmondta, attól tart, hogy a világháló használata egyszerre szélesíti ki és töri darabokra a kommunikációs környezetet. Éppen ezért fejt ki szerinte "az internet egyfajta felforgató hatást a szellemi életre a tekintélyelvű rendszerekben" (Der Standard, 2006). Amíg tehát diktatórikus berendezkedésű országok esetében nem kételkedik a világhálóban rejlő potenciálban, más szempontból, a liberális demokráciák kontextusára vonatkoztatva ugyanakkor megjegyzi, hogy "a horizontális, nem hivatalos kommunikációs hálózatok összekapcsolódása gyengíti a hagyományos média által elért eredményeket. Az ár, amit az egalitarizmus internet által biztosított, örömteli növekedéséért fizetünk, a decentralizált hozzáférés szerkesztetlen történetekhez" (uo.).

Az egyik töredékét a szóban forgó nyilvánosságnak világszerte radikális csoportok alkotják, amelyek - ahogy ezt más közösségek is teszik - napirendjük és gondolköreik népszerűsítésére, továbbá támogatóik összefogására használják ezeket az oldalakat.

Ideológia és radikalizmus

A politológiai szakirodalomban nincs egységes álláspont arra nézve, hogy egy gondolati rendszer milyen kritériumok mentén határozható meg ideológiaként. A modern politológia és filozófia olyan, általános világnézeti jellegű (filozófiai és/vagy vallási és/vagy gazdasági és/vagy politikai) eszmék egységes elméletté szervezett rendszerét érti rajta, amely megkísérli az (aktuális vagy a mindenkori) emberi társadalom kritikai leírását, és ennek alapján, irányelveket állapít meg annak működtetésére nézve. Utóbbi elvek tartalmazhatnak az egyén számára ideális viselkedési módokat, a közösségek viszonyának és irányításának formáit, illetve hasonló gyakorlati elveket. Sok szerző az ideológia társadalomleíró és/vagy -szervező funkcióját emeli ki, míg mások azt, hogy az ideológiák elméleti, világnézeti alapokon állnak, számukra az elmélet legalább olyan fontos, mint a gyakorlat. Az ideológiáknak azonosító ("mi, csokornyakkendősök") és megkülönböztető ("ti, térdnadrágnélküliek") funkciójuk is van, és gyakran éles dichotómiákban gondolkodnak (Bihari - Pokol, 2000). Bár frissnek nem mondható, mégis napjainkban is általánosan érvényesnek tekinthető a keresztényszocialista irányultságú Barankovics István meghatározása: "A politikai vonatkozásban ideológián értjük azoknak az eszméknek összefüggő együttesét, amelyeket az a fajta kérdések felől alakítunk ki: mi az ember, és mi az emberi élet célja, mi a társadalom és mi az értelme annak, hogy társadalomban élünk, mi az alapvető viszony egyén és társadalom között? Ideológia tehát a politikai szóhasználatban lényegileg az összefoglalása annak, amit világnézetnek és társadalomszemléletnek nevezünk" (Barankovics, 1952).

A radikalizmus eszmerendszer, amely a fennálló társadalmi rend vagy annak valamelyik szegmense gyökeres, következetes, akár a szélsőségekig elmenő átalakítását hirdeti. Posztulátuma, hogy a mélyen gyökerező problémák megszüntetéséhez a szabályok és a rendszer gyökeres, mélyreható átalakítása szükséges: nem elegendő a felmerülő gondokon alkalmilag segíteni, ha eközben nem orvosoljuk, nem küszöböljük ki magát az okot, amely a bajoknak a forrása, mert így azok megismétlődhetnek. A radikalizmus ellenpólusa a tradicionalizmus és a konzervativizmus, vagyis a hagyományok és a fennálló társadalmi rendszer tisztelete, ami a meglévő bajok és társadalmi feszültségek ellenére a gyökeres átalakítások (a felforgatás) kockázatainak a megelőzését tartja a legfontosabb feladatnak.

A mindennapi szóhasználatban radikalizmuson a fősodortól eltérő politikai vagy egyéb attitűdöt értünk. Bár a közvélekedésben gyakran inkább negatív minőséget testesít meg, voltak és vannak, akik úgy tartják, hogy a radikalizmus ösztársadalmi szempontból nemcsak a legjobb, hanem sok esetben az egyedüli jó módszer; így például a XX. század elején Radó Sámuel a *Nyugatban* Bismarck államférfiúi nagyságát a radikális politikai-társadalmi megoldásaival magyarázta. (Radó, 1912)

Egy önkényes Prokrasztész-ágymegvetése helyett a célt az, hogy olyan online mozgalmakat vegyek szemügyre, amelyek az egyes földrajzi terület feletti hatalommal bíró politikai egyesületek periferiáján található funkcióikat, mind szellemiségüket tekintve (ez alól kivételt képez majd a radikális iszlám), önmeghatározásuk gyakorta éppen ezen egyesületekkel, vagy egyes alkotóelemeikkel szemben megy végbe és e pozicionálásuk alapvetően agresszív, retorikájuk sovíniszta jellegű. Teljességre nem törekedhetek, ezért már itt jelezni szeretném, hogy hogy számos olyan online mozgalom (a.m. társadalmi mozgalom erőteljes online jelenléttel) nem kerül górcső alá, amely a fenti feltételek közül néhánynak (akár azok többségének is) megfelelnek, és amelyekhez szintén a radikalizmus képzetét társítjuk, például a radikális zöld-mozgalmak, a nem növekedési (décroissance) és Occupy-szerű mozgalmak vagy a kalózpártok.

Nyugat-európai szélsőségek a virtuális térben

A hírszerzési témákkal foglalkozó Paisley Dodds szerint a világhálón több ezer a szélsőbaloldali vagy szélsőjobboldali fórumok száma a Facebookon, a MySpace-en és a Twitteren kívül is. Csak Németországban a szélsőjobboldali csoportok közel ezer oldalt és 38 online rádiócsatornát

üzemeltetnek, sok esetben további tagok toborzásának céljával (Dodds, 2011). "A várakozásokkal ellentétben a közösségi média térnyerésének fő haszonélvezői Európa-szerte a rasszista és idegengyűlölő csoportok" (Dujisin, 2011).

A fajgyűlölő és xenofób személyek azért kerültek helyzetbe a közösségi média adta keretek között - az elsők között találjuk őket ott -, mert előzőleg kiszorultak a hagyományos média játszótéréről. Korábban kénytelenek voltak a szórólapokhoz folyamodni, most azonban már "médiáértők": kiterjedten jelen vannak a blogoszférában és a hozzászóló részlegekben. Gyakran felhozott példát képeznek a terrorizmus-vonatkozású híradások, amelyeknek hozzászólásait "eltérítik" a xeno-rasszista[2] és/vagy iszlamofób véleményformálók, hogy a terrorizmus és az európai muszlim közösségek közötti kapcsolatokra célozganak.

Arra, hogy bizonyos témákat és kezdeményezéseket a közösségi oldalakon "túszul ejtenek" radikális "netizenek" (internetező polgárok), megannyi példát találni. A német nyelvű "Keine Gnade für Kinderschänder". ("Nincs kegyelem a gyermekmoleesztálóknak") közösségi oldal esetében több mint 70 ezren nyilvánítottak szolidaritást a kezdeményezéssel, amennyiben a "Tetszik" gombra kattintást így értelmezzük.[3] Idővel a Facebook törölte az oldalt, mert szélsőségesek a gyermekekkel szembeni visszaélések ürügyén saját propagandájukat terjesztették rajta, például a halálbüntetés németországi visszaállítását követelve. (Kölner Stadt-Anzeiger, 2011).

A sors iróniája, hogy amíg a nemzetközi közösség felismerte annak jelentőségét, hogy a terrorista cselekedetek "igazolásával és dicsőítésével" és az azokra való toborzással szemben fellépjen - ami egy sor jogszabályban és szupranacionális elköteleződésben öltött testet (Fekete, 2009: 105) -, az európai (főként muszlim) bevándorlók elleni gyűlöletbeszéd számos helyen virágzik.

A Nottinghami Egyetem oktatója, Matthew Goodwin megállapítja, hogy minden, amit az ember a szélsőjobbról tudni szeretne, elérhető a világhálón. "A [szélsőjobboldali] aktivisták olyan mértékben vannak jelen az interneten, hogy immár gyakorlatilag lehetetlen nyomon követni az összes bloggert, Twitter-felhasználót és Facebook-oldalt, amelyek számukra a kommunikáció nélkülözhetetlen csatornái lettek." (Goodwin, 2012)

Goodwin szerint a digitális korszak négy értelemben változtatta meg a modern nyugat-európai szélsőjobb oldalt és az arról alkotott felfogásunkat. Mindenekelőtt előmozdította a hitelességre való törekvést. A közösségi média eszközei lehetővé tették, hogy a radikális csoportok, amelyeket valamikor azzal gúnyoltak, hogy "több betű van neveik mozaikszavaiban, mint ahány név a tagkönyveikben", immár a hatalom és a befolyás pozíciójának imázsában mutatkozhatnak. Nagy-Britanniában a British National Party volt az első jobb-radikális politikai erő, amely felismerte a világhálón rejülő potenciált. Sőt, a párt tudatosan arra biztatja követőit, hogy használják az olyan ún. "hashtageket," mint a #nationalist, vagy a #BNP, vagyis egy olyan technikát, amelynek célja, hogy még nagyobb közönséget érjenek el. (Dodds, 2011) Kezdetben egyszerűen megpróbálta reprodukálni egy korábban sikereket elkönyvelő francia szélsőjobb oldali párt honlapját, majd az egyik legdinamikusabb, leginteraktívabb és legnépszerűbb oldallá vált a brit politikában. Annak ellenére, hogy a párt kudarcba fulladt, és inkább elutasítják, sikerült megtartania bő százezer Facebook-követőjét. Ezzel megelőzi a kormánykoalíciós partner liberális demokratákat (kb. 92 ezer), és felülmúlja a populista, jobb oldali UKIP-et (62000).[4] Az iszlamofób utcai mozgalom, az English Defence League világhálós követőinek száma pedig közel 29 ezer.

Másodszor, a digitális korszak segítette a szóban forgó csoportoknak abban, hogy támogatóik hűségét megőrizték, és egy erős, kollektív identitás kifejlődjön. A virtuális közösségekre kulcsszerep hárult annak megértésében, hogy ezek a csoportok miként vonzzák inkább a világukba az embereket, mintsem kitaszítanak őket abból. Példa erre a "Stormfront," egy befolyásos oldal globális kitekintéssel, amely a neonácik egyik találkahelye. Ezt a fórumot egy aktivista "második otthonként" jellemezte (Goodwin, 2012). Fontos, hogy amíg a nyilvánosság (vagy annak fő sodra) nevétség tárgyává tette ezeket az embereket, a virtuális közösség egy sor közös értéket, normát, jelentést, történelemfelfogást kínál nekik. Ez ugyan időnként olyan látszólag jelentéktelen gesztusok formájában, mint a születésnapjok jókívánságok, eddig is jelen volt, a virtuális közösség a mindennapi (offline) világból teljesen hiányzó szolidaritást, bajtársiasságot és mindenekelőtt kölcsönös elfogadást nyújt. Úgy érezhetik: nincsenek egyedül, megértik őket, a többiekkel "egyívásúak," hasonlóan gondolkodnak. A Stormfront-hoz hasonló oldalak tükrében a szélsőjobb nem pusztán a választások megnyeréséről szól, hanem egy partikuláris hitrendszer és kollektív identitás erősítéséről, annak a jövő nemzedékek számára való továbbörökítéséről is - érvel Goodwin.

Harmadszor, a világháló támogatja a szélsőjobb mozgósításának új alakzatait is. Talán a

legjelentősebb példa erre a németországi "Immortal" csoport, amely 2011-ben jelent meg a közösségi média színterén. A Twitteren és más közösségi médiaalkalmazásokon szerveződve bejelentetlen gyűléseket rendez, ahol az aktivisták fehér maszkokat viselnek, fáklyákkal vonulnak fel városi területeken és szélsőséges rigmusokat skandálnak. Nem sokkal egy-egy gyűlést követően videók felkerülnek a Youtube videómegosztó portálra. A csoport erejét és támogatottságát érzékeltetendő, az ábrázolás a második világháború előtti nemzetiszocialista fáklyásmenetek világát idézi (Goodwin, 2012). További példa, ahogy az észak-amerikai és nyugat-európai "dzsihádellenes" hálózatok egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a közösségi médiára nemzetközi tüntetések és gyűlések szervezésekor. Ahogy az első weboldalak alapításakor is történt, a szélsőjobb ismét bizonyítja, hogy innovatívabb, mint más politikai csoportok a digitális média előnyeinek hasznosításában.

Végül az azonnali kommunikációban rejlő erő hat magukra a szélsőségekkel foglalkozó kutatókra is, akik számos esetben kapnak személyes sértegetést, vagy vonják kétségbe kutatásaik motívumait épp ezeken az eszközökön keresztül.

Goodwin észrevételeit kiegészíthetjük még egy ötödik elemmel is, amely a korábbi négygel összefonódik. Ez a gazdasági szolgáltatás funkció, amelybe bizonyos blogok például öltözék vagy kegy- és egyéb tárgyak árusításával bocsátkoznak, ily módon hozzájárulva részint tartalmaik reklámozásához a mindennapi (offline) életben, részint pedig anyagi bevételforrást is biztosítva ezen oldalak üzemeltetői részére, vagyis megteremtve fennmaradásuk és szerveződéseik gazdasági alapjait is. A németországi "Altermedia," amikor nyilvánvalóan az elmúlt évek úgynevezett "döner gyilkosságait" népszerűsítő pulóvereket árult azzal a felirattal, hogy "Killer-Döner - nach Thüringer Art" (Gyilkos-Döner thüringiai módra), pontosan így járt el. A Kölner Stadt-Anzeiger napilap szerint ezt a ruhadarabot a viselői cinikusan "a szezon divatruhájának" nevezték. (Kölner Stadt-Anzeiger, 2011)

Ugyan kisebb visszhangot kiváltva, mint "túloldali" megfelelőik, ám a közösségi média adta játszóterén megtaláljuk a radikális baloldali, marxista-leninista, maoista, trockista eszméket hirdető egyleteket, sőt akár a '70-es, '80-as években aktív terrorszervezetek radikális követőit is, akik vöröscsillagos, sarlókalapácsos és egyéb, a kommunista mozgalomhoz köthető jelképeket osztva meg vagy állítva be profilképnek, hirdetik a vonatkozó eszméket. A Vörös Hadsereg Frakcióhoz (Rote Armee Fraktion) vagy a Vörös Brigádokhoz (Brigade Rosse) hasonló zárt csoportok az érdeklődők csupán párszáz fős Facebook-fórumai, viszont a "hagyományos" politikai elitől balra álló szervezetek követői, mint az Egyesült Királyságban a Socialist Workers Party, tízezres nagyságrendnek örvendő tábor előtt hirdetik a világhálón is antikapitalista, imperialistaellenes napirendjüket és a forradalom éthoszát. A globális kitekintésű, például a vízfelhasználással kapcsolatos, illetve a helyi jelentőségű, például egy-egy személy magas végkielégítésével kapcsolatos megosztások mellett szakszervezeti tüntetéseken való részvételre történő felhívások is megtalálhatók internetes tevékenységükben. Szélsőséges esetekben ezeken az oldalakon olyan osztályellenes kirohanásokkal is találkozni lehet, mint "Halál a burzsoáziára!" - ahogy ezt egy, a bizonyos szubkultúrákban ikonikus Che Guevara képet profilképként beállító felhasználó teszi a "Communism" Facebook-oldalán. Tehát távolról sem állítható, hogy a világháló csak a szélsőjobboldali eszmék találkahelye lenne, még ha a szélsőjobb láthatóan nagyobb figyelmet is kap.

A radikális iszlám szolgálatában

Bár gyökeret eresztett az a nézet is - amelyet az egyiptomi tárcacikkíró és politikus Abdelnabi Abdel-Sattar (2014) is oszt -, hogy a közösségi média eszközei éppenséggel segíthetnek féken tartani a radikális iszlamista mozgalmakat, az elmúlt évek tapasztalatai mást sejtetnek a politikai szociológiával foglalkozó libanoni professzor, Nadim Mansouri szerint. Mansouri úgy véli, hogy az új online médiaeszközök hozzájárulnak ahhoz, hogy erőteljesebb egységérzet alakuljon ki a muszlim világban. Az iszlamista mozgalmak - példaként a szalafitákat, a Muszlim Testvérek Társaságát és a Hizb ut-Tahrir mozgalmat említi - mind azon munkálkodnak, hogy javítsanak eszméik terjesztésének, programjaik kibontásának és finanszírozásuknak a módszerein.[5] Mindig is nagy figyelmet fordítottak a tagok toborzására és hálózataik kiterjesztésére. E céljaik elérése érdekében minden kommunikációs formát bevetnek: szövegeket, hangzó anyagokat, képeket, vitát, párbeszédet, interakciót. Mansouri rámutat, hogy ezek a csoportok nagy hasznát látták az azonnali és ingyenes internetes kommunikációnak a világ muszlim közösségeinek elérésében. Ez lehetővé tette az iszlamista szervezetek számára, hogy eszméiket, gondolatrendszerüket előrelendítsék azt követően,

hogy a szekuláris és nyugati eszmék világszerte gyökeret eresztettek a kulturális és információs intézményekben.

Az iszlamista mozgalmak nemcsak a tömegek elérése érdekében használják az internet-szolgáltatások adta lehetőségeket, hanem arra is, hogy a hagyományos média felügyeleti sugarán túl tevékenykedjenek a növekvő nemzetközi és belföldi szabályozás közepette. A szerző megállapítja, hogy a média új formái többé már nincsenek kitéve a hivatalos elosztási csatornáknak azokban az országokban, ahol az ilyen mozgalmak megjelentek. Ez a jelenség is növelte a politikai iszlám népszerűségét különféle csoportok, például a fiatalok körében. (Megjegyzem, hogy a társadalmi valóság részben megfordítani látszik ezeket a folyamatokat, bizonyos esetekben ugyanis a politikai iszlám mindennapi, offline visszaesésének tapasztalatai miatt az internetben rejlő kapacitásai is kérdésessé válhatnak. Például a Muszlim Testvérek Társasága kormányzásával és népszerűségvesztésével kapcsolatos társadalmi-politikai fejlemények Egyiptomban behatárolják a szervezet közösségi aktivitásának mozgásterét, és fogják, nyilván nem jelenti azt, hogy náluk radikálisabb politikai erők, például a szalafiták ne használhatnák sikerrel a digitális kor adta eszközöket támogatóik körének növeléséhez.)

Az iszlamista mozgalmak világnézeti alapjai szintén fontosak - folytatja Mansouri. Keretrendszerük konkrét kérdésekre összpontosít, azokat egyfelől a pozitív változások, másfelől a tekintélyelvű rendszerektől való megszabadulás köré helyezve, szélsőséges esetekben azzal a végső céllal, hogy feltámasszák az iszlám kalifátust. Ezek a mozgalmak a világháló által szólítják az Istenhez a tömegeket, azaz egy olyan médium segítségével, amely olyan előnyökkel büszkélkedhet, amelyekkel más médiumok nem rendelkeznek.[6] Az iszlamisták jól kihasználják a modern technológia előnyeit: az internet immár átvette a mecset szerepét olyan műveletek tekintetében, mint a részvétel, a képzés, a toborzás és a vezetők és a tagok közötti kommunikáció. Ez a kommunikáció nagyon magas népszerűsége miatt, rokonszenvezők tömegeit vonzva és mudzsáhidokat toborozva - Mansouri szerint annak érdekében, hogy iszlám államot alapítsanak.

Fontos rámutatni arra is, hogy a virtuális polgár elkerüli a tényleges mozgósításban rejlő kellemetlenségeket és veszélyeket. A találkozás a testvérekkel és nővérekkel az Úrban technológiai kérdéssé változott, és maga az állam a geopolitika virtuális valóságának részévé vált - folytatja a politikával foglalkozó professzor. Erős kommunikáción, nem pedig tényleges fizikai helyszínen alapul. Az elektronikus jelenlét elismerést és figyelmet érdemel, attól függetlenül, hogy egy csoport tud-e tömegeket mozgósítani, vagy nem rendelkezik nagy közönséggel. Számos ilyen oldal, például az islamonline.net bizonyult nagyon sikeresnek abban, hogy hírekkel és általános információkkal szolgáljon az iszlámról, az iszlám törvénykezéséről és a vallásjogi döntésekről (fetvákról). Az oldalon felsorolt célok között szerepel az egység kötelékeinek erősítése, az összetartozás érzés felkeltése a muszlim közösség soraiban, az önbizalom és a remény erősítése köreikben, a tudás művelésének és kicserélésének előmozdítása, beleértve a nemzetközi szinten zajló, arab és muszlim érdeklődésre számot tartó fejleményekről való tudást és a tudatosság terjesztését is. (Mansouri, 2014)

Végül konkrét példaként Mansouri a hírhedt nemzetközi terrorszervezetet, az al-Kaidát hozza fel, amely szintén az elektronikus médiát használja arra, hogy erősödjön. Megalapította saját "produkciós vállalatát" asz-Szaháb néven, amely Oszama bin Láden videóit és beszédeit terjeszti a terrorszervezetről és a dzsihádról szóló média- és kereskedelmi anyagokkal egyetemben. 2005 és 2006 között az al-Kaida képes volt jelentősen növelni elkészített videóinak számát. 2006-ban az asz-Szaháb ötvennyolc hang- és képanyagot tett közzé. 2007-ben pedig több mint kilencven volt az általuk készített anyagok száma, amelyeket több mint 4500 dzsihádistá oldal közölt. A múltban az al-Kaida kézből juttatta el videóit a televíziós csatornákhöz, ahol azokat megválták és igényeiknek megfelelően átszerkesztették. Most viszont a terrorszervezet anyagai teljes tartalmát feltölti számos oldalra és fórumra annak érdekében, hogy elkerülje a cenzúrát. Az al-Kaida és a virtuális közösségek közötti kölcsönhatások a tartalomeloszlás drámai növekedésévé lényegültek át.

Az előbbi fejezetben már érintőlegesen szóba kerültek a terrorizmus online térnyerése megakadályozását célzó nemzetközi fellépések. Ezek az ENSZ Biztonsági Tanács 1624-es határozatára vezethető vissza, amelynek 2006-os elfogadását követően az uniós belügyminiszterek Londonban egy, a terrorizmus elleni hatpontos programot jelentettek be. A program egy új, az európai muszlimok közötti radikalizálódást és toborzást megfékező jogi keretet tartalmaz. Ezt követte 2007 novemberében az Európai Bizottság ajánlása, amely három új büntetőjogi tényállást javasolt: terrorista cselekedetekre való felhívás, azok végrehajtására való toborzás és kiképzés. Már korábban, 2005-ben az Európai Bizottság közleményt adott ki, amely figyelmeztetett az "erőszakos,

radikális csoportokkal való érintkezések egyszerűségére" az egyetem, a média és az internet (chat-szobák, gyújtó hangú cikkek olvasása stb.) által. "A média szerepet játszhat a terrorista szervezetek tagtoborzásában azáltal, hogy felületet biztosít a terrorista nézeteknek és - különösen az internet közvetítésével - megkönnyíti a radikalizálódott egyének közötti kapcsolattartást." (Fekete, 2009: 106)

Az iszlám fundamentalista oldalakon (pl. Hizb at-Tahrir, Ansar Beit al-Maqdas stb.) állandó témát képeznek az 'umma (vagyis a teljes muszlim közösség) szolidaritása, a nyugati (politikai, katonai és gazdasági) beavatkozások, valamint a palesztin-ügy, amely egy olyan országba visz minket a Közel-Keleten, ahol drámai mértéket ölt a radikális oldalak száma és tartalmaik uszító jellege.

Szélsőjobbos aktivitás izraeli oldalakon

Ami az izraeli szélsőjobboldali aktivistákat illeti, számukra a közösségi média az "ördög játszótere[...] valóságos menedékhely a gyűlölet számára." - véli Richard Silverstein az izraeli-palesztin közeledésnek szentelt progresszív cionista Tikun Olam blog alapítója. A Haaretz napilap szerint a gyűlölködés két legkirívóbb példája a Revenge of the Jews (A zsidók bosszúja) és a Death to terrorists (Halál a terroristákra); utóbbi 61000 like-ot könyvelhet el. (Silverstein, 2014)

Silverstein részletesen bemutatja a két oldalt. Előbbi tele van képekkel, amelyek kórházi ágyakon vérző fejű palesztinokat ábrázolnak, akiket összeverték, miután köveket dobáltak, vagy zsidó lányokat próbáltak elcsábítani; a bűncselekmények feltételezettek, a bűnösség azonban bizonyos; ha palesztinokról van szó, az "állítólag" nem létezik. Ezek az oldalakon számos fotót találunk palesztin személyautók és egyéb palesztin tulajdon megrongálásáról, amelyekkel trófeákként büszkélkednek az ún. "árcédulás támadások". Van kép palesztin otthonokra Molotov-koktélt dobáló elkövetőkről, tűzkárokat okozó incidensekről, szudáni menekültjogokért tüntető menekülteket érő támadásokról, és dicshimnuszok dicsőítik a terrorista Baruch Goldsteint vagy a hozzá hasonló szélsőségeket. (pl. "Mily boldogok lehetünk, hogy életünkben adatott nekünk egy ilyen [nagyszerű] Baruch!")

A Death to Terrorists oldal palesztin "terroristák" meggyilkolását ünnepli, olyan hangzatos felhívásokkal, hogy "tudod-e like-olni [terroristák izraeli] gyilkosait?" Ezen az oldalon megtalálni azoknak a képeit, akikkel az izraeli biztonsági erők végeztek, a csoporttagok pedig éljenzik a biztonságiakat, akik megmentenek a könyörtelen terroristáktól. A sugallt tanulság: "a jó palesztin a halott palesztin." Az egyik kép két büszke telepese szélsőségest ábrázol, amint a biztonsági szabályzatot megsértve szivárognak be a Templomhegyre, arcukon nagy mosollyal annak tudatában, hogy feszültséget szítanak, és gerjesztik a konfliktust a helyet igazgató Waqf-fal. Silverstein leírásában a csoporttagok földrajzilag igen messzi országokból is gyűjtenek információkat, hogy muszlimgyűlöletüket kielégítsék, így például egyikük egy kínai vasútállomás elleni ujjur támadásról oszt meg egy héber nyelvű újságcikket: "Muszlimok kegyetlenül (amennyire csak ők tudnak lenni) lemészároltak 29 lakost. Gyanú: muszlim terror." Silverstein konklúziója: nevezzük mindezt annak, ami: zsidó terrorizmus, amely nyíltan semmibe veszi Izrael állam törvényeit, uszít és gyűlöletet kelt a palesztinokkal szemben.

Magyarország

Magyarországon a radikális jobboldal aktív jelenléte a világhálón, illetve a közösségi médiában már hosszú hagyományokra visszatekintő toposz. Az önmeghatározása szerint nemzeti radikális Jobbik 2014. március 10-én bejelentette, hogy követőik 222 ezer fős tábora révén immár a Facebook legnépszerűbb magyarországi pártja. Hivatalos oldaluknak azóta már összesen 260 ezer körüli létszámban nyilvánítottak tetszést. (A többi parlamenti párt közül az MSZP-nek 123 ezer, a Fidesznek 162 ezer, az LMP-nek közel 34 ezer, a KDNP-nek pedig mintegy 3 és félezer szimpatizánsa van a Facebookon.) Bejegyzéseikben általában programjaik köszönnek vissza: a megélhetés, a rend, az elszámoltatás vissza-visszatérő meta-témák, egyszer-egyszer kiegészítve ezeknél szűkebb kategóriákkal, mint például a nyugdíjmelés vagy a közbiztonság. Napi megosztásaik száma a jelen tanulmány elkészülte előtti 10 napban 0 és 7 között mozgott, napi 3.8-as

átlaggal, ami nagyjából megfelel a többi párt aktivitásának.

Első ránézésre üzeneteik tartalmilag nem különböznek a többi politikai erőétől, formailag pedig sok esetben még korszerűbbek is, jellemző az élénk audiovizualitás (kampányjáró utak filmes dokumentációi) és a legújabb trendek követése (például felhívások úgynevezett "szelfik" készítésére). Ugyanakkor, ha a kibontakozó hozzászólásfolyamot nézzük, ott már találkozni politikailag nem korrekt, gyűlölködéssel teli kirohanásokkal is, például: "a Fidesz pedig annyira a hős magyarokra akarja ráerőltetni ezt a zsidóimádatot, hogy mindent megad a zsidóknak le****va a magyarokat. Egy cioncigánytól ezt kapjuk. Skizofrén, beteg, nem beszámítható, az egész sleppje káosz és terror."

Egy népszerű radikális mozgalom, a Betyársereg jelenleg közel huszonegyezer követővel rendelkező, 2013. március 20-án indult Facebook-oldala szerint a "jelen problémáira a múlt eszközeivel, a betyárok mítoszával olyan választ ad, amelytől mindenki megértheti, miért is az a jelmondatunk: Ne, bántsd a magyart, mert pórul jársz! Vezetőnk képzett harcosként utat mutat katonáinak a sötétség erőivel szemben." Megosztásaik többnyire beszámolnak aktualitásokról, ismertetik a tevékenységükkel kapcsolatos híreket, az oldalt videóban közzétett felhívásokkal és mozgóképes erődemonstrációkkal gondozzák. "Nekünk újra meg kell tanítanunk járnunk ezt a nemzetet és újra ki kell hoznunk a magyarság belső genetikájából azt az egészséges önvédelmi szellemiséget, ami a fajfenntartáshoz rendkívül szükségeltetik" - szól a szervezet krédója, majd a csoportközi szolidaritást erősítő biztatás következik: "Bennetek van! Bízunk önmagatokban! A Betyársereg ott lesz mögöttetek!"

Hasonló radikális online tartalmak a Magyarországgal szomszédos országokhoz köthető közösségi hálózatokon is megjelennek. Az Anti-Ungaria, Anti-Mad'ari vagy Anti-Tigani elnevezésű csoportok, amelyeket ugyan többnyire töröl a Facebook, időről időre visszatérnek uszító hangnemmél, közösséget sértő becenevek használatával és nemzeti jelképeket (zászló, címer) sértő képek megosztásával.

Megosztó megosztások - mit tehet a közösségi média?

Amennyiben valaki jelenti a szélsőséges, megosztó tartalmakat, a Facebook vagy a Twitter készek megvizsgálni és adott esetben eltávolítani is őket. Ez a lehetőség a véleménynyilvánítási szabadság *versus* emberi méltóság szabályozási vita kellős közepébe röpít minket. A tartalmakat blokkolni nem egyszerű, különösen ha egyértelmű iránymutatás nélkül történik, amint arra Laura Hudson egy más téma kapcsán, a nők elleni erőszak áldozatait ábrázoló fotókkal elnéző, azokat a jelentések ellenére sem törölő Facebookos attitűd kapcsán rámutat. (Hudson, 2013) Maga a Facebook azt állítja, nagyon komolyan veszi a Jogok és Felelősségek Nyilatkozatát és nagyon gyorsan eltávolítja a jelentett, "házi rendjüket" megsértő tartalmakat. "Általában a hangulatkeltő szándékból megosztott dolgok - még ha gusztustalanok és ízléstelenek is - nem sértik meg ezen irányvonalat. Ha azonban valódi fenyegetésről vagy gyűlölködő kijelentésekről van szó, azokat eltávolítjuk. Arra biztatjuk az embereket, hogy az e célból az oldalon elhelyezett, feljelentő linkek segítségével tegyenek jelentést mindenről, amiről úgy érzik, hogy megsérti házi rendjüket." (uo.)

Robert Beckhusen (2013) pozitív fejleménynek tartja, hogy a másik közösségi hálózati platform, a Twitter is a közelmúltban például neonáci tartalmak elutasítása mellé állt, ám szerinte ez egy kimerítő küzdelem. Az amerikai oknyomozó újságíró két megoldást ajánl: "Először azonosítani kell a leginkább vaskalapos felhasználókat, majd blokkolni őket, ami a többiek felszívódásához vezet. Egy másik megoldást jelenthet az, ha megakadályozzák a hozzáférést azokhoz a Youtube videókhoz, amelyek táplálják a Twitteres visszacsatolásokat."

A radikális kakukk fészke?

Sok jel mutat abba az irányba, hogy a felmagasztalt és idealizált világháló a soha véget nem érő viták végtelen agorájává alakul, ahol minden vélemény azonos értékkel bír, a "mindenki röpiratíró" eszményi mintaképe rémálommá válik, a véleménynyilvánítás kakofóniájává, amely súlyosbítja az ideológiai és stratégiai megosztottságot. (De Angelis, 2014). A közösségi hálózatok a gyorsaság, a fragmentáció, az érzelem, az individualizáció (a nárcizmus?) jellemvonásait hordozzák, és ezek az

elemek felettébb alkalmassá teszik őket arra, hogy támogassák a probléma-orientált kampányokat. Ugyanakkor a politikai részvétel összefüggéstelenségéhez is hozzájárulnak, valamint ahhoz is, hogy a politikai ügyekre irányuló figyelem részleges vagy éppen felületes legyen. Ráadásul a közösségi hálózatokon keringő politikai tartalmak olyan hatalmas mennyiségben érkeznek, hogy még a szakembereknek is nehézségeket okoz a szűrésük és kontextualizálásuk.

E mérhetetlenül sok tartalom nem kis mértékben ideológiai töltetű. Ez magától értetődő: ahogy a közvetlen társas érintkezés mindennapjai során, úgy digitális keretek között is életre kelnek ideológiák. Persze sokan az internetet már önmagában is egy ideológiának tartják, Evgeny Morozov szavaival élve nem más az, mint egy "elkerülhetetlen szögesdrót". (Morozov, 2011).

A digitális korszak eszközeit egy időben úgy ünnepelték, mint a nagy "egyenlősítőt," egy olyan technológiai apparátust, amely egyszerre teszi lehetővé a többirányú kommunikációt és lendíti előre a pluralizmust - éppen a hagyományos média alternatívájaként. A hagyományos médiumok mellett vagy azokkal szemben létrejövő felület azonban a pluralizmusa révén teret adhat az offline társadalmakban különben háttérbe szorult szélsőségeknek is. Ironikus, hogy a kibontakozóban lévő közösségi hálózatok nem tesznek különbséget az egyes üzenetek között, még az emberiség érdekében sem. Erre jó példa, hogy "az elítélt szélsőjobboldali nézeteket valló norvég terrorista és tömeggyilkos Anders Behring Breivik kiáltványát rengetegen olvashatták az interneten és a közösségi hálózatokban." (Dodds, 2011).

Ennek fényében úgy tűnhet, hogy az ideológiák és a radikalizmus elválaszthatatlanok a világhálótól és a közösségi médiától. Mint azonban erre egy, az emberi jogokkal foglalkozó brit szerző, Gary Younge rámutat, nem az internet teremtette ezt a helyzetet, ám kétségtelen, hogy a világháló súlyosbítja a problémát, mert az emberek felhatalmazva érzik magukat arra, hogy amikor név nélkül kommunikálnak egy modemen keresztül, sokkalta szabadabban, mindenféle kötöttség, mindenféle erkölcsi gát nélkül nyilvánuljanak meg és sértőbbek legyenek, mint amikor élőben nyilatkoznak. (Younge, 2012) Ha pedig kifogások fogalmazódnak meg a szélsőséges nézetekkel szemben, az utóbbiak hangoztatói kiterjesztik támadásaikat, felháborodnak a szélsőségességet számon kérő vádakon és a véleménynyilvánítási szabadságukra hivatkoznak. Így a radikalizmus jelenléte a világhálón a kakukkhöz válik hasonlatossá, amelyről úgy tartják, hogy hirtelen növekedésével elfoglalja azt a fészket, amelyben nevelkedett, és kilöki onnét gyengébb mostohatestvéreit. Ahogy a hagyományos (offline) társadalmak esetében is, nyomatékosan felmerül tehát a kérdés, hogy etikai normákba ütközés esetén a vonatkozó tartalmakkal és kommunikációs csatornákkal szemben ki és mit tehet, meddig mehet el a mások jogainak korlátozásában?

Jegyzetek

[1] A világhálóban rejlő, egyenlősítő, demokratizáló potenciállal kapcsolatban lásd Iványi (2014): A közösségi média és a társadalmi mozgalmak. In: *Iskolakultúra* 2014. február, 66-77.

[2] Arról, hogy a terror elleni harc tárgyalása hogyan fonódott össze a bevándorlás ellenességgel Nyugat-Európában és ennek milyen implikációi voltak a média kontextusában, bővebben lásd Liz Fekete: (2009): *A suitable enemy. Racism, migration and Islamophobia*. London: Pluto Press.

[3] Állandó, etikai szempontokat felvető kérdés, hogy szerencsés-e a "Like" ("Tetszik") gomb elnevezés a legnagyobb közösségi hálózaton, amikor gyakran a "tetszésnyilvánításkor" nem másról van szó, mint hogy valaki egyszerűen tájékozódni szeretne egy-egy csoport tartalmáról és azt követné, amire a nevezett gomb kattintását követően lehetősége nyílik.

[4] A politikusok esetében már más a helyzet: a párt élén álló Nick Griffin (kb. 27500 Twitter-követővel rendelkezik) követettsége ugyanakkor lényegesen elmarad a nagy pártok vezéreitől (David Cameron konzervatív politikust kb. 635000-en, Ed Miliband munkáspárti vezért pedig 300000-en lájkolják.)

[5] Rami G. Khouri, az arab világ neves, palesztin származású tárcacikkírója ismerteti "offline" sikereik okait. Annak ellenére övezi őket nimbusz, hogy számos arab kormányzat az ötvenes évek óta tiltja a Muszlim Testvérek Társaságához hasonló mozgalmakat - eredménytelenül. Ez szerinte azért van, mert a MTT és más iszlamista szervezetek két elnyomhatatlan tényezőre támaszkodnak: egyfelől dacolnak a létező nehézségeket okozó társadalmi-gazdasági körülményekkel, másfelől

kiaknázzák azt a reményt, hogy az isteni ígéret és az ő politikai akciójuk együttesen igazságosabb jövőt hozhatnak el (Khouri, 2014).

[6] A közvélekedés szerint az egyik legfontosabb különbség az újmédia és az általa idővel egyre inkább kiszorított hagyományos médiumok között ezen túlmenően az, hogy nemcsak informál, hanem lehetővé teszi az azonnali, kétirányú kommunikációt, egyesíti az interaktivitást a korlátlan tartalomkörrel, az elérhető nagy közönséggel, a kommunikáció globális természetével. (Livingstone, 1999: 65)

IRODALOM

- Adelnabi Abdel-Sattar (2014): Social media can help curb radical Islamists. *Asharq al-Awsat Online*. Elérhető: <http://www.aawsat.net/2014/01/article55327159> (Letöltve: 2014. március 26.)
- Barankovics István (1952): A keresztény politika iskolája; 4. r./II. Elérhető: <http://mkdsz1.freeweb.hu/n53/Barankovics-polisk04.htm> (Letöltve: 2014. március 26.)
- Beckhusen, Robert (2013): Here's How Far-Right Extremists Recruit on Twitter. *Wired.com*. Elérhető: <http://www.wired.com/2013/03/twitter-extremists/> (Letöltve: 2014. március 26.)
- Bihari Mihály - Pokol Béla (2000): *Politológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- De Angelis, Enrico (2014): Broken promises: New media revolution in the Arab world. *Al Jazeera Online*. Elérhető: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/01/broken-promises-new-media-revolu-20141146138839881.html> (Letöltve: 2014. március 26.)
- Dodds, Paisley (2011): English Defense League, Inspiration For Norway Shooting, Relies On Facebook To Recruit Members. *The Huffington Post*. Elérhető: http://www.huffingtonpost.com////english-defense-league-using-facebook_n_913235.html? (Letöltve: 2014. március 26.)
- Dujisin Zoltán (2011): Social media harnessed by the far right. *Al Jazeera Online*. Elérhető: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/05/2011524134758420138.html> (Letöltve: 2014. március 26.)
- Eco, Umberto (1998/2001): Hogyan kezdi ki a demokrácia a demokráciát? In: *Kritika*, 2001. Március, 2. o.
- Fekete, Liz (2009): *A suitable enemy. Racism, migration and Islamophobia*. London: Pluto Press.
- Goodwin, Matthew (2012): We must respond to the far right's web threat. *The Guardian*. Elérhető: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/aug/07/respond-far-right-web-threat> (Letöltve: 2014. március 26.)
- Hudson, Laura (2013): Facebook Apologizes for Tolerating Violent Imagery Toward Women. Elérhető: <http://www.wired.com/2013/01/facebook-violence-women-2/> (Letöltve: 2014. április 5.)
- Iványi Márton (2014): A közösségi média és a társadalmi mozgalmak. In: *Iskolakultúra* 2014. február, 66-77. o. Elérhető: http://www.iskolakultura.hu/ikultura-folyoirat/documents/2014/2014_2.pdf (Letöltve: 2014. március 26.)
- Khouri, Rami G. (2014): Failing the litmus test of legitimacy. *The Daily Star Lebanon*. Elérhető: <http://www.yementimes.com/en/1765/opinion/3626/Failing-the-litmus-test-of-legitimacy.htm> (Letöltve: 2014. április 1.)
- Kölner Stadt-Anzeiger (2011): Neonazis entdecken Social Media. Elérhető az interneten.
- Livingstone, Sonia (1999): *New media, new audiences?* Elérhető: <http://eprints.lse.ac.uk/391/1/N-media%26society1%281%29.pdf> (Letöltve: 2014. április 2.)
- Mansouri, Nadim (2014): Social media allows radical Islamism to spread. *Asharq al-Awsat*. <http://www.aawsat.net/2014/01/article55327162> (Letöltve: 2014. március 26.)

Morozov, Evgey (2013): The Internet Ideology. Why We Are Allowed to Hate Silicon Valley? *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Elérhető:

<http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/the-internet-ideology-why-we-are-allowed-to-hate-silicon-valley-12658406.html> (Letöltve: 2014. március 27.)

Radó Sámuel (1912): Politikai frázisok és jelszavak. A radikalizmus. In: *Nyugat*. Elérhető: <http://www.epa.hu/00000/00022/00097/03123.htm> (Letöltve: 2014. március 26.)

Silverstein, Richard (2014): Israel's war on Facebook. *Dissident voice*. Elérhető: <http://dissidentvoice.org/2014/03/israels-war-on-facebook/> (Letöltve: 2014. március 26.)

Der Standard (2006): Ein avantgardistischer Spürsinn für Relevanzen. *Der Standard*. Elérhető: <http://derstandard.at/2372764> (Letöltve: 2014. március 27.)

Younge, Gary (2012): Who thinks about the consequences of online racism? *The Guardian*. Elérhető: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jul/12/consequences-of-online-racism> (Letöltve: 2014. március 27.)

[A tartalomhoz >>](#)

Sipos Júlia

EURÓPAI TÖRTÉNETEINK

A berlini Prix EU rádiódokumentum műsorainak elemzése

A Prix Europa média fesztivál 26 éve létezik. 1987-ben alapították Amszterdamban az Európa Tanács és az Európai Kulturális Alapítvány javaslatára. Először különböző helyszíneken rendezték meg a versenyt, majd 1996-tól az állandó székhelye Berlin-Brandenburg lett, az RBB, a Rádió Berlin Brandenburg látja vendégül és szervezi a média versenyt, amelyben 9 kategóriában vehetnek részt a nem kereskedelmi médiában alkotók. Évente díjazzák a legjobb európai televíziós, rádiós produkciókat, valamint az újmédia alkotásait. A díjak 6000 Euró és a Prix Európai Díj. Évente októberben körülbelül 1000 média szakember, szerkesztők, riporterek, független producerek vesznek részt az egyhetes rendezvényen, több mint 40 európai országból. A zsűri munkája és a díjazás demokratikus és átlátható folyamatban zajlik; nyitott rendezvényről van szó, regisztráció után bárki részt vehet a meghallgatásokon, illetve az utána zajló vitákon is. A rendezvényt az Európai Műsorsugárzók Uniója, az EBU támogatja.

Berlinben három év - 2011, 2012 és 2013 - legjobbnak ítélt rádiódokumentum alkotásait hallgattam meg, valamint részt vettem az ezekről zajló nyilvános vitán. Kutatásom olyan kérdéseket vesz célba, hogy miről szólnak, és mit tükröznek ezek a művek, milyen típusú konfliktusokat mutatnak meg és milyen módon, milyen üzeneteket fogalmaznak meg az alkotóik, vannak-e a különböző országokra jellemző témák és melyek azok az értékek, amelyeket ezek a rádiódokumentumok preferálnak?

Különös kérdésfeltevés ez akkor, amikor maga a műfaj az exkluzivitás világába tartozik, hiszen az új média megjelenésével olyan hatalmasat változott az elmúlt évtizedekben a média mind a tartalom előállítás, mind a fogyasztás szempontjából, hogy ezt a rádiózással kialakult műfajt joggal tekinthetjük speciális hallgatói igényt kielégítő, mára már klasszikussá vált médiaműfajnak.

Ma, amikor az interneten a mémek is egyik hétről a másikra devalválódnak, újfajta, *hiper-high context* kommunikációs stílus uralkodik a média fragmentumokban, vajon mit adhatnak ezek a történetmesélő, nem sűrítő, hanem a szó eredeti értelmében narratív történetek? Mi indokolja létezésüket és magas szakmai presztízsüket egy olyan korban, amikor a klipkultúra nemzedéke, az Y, Z vagy a millenniumi nemzedék már elképzelni sem tudja, hogy képek nélkül végighallgasson egy félórás, vagy gyakran 50 perces rádióműsort?

Előfeltevés - amelynek cáfolatára vagy igazolására teszek kísérletet -, hogy a 21. századnak ezekben a médiatartalmaiban tetten érhető az a nyilvánosság felfogás, amelyet Jürgen Habermas és elméletének követői, a média etikusok állítanak a nyilvánosságban elhangzó kommunikációról. Maga Habermas a következőket írja *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című klasszikus műve 17. kiadásának változatlan újraközlésekor.

"Azt, hogy a 17. kiadás változatlan újraközlése mellett döntöttem, két ok igazolhatja. Egyrészt az állandó kereslet egy olyan kiadvány iránt, mely a különböző egyetemi évfolyamokon egyfajta tankönyvvé vált, másrészt az az időszerűség, melyet a nyilvánosság szerkezetváltozásának szemünk láttára kölcsönzött a Közép- és Kelet-Európában zajló (utolérő) forradalom." (Habermas 1990: 7.

old.)

A habermasi nézőpont lényege, hogy a nyilvánosságnak kitüntetett szerepe van a társadalom életében, mert "az, ami van, csak a nyilvánosság fényében jelenik meg, csak itt válik mindenki számára láthatóvá... Azok az erények, amelyeknek katalógusát Arisztotelész kodifikálja, egyedül a nyilvánosság előtt igazolódnak, ott találnak elismerésre." (Habermas 1990: 54. old.)

Vajon érvényes-e az idea, amely szerint a társadalmi valóságot lényegében a nyelvileg-kulturálisan közvetített interakciókban oldjuk fel? Vajon tetten érhető-e a minden megvitathatóság eszméje, a kényszermentes, szabad közlés, mint közkinccs és a közös szabályok mindenki általi megtartásának igénye ezekben a produkciókban? Európai történeteink eme sajátos feldolgozásában kirajzolódnak-e olyan közös értékek, amelyeket, a sokféle és sokszínű témák és megvalósulási formák mellett is európai értékeknek nevezhetünk?

Ez a kérdésfeltevés azért is indokolt, mert a dokumentumok különböző médiarendszerekben születnek, ahogyan erről Daniel C. Hallin és Paolo Mancini közismert komparatív kutatásában olvashatunk. (Hallin - Mancini 2008) Az általuk leírt három modell különbségeire és jellegzetességeire ezen a helyen nem térek ki, most csak jelzésszerűen említem, hogy a mediterrán vagy polarizált pluralista modellhez tartozik a szerzőpáros szerint Franciaország, Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország. Az Észak-Közép-európai vagy demokratikus korporatista modellhez tartozik Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Németország, Hollandia, Norvégia, Svédország, Svájc. Az Észak-atlanti vagy liberális modellhez pedig Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Kanada és Írország. Miután a Hallin - Mancini féle elemzést relevánsnak fogadom el, ezért kíváltképpen érdekes, ha az eltérő médiakultúrák ellenére felfedezhetőek szignifikáns hasonlóságok a különböző médiarendszerekből érkező rádiódokumentumok között.

Különösen fontos kérdések ezek számomra a mai Magyarországon, ahol a rendszerváltáskor elindultunk a zárt társadalomból a nyitott társadalom felé (Terestyéni 2006), de a nyilvános térben a fragmentált nyilvánosság uralkodik, a közös szabályok és együttesen elfogadott értékek, játékszabályok felmutatására alkalmas média felületek kevéssé láthatóak. A rádiódokumentum alkotásokban feltevésem szerint ott vannak ezek a közös értékek és normák, ezeket szeretném tetten érni a kutatásban.

A rádiódokumentum, mint műfaj

Balázs Géza meghatározása szerint "a rádiós újságírás és a dráma határán mozog a 'mikrofonnal írt dráma', vagyis a dokumentumműsor a rádióművészet része. Jellegzetesen a közszolgálati rádió műfaja. A dokumentumműsor alapja a valóság: a felvétel a valóságos élet eseményeit rögzíti (egy vonatutazás, egy szemműtét, egy gyilkosság körülményei, stb.) Ezeket a korrigálatlan dokumentumokat szerkeszti meg a műsor alkotója, az esztétikai törvényszerűségeknek megfelelően." (Balázs 1999: 4 old.)

A rádiódokumentum műfaj sajátos helyet foglal el a médiaműfajok között, mert nem fikciós műfaj (nonfiction), tényeken alapul, személyes tanúvallomások (témoignage), személyes hitvallások, narratívák sorrendje, amelyet a szerkesztő fűz össze, sokszor időben, kronologikusan követve egy személyes sorsot, vagy társadalmi eseményt. A szerkesztő, a történetmesélő lehetőségei azonban sokfélék. Időben felcserélheti az egyes elemeket, kiegészítheti a hallottakat saját perspektívájával, hozzárendelhet a szereplő szavaihoz archív dokumentumokat, ezzel hitelesítve, megerősítve vagy szembeállítva az elbeszélőt és így irányítva a hallgatót, befolyásolva kognitív folyamatát. A szerkesztő a hallgatót érzelmileg is vezeti a történetben, amikor különféle akusztikus elemekkel gyakorol hatást, a történet erejét mélyítve, megerősítve, felnagyítva vagy éppen ellenkezőleg, ironikussá téve a hallottakat, tehát a szerkesztő a történetmesélő, akinek a perspektívájából látjuk, illetve halljuk az elmondottakat.

Mindez azt jelenti, hogy ez a műfaj egyszerre hordozza a kognitív, racionális elemeket és hatásmechanizmusokat, valamint az érzelmi affektív elemeket, amelyek a katartikus, művészi hatás elérését szolgálják.

A történetek különféle narratívák, mégpedig bonyolult kettősségben, mert első szinten a szereplő(k) narratívái jelennek meg, majd egy másik szinten egy másik narratíva születik, a szerkesztő, az alkotó narratívája. Ennek a kettősségnek a felfejtésére is kísérletet teszek egy példával.

(Axel Reitel *Kivásároltak*, 2010. című művének elemzésével.) Ebben a szerkesztett narratívának a sajátja mindaz az akusztikus elem, amelynek hatásával megjelenik a katarzis, a tényűjságírástól eltérően az emocionális hatás. Ez az a sajátossága e műfajnak, ami alapján jogos lehet a kérdés, jobbak leszünk-e egy műalkotás befogadásától? Ezen a ponton megjelenik az elemzés érték és lét horizontja, vagyis, hogy lehetünk-e jobbak annál, amik vagyunk. Van-e, lehet-e ennek a hatásnak bárminemű befolyása a hallgatóra, a hallgatóságra?

Vajon nem ugyanezt a kérdéskört találjuk a *Varázshegyben*? Thomas Mann szereplői, a humanizmust képviselő Settembrini és az antiracionalista, militarizmust hirdető Naphta vitája nem ugyanerről szól-e, miközben ők is kulcsszereplők, hús, vér, létező alakok? Cassirer és Heidegger, a híres davosi vita alakjai, akik megelevenednek a *Varázshegy* lapjain, és akikről Salamon János *Pillantás a hegyről* című szövegét idézem, ha nem is egész terjedelmében, de az utalás fontossága miatt jelentős részben.

"Az emberi léttel együtt az idő, a történelem kontingenciájába zárt emberi ész nincs abban a helyzetben, hogy a különféle történelmi korokon, népeken átívelő végtelen, egyetemes igazságok oldalára állhasson. Heidegger érveléséből nem kevesebbet lehetett leszűrni, mint hogy a kanti gondolatrendszer valójában az ő filozófiájának nagyszerű, de még kissé félszeg, bátortalan előzménye. Nagy elődje még visszariadt attól a felfedezéstől, amit ő már nyíltan, félelem nélkül hangoztat: az ember nem haladhatja meg a saját végességét; korlátozott racionalitása éppoly alkalmatlanná teszi az embertársaival való végleges szótértésre a földi városban, mint az isteni város végleges visszaállítására.

A hallgatóság le volt nyűgözve. Heidegger szavai nyomán az a benyomás támadt bennük, hogy most nem egy korszak, hanem valóban a világ végére jutottak, ahol egyszerűen a semmibe lóg a lábuk. A lét alaptalanságára vonatkozó alapos gyanú itt, most végképp beigazolódni látszott. Ez az új hang a Nagy Háború utáni végső kijózanodás hangja volt. A keresztény igazszívűség modern jogutódja, az intellektuális tisztesség (probitas) úgy kívánta, hogy az ember végre szembenézzon a saját végességével, semmisségével, az e fölött érzett körömrágó depressziójával, 'a szorongás semmijének tiszta éjszakájával'.

[...] Cassirer mindettől kevésbé volt lenyűgözve. Csak annyira, amennyire a regénybeli Settembrini lehetett ellenfele önpusztító gesztusától. A filozófia célja aligha lehet az, hogy retrográd mozgást végezve egy retardált állapotba vezesse vissza az embert. Kant kétségtelenül azt tanította, hogy a fogalmi gondolkodás önmagában - az érzékelés nyers adatai nélkül - üres, de ehhez azt is hozzátette, hogy fogalmak nélkül a pusztá érzékelés viszont vak.

Heidegger, mondhatni egy megelevenedett Naphtaként a középkori misztika antiracionalista, antihumanista, militáns dualizmusának képviselőjében állt szemben a Cassirer személyében életre kelt Settembrini-féle felvilágosult, humanista monizmussal. Az új dualizmus a földi és isteni város helyett egy földhözragadt, időbe szorult Dasein és az önmagára fényt nem derítő, rejtőzködő Lét kettősségét hirdette. Ebben a felfogásban az emberi élet fája a saját gyökereitől, a Léttől magától elvágva áll előttünk. A misztikus hagyomány szerint ez nem is lehet másként, hiszen az embert a végső valóságtól éppen a saját konstruktív tevékenysége: szavai, fogalmai, kultúrája, a szelleme vágja el...

[...] Cassirer ezzel az áramvonalas militáns, antikulturális, antihumanista heideggeri Lebensphilosophie-val szemben a lényegéből fakadóan pacifista monizmus nevében amellet érvelt, hogy a szellem elpusztításán keresztül semmiféle autentikus, földszagú élethez nem vezethet visszaút, mert valójában semmilyen kibékíthetetlen ellentét nem létezik élet és szellem között [...]

[...] A külsejében is Settembrinit mintázó Cassirer szerint a dolgok a szimbolikus formák szövevényes, hierarchikus rendszerének, vagyis a kultúrának kedvező mederben haladnak. Hogy mi felé? Hát a népeken, történelmi korokon átívelő szükségszerű, végtelen, egyetemes igazságok felé, amelyek egyedül képezhetik alapját a földi város lakói közötti szótértésnek, és egyben az isteni város felé való aszimptotikus közeledésnek.

A Nagy Háború tapasztalataival gazdagodott nemzetközi hallgatóság számára a legkevésbé sem volt meggyőző az a felvilágosult liberális gondolat, hogy a véges ember a végtelen végtelenül közelítő pályán haladna. A szellemnek az élethez, vagy a zsidóknak a keresztény Európa-hoz való fokozatos asszimilálódása egyformán inautentikus ábrándnak tűnt. A vitán

jelenlévő Rudolf Carnap szemében Cassirer mintha egyenesen egy pásztorjátékból lépett volna elő. A szintén jelenlévő ifjú Emmanuel Levinas szerint pedig az volt az általános benyomás, hogy a vita egyszerre jelezte 'a világ végét és teremtését'.

A disputa közönsége itt a davosi csúcson utólag, hirtelen fogta fel a világ végére vonatkozó árnyalt utalásokat, és egyszerre mind annak a felelősségnek a súlyát, ami egy új világ teremtésével jár. Egyszerre mindenki számára végleg világossá vált, hogy a szimbolikus formák hierarchikus rendszere, a kultúra, a felhalmozódott sok filozófia nem vezet semmire, s hogy csak ezen a semmibe vezető úton visszafelé haladva, a végtelen égre meredő hegycsúcsról alásíelve juthatunk el eredeti kiindulópontunkhoz, a véges, tiszta, földszagú élethez.

A davosi program megvalósítása, a visszafelé özőnlésünk útjában álló kultúra-, filozófia- és racionalitás maradványok lebontása kezdetben a likvidálandó hagyományban járatosak, vagyis az antiintellektuális intellektuális elit szakértelmét, irányítását igényelte. Ma azonban már mindenki érti a dolgát. Mindannyian elsajátítottuk a kultúra, a filozófia és a ráció semlegesítésének módszerét, ami annak egyszerű kinyilvánításában áll, hogy minden tevékenységünknek megvan a maga egyedi, esetleges, szubjektív kultúrája, filozófiája és racionalitása. Beleértve persze a szellem semmibe meredő magaslatairól a nyers érzékelés síkföldjére való mámorító lesiklásunkat, az intellektuálisan tisztességes szorongásunkat és autentikus körömrágásunkat is." (Salamon 2013)

Azért volt fontos ennek a vitának - és Salamon János értő interpretációjának - jelentős terjedelmű idézése, mert úgy tűnik, a 2010-es évek európai rádiódokumentumai Kantot visszhangozzák Heideggerrel szemben. A különböző műhelyekből érkező alkotások azt üzenik, hogy érdemes elmondanunk történeteinket, mert Settembrini egyik gondolatával - ismét a *Varázshegyre* utalva -, még a hangos vita is jobban összeköt, mint a hallgatás. A "story telling" tehát élő és működő műfaj szerte Európában.

Mindez azért is figyelmet érdemel, mert az elmúlt évtizedekben - különösen az új média megjelenésével - a médiahatás elméletek nagyon is jelentős változáson mentek át.

A média funkcióiról - elméleti és gyakorlati aspektusból

A médiakutatók évtizedek óta elemzik a média társadalmi funkcióit, ezekről nagyjából konszenzuális megállapítások születtek. Denis McQuail *A tömegkommunikáció elmélete* című könyvében szereplő felsorolásából említem a következőket (McQuail 2003: 77. old.).

> Tájékoztatás

- információ nyújtása a társadalom és a világ eseményeiről és állapotáról
- a hatalmi viszonyok megmutatása
- az újítás, az alkalmazkodás és a haladás elősegítése

> Összekapcsolás

- az események és információk jelentésének magyarázata, értelmezése és kommentálása
- szocializálás
- konszenzusépítés
- prioritási sorrendek kialakítása

> Folytonosság

- az uralkodó kultúra kifejezése és a szubkultúrák, valamint új kulturális fejlemények elismerése
- értékközösség kialakítása és fenntartása

> Szórakoztatás

- kikapcsolódás

- társadalmi feszültség csökkentése

> Mozgósítás, mobilizálás, fellépés társadalmi célok érdekében

A gyakorlati aspektusnál kiindulásom a 2012. januárjában megalakult Főszerkesztők Fórumának etikai irányelveinek első megállapítása, amely a professzionális újságírás általuk vallott ethosának alapelvét rögzíti. De mi is a Főszerkesztők Fóruma? Közös etikai irányelveket fogadtak el a magyar sajtó meghatározó szereplői, és egyesületet hoztak létre Főszerkesztők Fóruma néven, bizonyos irányelvek betartásának és terjesztésének céljával. Az egyesület alapítói a magyar médiapiac meghatározó szerkesztőseinek vezetői, akik közös etikai irányelveket fogadtak el. Az alapítók egyetértenek abban, hogy a szakma és a közönség érdeke is, hogy legyenek olyan közös értékek, amelyeket a szerkesztőségek - platformtól, műfajtól, célközönségtől, mérettől, világnézettől, stílustól függetlenül - mindannyian osztanak; ezek az értékek pedig legyenek ismertek és számon kérhetőek - áll az általuk kiadott közleményben. Az aláírók az Irányelvek bevezetőjében kijelentik, hogy

"Az Etikai Irányelvekhez csatlakozókként elismerjük és védjük a média szabadságát. Kinyilvánítjuk, hogy a média legfontosabb feladata a tájékoztatás, a választói, fogyasztói, szülői és egyéb döntésekhez szükséges információk bemutatása, a szabad véleménynyilvánítás és a különböző vélemények áramlásának elősegítése, a szórakoztatás, és mindezekon keresztül a társadalom önismeretének erősítése. Mindezen feladatok ellátásához az újságíróknak rendelkezniük kell azzal a szabadsággal, amely lehetővé teszi számukra, hogy politikai és gazdasági befolyás, félelem, illetve részrehajlás nélkül végezzék munkájukat. Az Etikai Irányelvekhez csatlakozók kinyilvánítják, hogy kötelességüknek tekintik a legjobb szakmai meggyőződésük szerinti pontos, méltányos és valósághű tájékoztatást." (Főszerkesztők Fóruma 2013)

Kikre és hogyan hatnak?

Kiindulásom az un. "egyezményes médiahatás" elmélet, amely egyfajta szociális konstrukcióként tekint a média tartalmakra. Denis McQuail ennek az elméletnek két fő jellemzőjét így foglalja össze:

"[...] A médiumok úgy 'konstruálják' a társadalmi alakzatokat, sőt, magát a történelmet, hogy a valóság képeit (a fikciós műfajokban éppúgy, mint a hírekben) kiszámítható és rendezett módon foglalják keretbe. Másodsor, a közösségben az emberek -kölcönhatásban a média kínálta szimbolikus konstrukciókkal - megalkotják maguknak a saját képüket a társadalmi valóságról és az abban elfoglalt helyükről. [...] A megközelítés a feltételezett médiahatás jó néhány helyzetére alkalmazható, kivált a közvélemény, a társadalmi attitűdök, a politikai választás, az ideológia és sok gondolkodási folyamat vonatkozásában." (McQuail: 364. old.)

A meghallgatott művek némelyikénél eseménykövetkezményekről is beszélhetünk (pl. *Projekt Simoom*, Svédország, 2012.), de legtöbbjüknel a Denis McQuailnél található hatástipológia alapján a *szocializáció, a kulturális változás, a társadalmi integrációs hatás, a tudáselosztás és a valóság-meghatározás és jelentésalkotás* hatásmechanizmusára való törekvés figyelhető meg.

A vélhető (és mérendő, mert általam csak feltételezett) társadalmi médiahatás mechanizmusoktól eltérően külön figyelmet szentelek az egyénre, mint hallgatóra gyakorolt hatással, elemezve a dramaturgiai eszközöket.

Kutatásom módszere

Amikor az elemzés során 2011-es, 2012-es és 2013-as művekről beszélek, ez azt jelenti, hogy az előző évben készült, illetve elhangzott műsorokról van szó. A három évszám a versenyben, vagyis a Prix EU-n való elhangzás évét jelenti. A művek jó része több éven át való rögzítés utáni szerkesztői munka eredménye, így éppen a 2008-as világgazdasági válság idején, illetve az utána lévő 2-3 évben készültek, első elhangzásuk pedig 2010-re, 2011-re és 2012-re tehető.

Évenként körülbelül 30 műsort elemzek - tehát körülbelül 90 rádiódokumentumot - a következő szempontok szerint.

1. Az eltérő témák alapján tematikai kategóriákat, konfliktus térképet állítok fel, pl. traumák és

feldolgozásuk (háborúk), emberi jogi konfliktusok, migráció-menekültkérdés, etnikai konfliktus, társadalomtörténet, kollektív emlékezet, hatalom (állam) politika, szegénység, társadalmi egyenlőtlenség, ökológiai konfliktus, gazdasági válság és jelenségei, közösségi média és konfliktusai, egyéb személyes élethelyzetek, egészségügyi konfliktusok.

2. Megkísérlem országonként is összegyűjteni a konfliktus típusokat.
3. Elemzést végzek a szereplők, vagyis az aktorok szerint:
az állam, mint aktor, hatóság, mint aktor, civil aktorok, az állampolgár, mint aktor stb.
4. Elemzést végzek kommunikációs szempontból: narratívák (a szereplők, illetve az alkotó narratívái).
5. Elemzést végzek a dramaturgiát, a hatásmechanizmust fókuszba állítva:
affektív, érzelmi, illetve információs, kognitív elemek.
6. Nyelvhasználat, párbeszéd vagy önálló narratíva, monológ formában.
7. Elemzem az alkotásokban megjelenő társadalmi dimenziókat: a válság dimenziója, aktuális dimenziók.
8. Elemzem a médiafunkciók - fent említett szempontú - teljesülését.

Az alábbiakban a narratív megközelítésben történő elemzésre példaként részletesen közlök egy rádiódokumentumot.

Kivásároltak - fogolykereskedelem az NDK-ban. Egy rádiódokumentum három narratívája

2011-ben, a Prix Európa 25. évfordulóján 37 rádiódokumentum műsor volt versenyben, köztük Axel Reitel *Freigekauft*, vagy RANSOMED (magyarul: *kivásároltak, megváltottak*) című 52 perces dokumentum műsora az NDK titkos üzleteiről politikai foglyokkal. A Mitteldeutscher Rundfunk, az MDR/ARD sugározta, majd CD-n is megjelentették. Eredeti nyelven, azaz németül hangzott el, MDR/FIGARO 2010. szeptember 15-én, 22 órakor. Producer: Ulf Köhler. (A magyar szöveg fordítója: Nóti Judit) A következőkben ennek a rádiódokumentumnak az elemzésére teszek kísérletet. Az elemzés kerete interdiszciplináris, vagy - ha tetszik - multidiszciplináris: a szövegben az olvasó megtalálja a műfajelmélet, a diskurzuselemzés, a kommunikációelmélet aspektusait, mivel úgy vélem, mindezekből együttvéve lehet érvényes megállapításra jutni, megmutatni, hogy milyen üzeneteket közvetít ez a konkrét mű, és hogyan illeszkedik ez az üzenet a Prix EU üzenetei közé.

Alapvetően háromféle narratívaként értelmezem a vizsgált rádiódokumentumot:

- a rádiódokumentum, mint narratíva,
- a műsor főszereplőjének, Edda Schönherznek a perspektívája,
- az alkotó, Axel Reitel (szerkesztő, író) perspektívája.

1. A rádiódokumentum, mint narratíva. Egy történet a mi európai történeteink közül

A dokumentumműsor témája: 1962-től 1989-ig Nyugat Németország 33 755 politikai fogoly szabadulásáért fizetett a Kelet-német kormánzatnak. A "fogoly üzlet" virágzott. A politikai foglyok ugyanolyan importárak voltak, mint az olaj, a kukorica vagy a kakaó. A műsor a német-német történelem sötét oldalára nyit ablakot. Készítője visszament a múltba és saját története is segítségére volt, hogy megmutassa, mi is történt a hivatalos politika színpalái mögött.

Ez a narratíva tehát három szinten meghatározott a szerkesztő által, a reprezentáció hármas kötődésű.

1. A témaválasztás: a társadalomban élők és a történetek közül kinek, vagy minek a történetét választja ki, kinek, vagy minek a történetét tartja fontosnak? Ez a tematizálás reprezentációja.
2. Ki, vagy kik azok a szereplők, akik erről beszélnek? Ez a szereplők reprezentációja.
3. Milyen módon történik az interpretáció? Ez a megjelenítés reprezentációja.

Axel Reitel személyes érintettségénél és életútjánál fogva választotta az NDK-ban zajló politikai fogoly vásárt, mint olyan történetet, amelynek társadalmilag, politikailag és emberileg is fontos üzenete van a hallgatók számára. Európai történeteink között kiemelkedően jelentős a történet, ami nemcsak német-német viszonylatban tanulságos, hanem a létező szocializmus egyfajta gyakorlatának szélsőséges esete. Nemcsak történeti relevanciája van, hanem emberi tartásról, szélsőséges helyzetekben való viselkedésmintáról is szól, az események során jellemrajzot is kapunk a szereplőkről.

A történet mesélője, a szerkesztő Axel Reitel nemcsak interjúkkal szolgál, hanem zeneszerzőként maga válogatja a rádiódokumentum zenei anyagát is; ez üzenetei szerves részét képezi, mert ezek szerepe dramaturgiai hatású.

Az első percekben él a hangulat teremtés eszközével, amikor hitelesítő, a helyszínen levés érzését keltő, atmoszférateremtő "sound bite"-okat, hangeffektusokat hallunk:

Zongora kollázs (autópálya zaja, madárcsivitelés).

Ezután szólal meg a Narrátor (mindenképpen a szerkesztőt képviseli, akkor is, ha női hangon halljuk)

Narrátor:

"A vezetőülést kitépték, a műszerfalat vastag por fedi, a rendszám leszerelve. A Magirus-Deutz márkájú kék-fehér busz Frankfurttól északkeletre a hessen- wetterau Nidda-part iszapos parkolójában található. A veterán busz hátsó üvegén fehér betűkkel: Korszerű utazás - WC a fedélzeten. Ez a jelentéktelen busz a második világháború utáni német történelem egykori fontos kelléke: az NDK fegyintézteiből szállította éveken át a Bonn által kivásárolt politikai foglyokat Nyugat-Németországba."

Ekkor, amikor már a figyelmünket megragadta, tudatosítja a hallgatóban a szerkesztő, hogy mit is hallunk majd a következőkben és kinek a "meséje" következik.

Narrátor:

*Megváltottak/Kivásároltak
Az NDK titkos üzletei politikai foglyokkal
Feature - írta Axel Reitel*

A műfaji megjelölés feature, ami ezt a szerkesztési sokféleséget hangsúlyozza, hiszen a feature műfajának jellegzetessége éppen az összetettsége, szemben az egyszerű, akár monológot tartalmazó történet meséléssel, a feature kötelező módon tartalmaz sok, egymást rövid időközönként, gyakran két percenként váltó hangzáselemeket, amelyek gyakran eltérő műfajúak. Ebben az akusztikus elemek szerepe azonos súlyú a szövegekkel, az érzelmi hangsúlyok felé tolva a befogadást.

Axel Reitel a történetet feature műfajban meséli el, ezzel is igyekezőn fenntartani a hallgató figyelmét, mindezt 52 percen keresztül.

A Narrátor szövegéből kiderül, hogy személyes, megélt élmény következik, vagyis az egész történet hitelesítése történik meg a következő percekben.

Narrátor:

"A hadüzenetet az első ütközetek követték. Lépcső vitt le a fogdából. A tigrisketrecektől vezető trapéz alakban dróttal fedett kifutó előtt buszok köhögtek. Ablakaik színezettek voltak. Az első buszban a nő. Beszállva buszba, nagy tehertől szabadultál meg, de még nem érezted a szabadságot. A hátsó ülésen két stasis ült farmerben, kockás ingben, Bild-Zeitungot olvasva, egyik mellett DAB dobozos sör. Milyen színjáték folyik itt még az utolsó pillanatokban is? Éreztetni akarják velünk, hogy bármikor újra kezdődhet az üldözésünk? Ez már kényszeres, gondoltam, és elfordítottam a fejem. Minden ülés foglalt volt, amikor az NSZEP foglyokkivásárlási megbízottja szállt a buszba. Az ügyvéd, Dr. Vogel, alacsony, elegáns úr volt. Az a pletyka járta, hogy Dr. Vogel egy politikai Nyugatra távozását egyengette, viszonzásul megkapta a fogoly feleségét. Vogel asszony azóta is Mercédesszel jár Kelet-Berlinben."

A szerkesztő az említett módon, az idősíkok felcserélésével él, hiszen a jelenet a szabadulás előtti pillanatokban játszódik, amíg az egész "story" egy folyamatot tár fel, a letartóztatott Edda Schönherz párhuzamos történetén keresztül.

Ekkor (az említett affektív megerősítő hatás példája) megszólal a zene (Leonard Cohen: One of us cannot be wrong). A Narrátor még visszaemlékezik az utolsó pillanatokra.

Narrátor:

"Dr. Vogel minden jót kívánt, leszállása előtt még azt ajánlotta: jó lesz, ha hallgatunk élményeinkről. Gondoljunk csak a még sorukra várókra."

Edda Schönherz:

"Mindent meg fog írni Nyugaton? - kérdezte a kihallgatóm, egy főhadnagy. Íróasztalán volt az elkobzott jegyzetfüzetem, néhány Leonhard Cohen fordítás. Mellette bézs papírzacskó. Valószínűleg - mondtam. Erre, mintha vezényszóra tenné, kihúzta a zacskóból a filmet, amelyet akcióm során fényképeztem, és az orrom elé tartotta. A film sötét volt. Befűzéskor biztos fényt kapott - mondtam. Első vérig fogom a fejed a falba verni - mondta a kihallgatóm, és fenyegetően felém lépett. Amikor elindult velem a busz, fogolytársamhoz hasonlóan én is az ülésbe süppedtem."

A következő zene megelőlegezi, vagy előrevetíti az NDK hangulatát, atmoszféráját:

NDK-dal (fordításban: "Halljátok a kerekek csattogását, látjátok a pattanó szikrákat".)

A narratíva szereplője ezután Ludwig A. Rehlinger, 1957-1969-ig a Német Szövetségi Köztársaság Össznémet Ügyek Minisztériumának referense, 1982-1988-ig a Belnémet Kapcsolatok Szövetségi Minisztériumának államtitkára.

Ludwig A. Rehlinger:

"A fogolykivásárlás megértéséhez fel kell elevenítenünk, milyen volt az NDK politikai helyzete 1962-ben."

(Zene: NDK-dal a Nemzetvédelmi Minisztérium zenekarával)

Ludwig A. Rehlinger:

"Walter Ulbricht 1945 után hamarosan azzal a világos sztálini utasítással érkezett Berlinbe, hogy a szovjet megszállási övezetben szovjet rendszer hozzon létre, amely a szovjet megszálló hatalom teljes támogatásával meg is valósult. Aki nem tagozódott be, ellenállt, vagy letartóztatták, vagy kiutasították, vagy egyéb módon iktatták ki. Ennek magam is tanúja voltam, 1947-ben a Humboldt Egyetemen tanultam, és a beilleszkedni nem akaró évfolyamtársak egyszerűen eltűntek."

Ekkor jelenik meg a rádiódokumentum másik főszereplője, Edda Schönherz. Ő az, akinek a története a középpontba kerül, és ezt a történetet szakítják majd meg a Narrátor megértést segítő, vagy a történetet tovább lendítő információi, illetve a többi szereplő vallomásai, személyes tanúvallomásai.

Edda Schönherz:

"Tudja, könnyű volt a rendszerrel ütközni, elég volt, ha igazat mondtál. A legtöbb NDK-polgár tehát két arcot viselt, két nyelvet beszélt: egy magánéletit és egy másikat hivatalos használatra."

Női narrátor:

"Edda Schönherz, 2 gyermekes anya, Berlinben lakott, a hároméves Televíziós Akadémia elvégzése után bemondóként dolgozott Adlershofban. A televízió igazgatója megrovásban részesíti, mert műsoraiban "túl ritkán említi a szocializmus fényes fejlődését".

Edda Schönherz:

"Nem tudok egyszerre két arcot hordani, és ha előbújik az eredeti, máris kezdődnek a nehézségek, így is történt. Addigra már biztosan tudtam, hogy nem akarok ilyen államban élni. Szeretném, ha a gyerekeim demokráciában nőnének fel, nem tehetem ki őket egy diktatúrának."

Zene (Axel Reitel): "Für immer frei - contre faux amis" (Szabadulj végleg a holt ügyektől, történjen bármi, te légy mindig szabad, a szabadság a mérce, szabadulj a hamis barátoktól, ezer allűrjükkkel együtt, a rágalmaszra hajlókától - végleg...)

Narrátor:

"Első fal-ellenes akcióm: a verseim, melyeket többnyire anyám az éjszakai cenzúrázásai során kivett a mappámból és megsemmisített. Ha családi ünnepek alkalmával politikálásra került sor, anyám rövidre zárta a vitát: harmóniát és békességet akar a saját lakásában. Egyszer nekem azt mondta, ha mindent úgy csinálnék, ahogyan ő mondja, a világ legdrágább ruháiban járhatnék. Eszembe is jutott Cottbusban, ahová az újabb letartóztatásom utáni ítélethirdetés után kerültem, és sárgacsíkos rabruhát hordtam, mint a többi politikai, értékem

akkoriban egy közel hatjegyű szám volt."

Zene

Női narrátor:

"Edda Schönherz 1974 nyarán két gyermekével Magyarországon nyaral. Egyedül neveli őket. Férje a Nemzeti Néphadsereg állományában teljesített szolgálata idején hunyt el váratlanul. A diagnózis: vérrák. Akkor még nem tudhatta, csak a fal leomlása után derült rá fény: veszélyes szállítmány kíséreténél kapta a halálos dózist."

A történet folytatódik, majd elérkezünk Edda Schönherz elfogásának emlékéhez:

"Hétfő reggel történt az elfogatásom Röviddel 7 óra előtt, még ágyban voltam. Kinyílt a hálószoba ajtaja - gondoltam, a gyerekek jönnek még be - helyettük a stáztól 12 férfi és egy nő álltak az ágyamnál. Aztán levittek, lent a konyhában ült a fiam, reggeliztek a nagymamával és kiabált: Mama, mama, mama! Belém kapaszkodott, mondtam, hogy mindjárt jön a mama vissza, nem gondoltam, hogy három év fog eltelni. Ez alatt a 3 év alatt nem is láthattam a gyerekeimet, az indoklás szerint 18 éven aluliak nem látogathatnak büntetés végrehajtó intézetet. Annett és René 11 és 12 voltak."

A történetben új szereplő is megjelenik, egy másik letartóztatott, Dieter Dombrowski.

"Anyám Nyugat-Berlinben élt, 1974 tavaszán, március-április táján kapott először infarktust, Nyugat-Berlinben, Zehlendorfban volt kórházban. Benyújtottuk a látogatási kérelmet. A Kelet-Berlini Rendőrkapitányságon a Keibelstrassén várakoztunk a csomagjainkkal, de kérelmünket elutasították."

Női narrátor:

"Amikor kiderült, hogy a 23 éves Dieter Dombrowski beteg édesanyjának látogatását elutasítják, szökést tervezett."

Dombrowski:

"Ismerve a viszonyokat, ezt is vártam, tehát segítséget szerveztem a meneküléshez, ismerős volt, a Berlin-Hamburg tranzitúton, a régi ötösön kellett volna kicsempésznie. Menekülési kísérletem azonban nem járt sikerrel. Így ítélték el négy évre szökési kísérletért és államellenes kapcsolattartásért."

Látjuk, hogy Axel Reitel úgy válogatta szereplőit, és a szereplők emlékeit is úgy nyújtja át a hallgatónak, hogy irántuk ösztönös szimpátia születik, hiszen ki ne érezné át a gyermekitől elszakított vagy, vagy a beteg édesanyját meglátogatni kívánó fiatalemberrel szembeni brutalitás embertelenségét.

A szerkesztő Narrátorként szól hozzánk és az NDK ideologikus környezetét erős hangulatkeltő motívumokkal jeleníti meg, amelyek egymásra referáló szövegek.

Női narrátor:

"Az NDK-ban nem létezhetett a "politikai fogoly" fogalma. Ezt az NDK- kormány röviddel az állam megalakulása után betonozta be. Az Igazságügyi Minisztérium körrendeletben tiltotta be 1951-ben a szó használatát. "Aki antifasiszta-demokratikus rendszerünket aláássa, békés gazdasági építkezésünket zavarja, büntetendő cselekményt valósít meg. Tehát az ilyen bűncselekményért elítéltek nem 'politikai foglyok', hanem bűnözők. Ezen elítélteket politikai foglyoknak nevezni tilos."

NDK-dal: 61 nyarán, augusztus 13-án lezártuk a határt és senki sem tudott róla... (nyers fordítás)

Walter Ulbricht:

"Semmi sem lehet fontosabb, mint ami itt történik, amit az emberek érdekében teszünk..."

NDK-dal : [...] Klappe zu Affe tot (Fordításban: csukva a csapóajtó, a majom halott. A fordító megjegyzése: cirkuszi kifejezésből lett szállóige; halott majommal nincs cirkuszi előadás, tehát elővigyázatosságból, kockázatkerülésből is be lehet zárni a boltot.)

Walter Ulbricht:

"Így augusztus 13-a tisztán a humanizmust szolgálja."

A Politikai Bizottsági archívumból:

"Ismételten kijelentjük, hogy minden állampolgár, aki az NDK-t elhagyja, és embercsempészek kezére adja magát, a béke ügyét árulja el, tetteivel az agresszív nyugatnémet militarizmus politikáját támogatja, mely atomtámadásra készül."

A történetmesélő szerkesztő a feature műfaji sajátosságai szerint archív hangdokumentumokat is alkalmaz, amelyek a dalokkal kontrasztban, egymásra referálva még erősebb hatást érnek el a hallgatóban, a humanizmusról és demokratizmusról lózungokat ismételtető politikus és a mindezt cáfoló tények szembeállítás a hallgató számára megeleveníti, közel hozza a társadalomtörténeti korszak atmoszféráját.

A történet e pontján megjelenik a tudományos hitelesítő személye, Manfred Wilke szociológus.

Manfred Wilke:

"A berlini fal megépítésével megváltozott a Szövetségi Köztársaság Németország-politikájának perspektívája. A gyors újraegyesítés a világpolitikai realitások zátonyára futott."

Női Narrátor:

"Manfred Wilke szociológus, nyugdíjba vonulásáig a berlini Freie Universität NDK-át kutató csoportjának egyik vezetője."

Manfred Wilke:

"És akkor az volt a kérdés, hogy lehet elismerni az NDK-t, az újraegyesítés alkotmányos céljának feladása nélkül."

Ludwig A. Rehlinger:

"Az NDK-ban az 1961-62-es években közel 12. 000 politikai fogoly volt börtönben, sorsuk Nyugaton sem volt ismeretlen. Mindnyájan tudtunk az egész szörnyűségről, hogy az emberek ott szinte csak vegetálnak."

Manfred Wilke:

"Ennek megfelelően a Szövetségi Köztársaság és szövetségi kormány koncepciót dolgozott ki a politikai foglyok kivásárlására. Ezt az NDK krónikus devizahiánya tette lehetővé, az NDK egyrészt megszabadult politikai foglyaitól, másrészt növelte devizatartalékait."

Edda Schönerherz:

"Azután két napig kihallgattak, utána meg vittek a vizsgáló bíró elé."

Cellaajtó, autóindítás

Edda Schönerherz:

"Kisteherautóval vittek, Barkas-szal. Élelmiszerszállító külseje volt. Pontosan emlékszem, hogy az állt rajta: Fogyassz több halat és zöldséget!

Halak Rostockból! Később hallottam, hogy egy hohenschönhauseni háziasszony reklamált a magisztrátusnál, állandóan látja az autót, de sehol nem kap rostocki halat. Hol árulják? - Így meg kellett változtassák a halas feliratot.

Ebben a kisteherautóban 5 kis kamra van, egy deszka, amin épphogy elférsz, ha becsukják az ajtót, semmi fény, nincs ablaka. Körülbelül két és fél-három órát furikáztak velem a környéken keresztül-kasul. Azért, hogy félrevezessenek, és ne tudjam, hogy még mindig Berlinben vagyok. Végül Hohenschönhausenben kötöttem ki. Hohenschönhausen nem szerepelt semmilyen térképen. Tehát hivatalosan nem létezett."

Női narrátor:

"Hivatalosan politikai foglyok sem léteztek az NDK-ban. És az Állambiztonságnak sem volt börtöne a Berlin-térképen. A foglyok ezrei a nyilvánosság számára quasi nem léteztek. Kivásárlásukkal el is tűntek ezek a 'fantomok'."

Női narrátor:

"Ludwig Rehlingert az Össznémet Ügyek Szövetségi Minisztériumának referensét bízzák meg a kiválasztással."

Ludwig A. Rehlinger:

"Azonnal a jogsegélyszolgálatra mentem, alapos tárgyalást folytattam az ügyvédekkel. Ezután kínos órák következtek. Mind a 12. 000 aktát átnéztem, ott voltak az ügyvédi irodában, megnéztem és megpróbáltam igazságosan választani. Még ma is nehéz visszagondolnom a választásra, nagy lelki teher volt. Valakinek végül csak meg kellett tennie. Összeállítottam egy

1000 foglyot tartalmazó listát, közöltük Vogel úrral, hogy elkészült az 1000 fős lista és készek vagyunk tárgyalni róla. Stange ügyvéd, az összekötőnk pár nap múlva jött vissza Kelet-Berlinből a hírrel, hogy nem ilyen nagyban szeretnék kezdeni, csak apránként. Nem szándékoztunk elutasítóan viselkedni, mert végre el akartunk kezdeni segíteni az embereken. Tehát először az ezres listát ötszázra redukálták. Az ötszázból lett 100, a százból maradt ötven, végezetül 8 fogoly maradt, velük kezdődött a fogolymegváltás, 1962 végén. Az első fizetséget készpénzben magam kézbesítettem a híres kis kofferben."

Manfred Wilke:

"Ez a kereskedés és megváltás azért volt lehetséges, mert a Szövetségi Köztársaság Legfelsőbb Bírósága leszögezte, az NDK-ban az emberi jogaik gyakorlásában, így a lakóhelyük szabad megválasztásában, az utazás szabadságában akadályozott és elítélt embereket a Szövetségi Köztársaság politikai elítélteknek tekinti. Ugyanakkor az NDK útlevéltörvényei és politikai büntetőjoga szerint a politikai elítéltek közönséges bűnözőnek számítottak."

Női narrátor:

"Ezeknek a 'közönséges bűnözőknek' mindegyike az NDK-nak 40.000 DM-t hozott. 1975-től a fogolymegváltásból származó éves bevétel már átlépte a 100 milliós határt. De ez sem volt elég. A bevételek növelése érdekében 40 ezres 'fejpénzt' 1977-ben 95. 847 német márkára srófolták fel. Az emelés indoka: a képzési költségek és okozott károk megtérítése. Vogel ügyvéd így magyarázta egy Spiegel-riporternek a furcsa összeget: tulajdonképpen 96.000 márkát követeltünk volna, de az egyik résztvevő úgy vélte, ne legyen ilyen 'kerek' összeg, nehogy 'fejpénznek' nézzen ki a dolog."

Zene (Axel Reitel): "Für immer frei"

Sound bite: vasúti szerelvény tolatásának zaja

Női narrátor:

"Vogel és Stange ügyvéd bonyolították a fizetést. A háttérben Schalk-Golodkowski ezredes állt, aki a kereskedelmi koordinációt irányította.

Az első részlet felhasználásáról különböző nyilatkozatok hangzottak el. Egyesek tehervagonnyi kálisíróról beszélnek. Vogel ügyvéd egy Spiegel-interjúban azt mondta, a pénzen banánt vettek, attól kezdve őt és kollégáját csak "banánfiúknak" emlegették. 1967-ig a befolyt összeg és áru kizárólag az NDK állami tartalékába került. Erich Honecker hivatalba lépése után a folyószámla a pártvezetés és az állambiztonság titkos vállalkozásává alakult.

Pokoli szövetség: az Államvédelem 'termelte' a foglyokat, az állam pedig eladta a Szövetségi Köztársaságnak."

Sound bite: Vonatfékezés

Edda Schönherz:

"Még azt is megkérdeztem a kihallgatómtól, 'mi lesz a továbbiakban', erre csak annyit mondott: 'örüljön, amíg még itt van, ahová ezután kerülni fog, onnan vissza fog ide vágyani.' Aztán megint a rabszállítón vittek, az Ostbahnhofon (Keleti pályaudvar) találtuk magunkat. Bűnözőkkel összeláncolva vezettek minket, a pályaudvar másik oldalán a munkába menők..."

Pléh Csaba írja A narratív pszichológiáról: az elbeszélések beemelése a lélekbe című tanulmányában ezen mozzanat három fázisáról. (Pléh 2003)

- > Az elbeszélések szerveződése. Ez az a szint, ahol a fő elméleti kérdés az, hogy milyen magyarázó értéke van az elbeszélő mintázatoknak az emberi tudatáramlás organizációjában.
- > Az elbeszélés kibontakozása. Mind az emberré válás során, mind a gyermeknél alapvető kérdés, hogy az elbeszélő mintázat milyen forrásokból ered, és mennyire primitív módnak tekinthető az az emberi kommunikatív szerveződésben.
- > Az elbeszélő metateória. Vajon az elbeszélésben mennyire rögzülnek és jelennek meg alapvető emberi gondolkodásmódok, életfilozófiák, illetve hogyan tekinthető egy-egy kultúra vagy kor "lenyomatának" például Balzac regényvilága vagy Proust elbeszélő mintázatai.

Elemzésünk e pontján megállapíthatjuk, hogy Axel Reitel története nagy magyarázó értékkel bír, a források sokfélék, személyes hitelesség és történetileg, tudományosan ellenőrizhető tények alapján szerveződik, valamint, hogy a kor NDK-ban megélt lenyomatának tekinthető.

A történetnek azonban olyan szála, síkja is van, amely nem szűkíthető le a keletnémet fogolyvásárlás körülményeinek megismerésére, hanem jóval mélyebb területre ér, nevezetesen a besúgó személyiségét próbálja megérteni (nem felmenteni) és láttatni a hallgatóval. A történet folytatódik, és egy pontján belép ugyanis egy újabb szereplő, Oehler, aki besúgóként jelentett a rendőrségnek.

Edda Schönherz:

"Az Oehler nevű hálózati személyre világosan emlékszem, különböző ifjúsági klubokban találkoztunk. Bőrdzsekit hordott, hajtókéjén kanüllel. Ez volt az AC/DC rajongók jele. Megint a bőrkabát volt rajta, csak a kanül hiányzott, de látszottak még a túnyomok.

[...]

A pulthoz ülünk, előttünk a sörünk. Eszembe jut, hogy Oehler akkoriban könyvet akart írni. Ő is erre gondolhatott.

Láthatod, nem építettem házat, nem nemzettem utódot és könyvet sem írtam - mondta és félénken nevetett. Ott folytattuk a beszélgetést, ahol 10 éve abbahagytuk. Hibátlanul emlékezett.

A nevem úgy-e nem kerül említésre - kérdezte Oehler újra, miközben egy sörtócsával rajzolgatott a pulton.

Nem - mondtam. Oehler is - mint minden tettes - áldozata bűnbocsánatát akarta elnyerni. Abban a pillanatban biztos voltam, hogy kegyetlensége szégyenfoltja kitörölhetetlen. Kezdjük? - kérdeztem Oehlert.

Jól indított, hangjának lendületet adva, újra az lett, aki egykor volt.

Mindig a siker számított - kezdte Oehler. Helsinkiről, vagy az enyhülésről beszélni teljesen nevetséges lett volna, szerintük a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakát éltük. Ez alatt a Nyugat volt értendő, ahol a vég kezdete mutatkozott. Aki tehát a Nyugat mellett döntött, vagy azt jónak ítélte, az egyértelműen megkérdőjelezte a szocializmust és politikai aknamunkát végzett. De térjünk át a halálodra. Igen, én rendeztem meg. Én kezdtem terjeszteni a pletykát. Megint írogatni kezdett a sörtócsában Oehler."

Női narrátor:

"Pontosan 33.755 foglyot váltottak meg. Továbbá 250.000 családot egyesítettek, s ezért több mint 3, 5 milliárd márkát fizettek ki. A pénz és a szállítmányok - gondolta a Szövetségi Kormány - legalább az NDK lakosság javára szolgál. Nagy tévedés volt! A legtöbb szállítmányt eladták. Az így 'kigazdálkodott' pénz pedig - többek között - az NSZK-ba küldött ügynökök költségét fedezte. Mindeközben ügyeltek a berlini elvtársak jó közérzetére; még 1989-ben is Schalk-Golodkowski ezredes a foglyokért kapott pénzből 160 db Citroen BX19 finanszírozását javasolta a kormányflotta megújítására. Az NDK fennállásának végén több mint 2,1 milliárd márka volt a főtitkári folyószámlán."

Zene

Edda Schönherz:

"Na, mindegy - mondta Oehler egyenlőtlenül lélegezve - semmi esetre sem örültünk, hogy át akarsz települni. Kínozhattalak volna. Elképzelésünk szerint az informális hálózatba kellett volna befognunk.

Sosem állt szándékomban - mondtam.

Az érettségitől eltiltás napján, úgy gondoltuk, a szüleidhez mész.

Miből gondoltátok? A te ötleted volt? - kérdeztem Oehlert.

Sokan mennek a szülőkhöz, ha szorul a hurok. A család a társadalom összejtje.

Friedrich Engels idézet. Hát ez tiszta színház - mondtam dühösen. Ennyi kicsinyesen összehordott hülyeség már sok volt nekem.

Senki nem számolt azzal, hogy az eltiltás után nagy hirtelen elhagyod a várost. Mentél volna a szüleidhez, akkor a Friedensbrückénél megrendezhettem volna a tökéletes öngyilkossági kísérleted, mely súlyos tudatzavart okozhatott volna. Évente tucatnyian vetik le magukat a hídról, te csak néhány méterre laktál. Innen kaphattad volna az ötletet. Aztán hirtelen senki sem tudta, hová lettél. Célozhattak arra is, lehet, kárt tettél magadban. Ebben a pillanatban jött a 'halálad' ötlete. Tényleg ez az örültség jutott eszembe. Mit is mondhatnék, minden jó, ha jó a vége. Semmi nem jött össze, amit ellened terveztünk. A pletyka futótűzként terjedt, meglepően sokan elhitték.

Kétszázan jöttek volna a temetésemre, hát ez engem is megdöbbenített - mondtam és felálltam.

Oehler folytatta: mindez akkor és a későbbiekben is személyiségjegyeid feltérképezését szolgálta. Sikerült a Stasinak egy pazar címlistát szállítanom. Hidd el, a béke felderítőjének éreztem magam.

Jó végszó, gondoltam, és mint régen kezét nyújtottam Oehlernek, minden jót, köszönöm. Őt jobban megviselte ez az egész, mint engem.

Tudnál nekem egy kópiát adni a tettes-aktámról - kérdezte mesterkélt iróniával Oehler.

Nem - mondtam - mert nincs ilyen akta. Az elfogatási jegyzőkönyvön találtam egy utalást, ez minden.

Egy macskakaparást találtál, és azt sem tőlem? - kérdezte Oehler zavarodottan. Arckifejezése minden pénzt megért."

Megint Pléh Csabát idézve: "A történetek, mint kognitív mintázatok különlegessége valójában abban rejlik, hogy mi mint emberek különlegesen érdeklődünk az időben kibontakozó eseménysorok és az emberi hősök indítékrendszere iránt. Az emberi hősök számunkra azt a kulturális személyiségi mintát, kánont biztosítják, amely az elsődleges és másodlagos szocializációs folyamatok egyik fő támadáspontja." (Pléh 2003)

Axel Reitel dokumentumműsorában az időben kibontakozó eseménysorokat megérteni kívánó hallgató egy kerek, egész "mesét" kap, jó és rossz szereplőkkel, valamint egy pszichológiailag "bonyolult" személyiség, a besúgó mindenkor és mindenütt, de különösen a poszt szocialista országokban a társadalmi diszkusszió egyik központi figurájával. A történet vége bizonyos értelemben happy end, hiszen Axel Reitel, a mesélő és Edda Schönherz is a szabadság földjére kerültek. Egyikőjük sem adta fel személyiségének, identitásának központi magját és értékeit. A besúgó zavarodottsága a mesélőnek "minden pénzt megér", tehát elégtételnek érzi ezt.

A hallgató, a narratíva befogadója a majdnem egy órás dokumentum műsor alatt egyértelműen szembesül a hajdani NDK hatalmi elitjének cinizmusával, azonosul a jogtiprás áldozataival és az ezt bemutató és elénk táró mesélővel.

2. A rádiódokumentum főszereplőjének perspektívája. Edda Schönherz narratívája

Axel Reitel Kivásároltak című rádiódokumentum műsorának főszereplője Edda Schönherz, akinek narratívája a szabadság és autonómia értékének extrém körülmények közötti megőrzéséről szól.

Első megjelenésekor azonnal megtudjuk attitűdjét a Kelet-német politikai rendszerrel kapcsolatban

Edda Schönherz:

"Tudja, könnyű volt a rendszerrel ütközni, elég volt, ha igazat mondtál. A legtöbb NDK-polgár tehát két arcot viselt, két nyelvet beszélt: egy magánéletit és egy másikat hivatalos használatra."

Női narrátor:

"Edda Schönherz, 2 gyermekes anyja, Berlinben lakott, a hároméves Televíziós Akadémia elvégzése után bemondóként dolgozott Adlershofban. A televízió igazgatója megrovásban részesíti, mert műsoraiban "túl ritkán említi a szocializmus fényes fejlődését".

Vagyis a szerkesztő, Axel Reitel információt ad számunkra, kit hallunk és ebben az információban is ott van Edda Schönherz politikai attitűdje.

Edda Schönherz:

"Nem tudok egyszerre két arcot hordani, és ha előbújik az eredeti, máris kezdődnek a nehézségek, így is történt. Addigra már biztosan tudtam, hogy nem akarok ilyen államban élni. Szeretném, ha a gyerekeim demokráciában nőnének fel, nem tehetem ki őket egy diktatúrának."

Ezeket a mondatokat Edda Schönherz a beszélgetés elkészültekor, vagyis jelen időben, az eseményekre való visszaemlékezés előtt mondja, legalábbis a szerkesztő ezt az állásfoglalást a főszereplő cselekedeteinek megértéséhez előzetes segítségként, kulcsként adja át a hallgatónak.

Női narrátor:

"Edda Schönherz 1974 nyarán két gyermekével Magyarországon nyaral. Egyedül neveli őket.

Férje a Nemzeti Néphadsereg állományában teljesített szolgálata idején hunyt el váratlanul. A diagnózis: vérrák. Akkor még nem tudhatta, csak a fal leomlása után derült rá fény: veszélyes szállítmány kíséreténél kapta a halálos dózist."

Íme, egy újabb tény, ami az NDK-ban létező politikai rezsim újabb bűne. Az idősíkok eltolódnak, hiszen ezt csak később tudja meg Edda Schönherz, de a hallgató utólagos megerősítést kap a rendszer rémségeiről.

"Edda Schönherz:

A nyugat-német és az amerikai követségen csak érdeklődtünk, milyen lehetőségek lennének az áttelepülésre. Mivel az úgynevezett szocialista külföldön az összes követséget lehallgatták és fényképezték, minket is azonnal regisztráltak. A Német Szövetségi Köztársaság követe például mondta nekem: Úgy-e tudja, hogy fényképeznek és lehallgatnak minket. Mondtam: Tudom. Még annyit mondtam: Akkor azt is tudja, mi lesz velünk, ha kimentünk innen."

Női narrátor:

"Már hazarepüléskor észreveszi, hogy követik. Közli a gyerekeivel, hogy mostantól már sosincsenek egyedül. Állandó kíséretünk van. Az állambiztonságiak a szomszédos házakban két szobát is kibérelnek, poloskákkal, irányított mikrofonokkal dolgoznak, lehallgatják a telefont. Egy hónap múlva "elérkezik a nap".

Ezután indul el Edda Schönherz története, aki letartóztatásának körülményeire emlékezik.

Edda Schönherz:

"Hétfő reggel történt az elfogatásom Röviddel 7 óra előtt, még ágyban voltam. Kinyílt a hálószoba ajtaja - gondoltam, a gyerekek jönnek még be - helyettük a stáztól 12 férfi és egy nő álltak az ágyamnál. Aztán levittek, lent a konyhában ült a fiam, reggeliztek a nagymamával és kiabált: mama, mama, mama! Belém kapaszkodott, mondtam, hogy mindjárt jön a mama vissza, nem gondoltam, hogy három év fog eltelni. Ez alatt a három év alatt nem is láthattam a gyerekeimet, az indoklás szerint 18 éven aluliak nem látogathatnak büntetés végrehajtó intézetet. Annett és René 11 és 12 voltak."

Ezen a ponton érdemes ismét segítségül hívunk a jeles szerzőket, a narrativitás nagyjait, közülük elsőként Rom Harrét:

"Az emlékeket diszkurzívan alkotjuk meg. A kisgyermek emlékező állításainak (memory claims) mibenlétét az állításoknak a szülővel való megvitatása szabja meg. A hitelesség ilyen nyilvános megvitatása életünk minden szakaszában jellemző az emlékezése. Ezt később kiegészítik, nem pedig felváltják, a koherencia kritériumai. Ugyancsak kiegészíthetjük dokumentumok és más feljegyzések használatával, amelyek segítségével, mint mondják, "felfrissítjük emlékezetünket" [...] Minthogy az emlékezés paradigmátikusán szociális tevékenység, mindenképpen figyelmet kell fordítani a megvitatást végző szociális csoport struktúrájára, különösképp a tagok - mint egyének és mint kategóriák képviselői - közti hatalmi viszonyok azonosítására." (Harré 1997: 141)

Edda Schönherz:

"Azután két napig kihallgattak, utána meg vittek a vizsgálóbíró elé."

A szerkesztő Edda Schönherz visszaemlékezését hitelesíti és egyben megteremti a hallgató számára az affektív befogadói közeget olyan zajok, sound bite-ok megszólaltatásával, amelyek felidéznek a fenyegető közeget.

Cellaajtó, autóindítás

Edda Schönherz:

*"Kisteherautóval vittek, Barkas-szal. Élelmiszerszállító külseje volt. Pontosan emlékszem, hogy az állt rajta: Fogyassz több halat és zöldséget!
Halak Rostockból! Később hallottam, hogy egy hohenschönhauseni háziasszony reklamált a magisztrátusnál, állandóan látja az autót, de sehol nem kap rostocki halat. Hol árulják? - Így meg kellett változtassák a halas feliratot.
Ebben a kisteherautóban öt kis kamra van, egy deszka, amin épphogy elférsz, ha becsukják az ajtót, semmi fény, nincs ablaka. Körülbelül két és fél-három órát furikáztak velem a környéken keresztül-kasul. Azért, hogy félrevezessenek, és ne tudjam, hogy még mindig Berlinben vagyok. Végül Hohenschönhausenben kötöttem ki. Hohenschönhausen nem szerepelt semmilyen térképen. Tehát hivatalosan nem létezett."*

*Kulcsörgés, cella ajtó zöreje**Edda Schönherz:**"Na, ott az után éreztették veled, hogy ezeknek a férfiaknak, illetve a stasinak a szemében nem vagy ember, csak egy szám. Kaptunk is számot. Megalázó volt.**Meg a rémes ruhák. Ócska elhordott, több számmal nagyobb katonai holmit. A nadrágot nem lehetett begombolni, az alsóban nem volt gumi. Össze kellett valahogy fogni. Hozzá szép kockás papucs. Leginkább madárijesztőre hasonlítottunk. Nem zavart különösebben, hiszen nem pályáztam én a 'Miss Börtön' címre. Csak a szabadságomat akartam, és ezt már első alkalommal, a Magdalena utcában megmondtam a kihallgatómnak, ha már úgymint idekerültem... Amikor azt mondta, hogy 'tudja, itt két ajtó van, az egyik, amin bejött, az a gyerekeihez vezet, és szemben ott a másik, az még beljebb visz' [...]"*

Edda Schönherz ismét hangsúlyozza, hogy a szabadságát akarta, megemlíti, hogy például milyen megalázó helyzetekben volt, de mindez nem volt fontos számára. Edda Schönherz perspektíváján keresztül látjuk a helyzetet, az ő tapasztalatain átszűrve, ahogyan László János írja a Magyar Tudományban, A narratív pszichológiai tartalomelemzés című írásában:

"A szereplő perspektíváját érvényesítő történetből így nemcsak arról értesülünk, hogy mi történt, hanem az eseményeket a szereplő tapasztalatain mintegy átszűrve ismerjük meg. Formálisan a narratív perspektíva fogalmát úgy határozhatjuk meg, mint mindazon nyelvi eszközök összességét, amelyek a történet világát - az eseményeket, az események körülményeit, ami a többi szereplő bemutatását is magában foglalhatja - ahhoz a személyhez kapcsolják, akinek a perspektíváját a történet elbeszélője érvényesíti. Az elbeszélői perspektíva hordozza azokat a tudatállapotokat, amelyek az eseményekkel összefüggésben az elbeszélőt, illetve az elbeszélés szereplőit jellemzik, ezért az események bemutatásának elemzésében az elbeszélői perspektíva vagy nézőpont kitüntetett helyet foglal el." (László 2005a)

*Edda Schönherz:**"Még azt is megkérdeztem a kihallgatótól, hogy mi lesz a továbbiakban. Erre csak annyit mondott: örüljön, amíg még itt van, ahová ezután kerülni fog, onnan vissza fog ide vágni. Aztán megint a rabszállítón vittek, az Ostbahnhofon találtuk magunkat. Bűnözőkkel összeláncolva vezettek minket, a pályaudvar másik oldalán a munkába menők..."**Pályaudvari hangosbemondó (ismét megerősítő, érzelmileg ráhangoló akusztikus elem)**Edda Schönherz:**"Csak arra emlékszem, hogy a pályaudvar végében ez a rabszállító állt. Hetvenen fértünk bele. Csak éjszaka közlekedett. Nappal mellékvágányra állították. Ezzel voltam három napig úton, összesen egy toalett. Azok meg ott álltak a pályaudvaron, harapós kutyákkal és gépfegyverrel. Megint be egy rabszállító kocsiba, irány Hoheneck, egy XII. századi börtön. A XVIII. századtól már női fegyház. Az is maradt, mikor én ott voltam se fűtés és se meleg víz nem volt benne. Három műszak, szakmányban. 24 nő egy teremben, háromemeletes vaságyak. Egyetlen toalett és 3 disznóitató a mosakodási lehetőség. 10 gyilkos is jobb nekünk, mint egy politikai fogoly! - ez volt a jelszó."*

Itt utalok az időbeliség szerepére és megkonstruálására a narratívákban, amelyeket László János így foglalt össze, említett tanulmányában:

"Az idői szervezés elemzése az alábbi szempontok szerint történhet:

1. Az elbeszélte esemény(ek) és az élettörténet valóságos (biológiai, pszichológiai és szociális) kronológiájának viszonya. Mely életszakasz(ok)ból származnak az esemény(ek)?
2. A történet 'sűrűsége', az esemény valóságos és elbeszélte idői kiterjedésének viszonya, például az idő megállítása vagy kitágítása.
3. Az elbeszélés idői perspektívája, illetve ennek változásai (jelen, múlt, jövő).

Az elbeszélés kronológiai mintája: kilengések az egyenes vonalú előrehaladáshoz képest, illetve az idői ingadozásokhoz kötődő jelenségek." (László 2005a)

Edda Schönherz életének legsűrűbb, kiemelkedő szakaszáról beszélt az őt kérdező Axel Reitelnek, a számszerűség, a tárgyak(ágyak, mosdók száma, toalett, stb.) felsorolászerű említése jelzi, hogy milyen pontosan emlékszik a narratíva előadójára az akkoriban történetekre. A hallgatónak

az az érzése támad, hogy tudatosan, pontosan meg akarta jegyezni a körülményeket, éppen egy utólagos felidézés reményében.

Edda Schönherz:

"Mikor először bekerültem, teljesen túlszűfolt volt a ház. Kb. 750 fogoly fér itt el. Az én időmben majd 1. 800 nő élt itt. Voltak, akiknek csak a földön jutott alvóhely. Hát igen, ennyien együtt, oly hosszú elszigeteltség után.

A zárkában volt egy gyilkos is, nem, tulajdonképpen két gyilkos, tényleg nagy volt az összevisszaság. Például a suviksz-Nelli, aki bedörzsölte a gyerekeit padlófényesítővel, azután betette őket a kályhába és begyújtott velük. A másik a fasírt Nelli, aki a gyereket húsdarálóba tette, mert bosszút akart állni egy férfin, a gyerek apján, aki aztán a gyerek körmét találta a fasírtban. Sosem hittem, vagy gondoltam volna, hogy ilyen az NDK-ban megeshet. Amit viszont mindig szem előtt tartottam: most még alagútban vagyok, de a végén látom a fényt - és oda akarok kijutni."

Ismét megjelenik az elbeszélő reprezentációja a történetben, de itt érdemes megjegyezni, hogy Pólya Tibort idézve "Baumeister és Newman elemzése szerint a cél, illetve a teljesülés alapján felépülő narratívumok abban különböznek, hogy, az elbeszélő hogyan kezeli múltbeli élményeit. A cél alapján felépülő narratívum elbeszélője bemutatja múltbeli élményeit. A teljesülés alapján felépülő narratívum elbeszélője pedig átadja múltbeli élményeit. A narratívum két típusának a naratívum átszerkesztését illetően is vannak következményei. 'A cél alapján felépülő narratívum ugyanis lehetővé teszi azt, hogy az adott esemény más jövőbeli eseményhez kapcsolja az elbeszélő személyt, ami hatékony és előnyös összetevője a megküzdésnek.' (Taylor, 1983) A teljesülés alapján felépülő narratívum elbeszélőjének azonban nem áll rendelkezésére ez az átszerkesztési lehetőség." (Pólya 2004: 343. old.)

Ebben az esetben az átszerkesztést a valódi szerkesztő Axel Reitel végzi, mozgatva az idősíkokat és kiemelve bizonyos elemeket a narratívából, ezzel egy új narratívát hoz létre.

Edda Schönherz:

"Minden látogatót elutasítottam, a rokonokat is, - kérdezték: "nem akar látogatókat? Mindenki örül, ha jönnek hozzá." Én meg azt mondtam, ha nem láthatom a gyerekeimet, akkor mást sem akarok látni. Higgye el, hihetetlen nehéz volt. Minden héten volt transzport. A transzport azt jelentette: politikai foglyok megváltása. Kinyílt tehát az ajtó, és bekiabáltak egy nevet, és 'összecsomagolni!' Pontosan tudtuk, ő most Karl-Marx Stadtba megy, utána meg Nyugatra. Általában legalábbis."

Ebben a részben is egy reprezentációs elemet találunk, Edda Schönnnek nem fontos semmi, csak a szabadság, illetve a gyerekei. Ezt támasztja alá a következő rész is

Edda Schönherz:

"Kiengedtek és ott álltam a förtelmes fegyrintézet előtt. Hangosan csapódott a vasajtó. 'Lidérc' kísért a ruhaelosztóba az udvaron át. Így hívtuk ezt a rémes kopó példányt. Az ablakokban a többi politikai fogoly sírt és kiabált utánam: Minden jót! Mire megszólalt ez a női szörnyeteg: Schönherz fogoly, itt tarthatjuk még egy napig, ha ezek nem hagyják abba! Mondtam, hogy ezen a napon már nem múlik semmi. Nem volt hatalmuk rajtam, nem félttem. Sosem félttem, hiszen akkor elérték volna, amit akartak. Máig nem félek."

Zene

Edda Schönherz:

"Természetesen a legborzasztóbb gyermekeim elidegenedése volt. Három év után helyre kellett állítani közöttünk a bizalmat. Fogalmam sem volt, hogyan reagálnak a gyerekek. Mennyire vették zokon tőlem? Tudják-e egyáltalán, mit tett az anyjuk? Amikor lecsuktak, 11 és 12 évesek voltak. Három év múlva 14 és 15 évesek.

Beadtam az áttelepülési kérvényt. A belügyminiszternek. Személyesen Erich Honeckernek. Emlékeztettem arra, hogy nem tartja be az időközben aláírtakat.

Írtam Dr. Kurt Waldheimnek, az emberi jogok biztosának is New Yorkba. A másik oldal nyomást gyakorolt: így jött létre levélváltás Honecker, Brandt és Wehner között. Miattam. Honecker azonban ismételen akadályt gördített az utamba, öt éven át. 1979. augusztus 13-án Dr. Vogel, az ügyvéd közölte, hogy kérelmemnek helyt adtak. Még kételkedtem, talán gúnyolódik, vagy tréfát űz, mert augusztus 13. a fal felhúzásának napja. Nem ? mondta, a kettő nem függ össze. Mikor akarok kiutazni? Mondtam: Holnap. Erre azt mondta: Annyira

ne siessen, még van intéznivaló, különben is, csak kényelmesen. Mondtam: Mielőtt még újra meggondolnák magukat, kint akarok lenni."

Edda Schönherz párbeszédben meséli el a vele történetek azon mozzanatait, ahol a párbeszéddel szintén élővé teszi, közel hozza az eseményeket. Mindezt egy dramaturgikus közegben, ahol egymásra reflektálnak a történet szereplői és akusztikus elemei, a párbeszédben elmesélt történet illeszkedik az egész narratíva atmoszférájához és ritmusához. A történet vége kerek, megjelenik a mesélő identitásának és értékvilágának legfontosabb eleme, a kétszer is aláhúzott szabadság, ő és a gyerekei is szabadságban élhettek.

Edda Schönherz:

Elértem a célokat, hiszen 5 hónap múlva ismét a képernyőn voltam, a Bajor TV-nél, ott is maradtam 22 évig. Maximálisan ezt akartam, elértem, meghúztuk magunkat. Szerényen éltem, egy garzonban kezdtem. Mindez nem számított nekem, viszont éreztem a szabadságot. Szabadon lélegezhettem, azt tehettem, amire vágytam. Boldog és szerencsés vagyok, mert szabad vagyok és a gyerekeim is szabadságban nőhetnek fel. Igen, köszönöm Istennek is."

Edda Schönherz története végig a középpontban marad, mint főnarratíva, és ezt körülveszik a kisebb súllyal megjelenő szereplők, akik megerősítik vagy ellenpontosítják a főnarratíva előadóját. Elbeszélését alátámasztják kognitív oldalt erősítő dokumentumokkal, , vagy zenével, ami az érzelmi, affektív viszonyt alapozza meg az azonosuláshoz. A szerkesztő hangji effektusokkal is ráhangolja a hallgatót a főnarratíva előadójával való empátiára.

László János szerint "egy esemény attól függően kelt szorongást, ejt kétségbe, ébreszt felelősséget, bénít meg, szabadít fel, tölt el lelkesültséggel, ösztönöz beavatkozásra, hogy milyen szervezettségű énnel és a közösségi élmények milyen élményreprezentációjával találkozunk, és megfordítva, egy eseményben annak megfelelően cselekszünk, hogy szorongunk tőle, kétségbeeséssel tölt el, felelősek vagyunk érte, megbénít, lelkesültséggel tölt el felszabadít, beavatkozásra ösztönöz szolidaritásra késztet, stb. bennünket. Az énnel ezeket a minőségeit a narratívum hordozza. Ezek a minőségek az énnelbeszélésekből bonthatók ki, csakúgy, mint a csoportidentitás minőségei a csoporttörténet jelentős eseményeinek elbeszéléseiből tárhatók fel." (László 2005b)

Axel Reitel rádiódokumentuma, mint narratívum mindezeket hordozza, így Európa társadalomtörténetének kiemelten fontos dokumentumai közé került. Többmillió hallgatója számára alaptörténet lett.

3. Az alkotó perspektívája - a rádiódokumentum készítőjének narratívája

Axel Reitel 19 éves volt, amikor letartóztatták Kelet Németországban, poszterek és fotók osztogatásáért, így 1981-ben egyike lett a legfiatalabb politikai foglyoknak. Négy évre ítélték. Miután egyeztetés zajlott Nyugat-német politikusok és a protestáns egyházi vezetők között, valamint nyomásgyakorlás történt az Amnesty International és svéd vezető körök részéről, 18 hónap után érte is fizetett Nyugat Németország.

Az alkotó, a szerkesztő Axel Reitel, aki direkt és indirekt szerepben juttatja el hozzánk üzenetét. Direkt módon találkozunk vele, mint Narrátorral. A férfi és a női narrátor szerepe mögött is a szerkesztőt találjuk, a megkülönböztetés pusztán a feature műfajából adódó akusztikus különbségtétel. Ugyancsak direkt módon szól hozzánk, amikor a maga által írt, vagy az általa kiválasztott dal, zeneszám közvetíti az üzenetet, akár verbálisan dekódolandó módon, akár a zenei asszociáció eszközeivel üzen. Az alkotó kétféle módon éri el a hatást: egyrészt kognitív eszközöket használ (a beszélők kiválasztása, a szerkesztés folyamata) a hallgató megismerő tevékenységének irányítására, másrészt affektív hatást gyakorol a különféle zörejek, hangok, differenciált "sound bit"-ok kiválasztásával, amelyek a hallgatót érzelmileg vezetnek (autópálya zaj, madáracsicsérgés, cellaajtó zaj, lépések, kulcscsörgés, pályaudvar zaja, stb).

Axel Reitel a férfi és női narrátor "szerepében" információkat közöl velünk; a szereplők, az akusztikus elemek kiválasztásával és a szerkesztéssel is egy narratíva előállítója, amelynek társadalmilag releváns voltáról már volt szó. Most azt az aspektust állítom előtérbe, amely véleményem szerint egy saját narratíva, mégpedig az alkotó, Axel Reitel narratívája. Úgy vélem, hogy a rádiódokumentum egyfajta terápiás narratívumnak is tekinthető, miután alkotója maga is

érintett, börtönviselt, stasi ügynökök által megfigyelt, traumatizált személy.

Van két hely, ahol saját magát felvállalva, személyesen szól hozzánk, illetve saját szövegét halljuk a Narrátor interpretációjában.

Narrátor:

"Oehler informátorral kocsmában találkoztunk. Odamenet néhány szokatlan benyomás ért. A plakátokat az ablakokra erősítették és lefényképezték. Az akciót a ZDF - magazin akarta bemutatni, mint akta is igazolja. Fényképezőgépem elkobzását el akartam kerülni, ezért a konzumáruházban kis könnyen kezelhető Beirette-t vettem, amit az akta szintén megerősít. A filmet az Astoria étteremben adtam át. Oehler összekötő jelentett a rendőrségnek. Ezután a tejbárban a szép Mónival futottam össze, bohócorra villogva világított. Azután visszatértem a lakásomba. A kerti patak áradt. Szerettem itt lakni. Adott napokon itt keresett fel egy tanár házaspár. Titoktartást életemben csak ennek a két tanárnak ígértem. Az érettségire tett első kísérletem belügyi tiltásra hiúsult meg. Lipcsébe menekültem, homokfúvóként kezdtem dolgozni egy szerelő üzemben. Egy hét múlva visszatértem szülővárosomba, ahol halottnak hittek. Valaki elhíresztelte, hogy öngyilkos lettem. Amikor letartóztatásomkor lakásom küszöbén csuklómra kattant a bilincs, tudtam egyetlen küldetésem: az érettségimhez nyújtott segítség tökéletes elhallgatása. A stasi tisztén zöld ing és sárga nyakkendő volt. Padlásról, pincéből rohanva rendőrök jöttek, az egyik el is csúszott, mert Jakobsné épp előtte mosott fel. A Mylius utca 6. előtt Volga pöfögött. A kerti fák susogtak a szélben.

AC/DC zene

Narrátor:

"Az Oehler nevű hálózati személyre világosan emlékszem, különböző ifjúsági klubokban találkoztunk. Bőrdzsekit hordott, hajtókéjén kanüllel. Ez volt az AC/DC rajongók jele. Megint a bőrkabát volt rajta, csak a kanül hiányzott, de látszottak még a túnyomok."

Narrátor:

"Na, mindegy - mondta Oehler egyenlőtlenül lélegezve - semmi esetre sem örültünk, hogy át akarsz települni. Kínozhattalak volna. Elképzelésünk szerint az informális hálózatba kellett volna befognunk.

Sosem állt szándékomban - mondtam.

Az érettségitől eltiltás napján, úgy gondoltuk, a szüleidhez mész.

Miből gondoltátok? A te ötleted volt? - kérdeztem Oehlert.

Sokan mennek a szülőkhöz, ha szorul a hurok. A család a társadalom őssejtje.

Friedrich Engels idézet. Hát ez tiszta színház" - mondtam dühösen. Ennyi kicsinyesen összehordott hülyeség már sok volt nekem. "

Senki nem számolt azzal, hogy az eltiltás után nagy hirtelen elhagyod a várost. Mentél volna a szüleidhez, akkor a Friedensbrückénél megrendezhettem volna a tökéletes öngyilkossági kísérleted, mely súlyos tudatzavart okozhatott volna. Évente tucatnyian vetik le magukat a hídról, te csak néhány méterre laktál. Innen kaphattad volna az ötletet. Aztán hirtelen senki sem tudta, hová lettél. Célozhattak arra is, lehet, kárt tettél magadban. Ebben a pillanatban jött a 'haláloed' ötlete. Tényleg ez az örültség jutott eszembe. Mit is mondhatnék, minden jó, ha jó a vége. Semmi nem jött össze, amit ellened terveztünk. A pletyka futótűzként terjedt, meglepően sokan elhitték.

Kétszázan jöttek volna a temetésemre, hát ez engem is megdöbbentett - mondtam és felálltam. Oehler folytatta: mindez akkor és a későbbiekben is személyiségjegyeid feltérképezését szolgálta.

Sikerült a Stasinak egy pazar címlistát szállítanom.

Hidd el, a béke felderítőjének éreztem magam.

Jó végszó, gondoltam, és mint régen kezét nyújtottam Oehlernek: minden jót, köszönöm. Őt jobban megviselte ez az egész, mint engem.

Tudnál nekem egy kópiát adni a tettes-aktámról - kérdezte mesterkélt iróniával Oehler. Nem' - mondtam, mert nincs ilyen akta. Az elfogatási jegyzőkönyvön találtam egy utalást, ez minden. Egy macskakaparást találtál, és azt sem tőlem? - kérdezte Oehler zavarodottan. Arckifejezése minden pénzt megért."

Ez a végszó, a látszólag végső elégtétel, amivel Axel Reittel feldolgozza mindazt, ami történt vele. A szocialista NDK politikai rendszerével, az elnyomó állammal és a rettegett stasival szembeni tehetetlenségét utólag egy narratívum előállításával oldja fel. Számára terápiás volt az alkotás

folyamata, a narratívum létrehozása, a történetmesélés, ami ebben az esetben a szabadság eljövételével végződött.

Végződhetett volna máshogyan is, esetleg a szereplő halálával, a kivásárlás megghiúsulásával, választhatott volna számtalan más történetet, miután a német művészetnek napjainkig - és még valószínűleg sokáig - témája lesz a német-német korszak számos irracionáltsága és antihumánuma. Ő azonban éppen Edda Schönherz történetén keresztül mutatta meg a korszak cinikus embervásárlását, olyan történetet választott, ahol a szabadság, és a belső szabadság megőrzése is alapvető érték.

László János azt írja, hogy a terápiás narratívumoknál "a terápia célja, hogy a beteg lelki egészsége helyreállítása szempontjából mellékesnek tűnik, hogy a terápia végére a terapeuta segítségével olyan narratívum jöjjön létre, amelyet a beteg önmaga számára konfliktusmentesen el tud fogadni. Spence szerint ennek a narratívumnak a narratív igazság feltételeinek kell megfelelnie, azaz azt az élményt kell keltenie, amit a jó történetek, a meggyőző magyarázatok, a rejtélyek hiteles megoldásai keltenek." (László 2005b)

Axel Reitel évekig birkózhatott saját múltjával, félelmeivel, a stasi ügynökök iránti gyűlöletével és értetlenségével, vagy inkább megérteni akarásával. Minden NDK- beli démonával. Ebben a narratívában találta meg az öngyógyítás módját.

Módszertani kísérletek

A 2012-es rádiódokumentumok elemzésében - sajátos kísérletként - érték vizsgálatot is folytattam, amelyből kirajzolódik egy európai érték térkép az elhangzott műsorok alapján.

Prazsák Gergely Pécsen a F fiatal filozófusok konferenciáján 2010. október 1-jén megtartott előadásában így összegezte Váriné Szilágyi Ibolyának az értékek funkciójáról való gondolatait: "az értékek képezik a legfontosabb összekötő kapcsot az egyén és a társadalom között, mert egyszerre töltenek be integráló funkciót a társadalomban és a személyiségben" (Prazsák 2010: 12. old.)

A fiatalon elhunyt Papp Zsolt írja *Kormetszetek* című kötetében:

"Mi az érték? Szabvány vagy minta, vonatkoztatási pont az életvezetéshez. Logikát, ívet, iránytűt ad -életűttá formálja az életet. Megerősíti, belső bizonyossággal látja le a személyiséget. Akkor jó, akkor működik, ha evidenciaként működik. Ha magától értetődő.

Az értékek megszámlálhatatlanok. Csillagképszerű, tejútra emlékeztető 'ködünkéből' - bennük a kis értékek ezrei - emeljünk ki most néhány mintát. Kössük ezeket a társadalmi élet nélkülözhetetlen területeihez, a munka, a demokrácia, az identitás és a kulturális produkció 'tengelyeihez'.

Négy értékrendet jelöltünk meg ezzel. Bennük az emberiség történetének ezeréves vágyai, sóvárgásai, fantáziái és teljesítményei [...] őrlődnek és érlelődnek. E négy értékrend különbözik egymástól. Az első a racionalitás világa. A második a megegyezésé. A harmadik az azonosulásé. A negyedik: esztétikum. (Egy rövid magyarázatot fűzzünk az azonosuláshoz. Szélesen értjük. Benne a család, a baráti kör, a szomszédság, az együttes élmény, a lokalitás és a kommunalitás, a helyi társadalom, aztán a történeti táj és régió a maga kisugárzásával és szokásvilágával, aztán a történeti-földrajzi helyzet, a nemzet és a nemzetköziség, végül ide soroljuk az eszméket, az ideálokat, az ideológiákat. Mindazt, amivel azonosulni lehet. Koncentrikus körök "spiráljában" épül hát az identitás, a megfogható környezettől a legtágabb közösségeig és az eszmei azonosulásig terjed. Az a jó, ha terjed." (Papp 1988: 140. old.)

Vajon az európai médiában milyen értékek kötik össze vagy legalábbis reprezentálják a különböző narratívákat? Van-e, tetten érhető-e a közös vágy, sóvárgás? Mi az európai közös érték? Erre kerestem a választ 2012-ben a Prix EU rádiódokumentumainak meghallgatása után.

Prix EU, 2012. Radiodocumentary

2012-ben a rádiódokumentum kategóriában az alábbi 31 műsor volt versenyben

1. Holiday for Life European - Dementia Patients in care in Thailand (Austria)
2. Looking for Shelter (Austria)
3. On the Unhappiness of Being Greek (Austria)
4. The Price of Exile (Belgium)
5. Reception Is Unlike any farewell (Bulgaria)
6. This is a War Diary. Pavo Urban Reporting (Croatia)
7. Stretch a Hand (Czech Republic)
8. My Uncle's Ashes (Denmark)
9. Seduced (Denmark)
10. Life in "Death" (Finland)
11. Plucking Eggs (Finland)
12. Interior Voice (France)
13. The Concert of Cartagena (France)
14. Twisting the Landscape (France)
15. Elsa and Olaf - Two People and Love Germany
16. The Judge and the Victims - The Arduous Battle for Ghetto Pensions (Germany)
17. Documentary on One: Maurice - A Final Journey (Ireland)
18. Documentary on One: The secret Chicken Society (Ireland)
19. Everland (Italy)
20. Eastern Europeans - Second Class Consumers? (Lithuania)
21. Plots The (Netherland)
22. My Share of the Sky (Norway)
23. Sense and Sensibility (Norway)
24. Brazil-Poland Letters (Poland)
25. Let's Drive for Your Native Land? (Russian Federation)
26. Over There, far Away (Serbia)
27. Barmaninisteriet Dokumentar: Getting a Sibling (Sweden)
28. Project Simoom (Sweden)
29. Assignment/ Crossing Continents: Forced Sterilisation in Uzbekistan (UK)
30. Between the Ears: In search of the Balinese Scarecrow (UK)
31. Poetry Texas (UK)

Módszer

A következőkben röviden összefoglalom a dokumentumok témáját, vagyis az alkotók által megadott rövid tartalmi összefoglalót közlöm, majd a Schwartz féle értékesztet (Schwartz 2012) összevetem az általam narratív elemzés után megtalált értékekkel. A dokumentumnál először médiaelemzési keretben mozgok, majd a narratívumok elemzésére kialakított pszichológiai keretet fogom használni.

A témákat Terestyéni Tamás *Kompország a Nyugat iskolájában. A társadalmak szerveződéséről* című kötetében leírt Nyitott társadalom paradigmával vetem össze. (Terestyéni 2011: 23. old.)

A vizsgált rádiódokumentum műsorok témái (az alkotók által megadott szövegek alapján)

1. Holiday... élethosszig vakáció

A vakáció élethossziglan - demenciában szenvedő európai betegek ápolása Thaílandon című műsor háttere, hogy Ausztriában körülbelül 100.000 demencia sérült, vagyis szellemileg leépülő beteg él, annyi mint Svájcban. Németországban a számuk 1.4 millió. A szakértők szerint a 21. század közepére a számuk megháromszorozódik. A műsor bemutatja a Thaílandon alapított Baan Kamlangchay nevű panziót és lakóit, ahol havi 2.900 Euróért gondozzák az "örökös" vakációra érkező bentlakókat, akikre fejenként három gondozó ügyel, és akik csodálatos környezetben élnek. Maguk sem tudják, hogy két napja jöttek, vagy már évek óta pihennek az "üdülőben". Megismerkedünk a svájci születésű alapítóval Martin Woodtlival, Elisabeth-tel, az egyik Alzheimeres lakóval és az őt gondozó helyi ápolónővel. Meghallgatunk személyes történeteket a rokonaikat ide kísérő családtagoktól.

2. Menhelyet keresve

Egy 21 éves kurd lány, Nuran Beriwan monológja, aki elmondja, hogy Törökországban hogyan tartóztatta le és kínoztatta a rendőrség, miután részt vett egy Kurdisztán szimpatizánsok által szervezett tüntetésen. Halálra ítélték, amit fiatal kora miatt átváltoztattak életfogytiglanra, ez Törökországban minimum 36 év börtönt jelent. 10 év után elszökik, és először Ausztriába menekül, majd Svédországba. Onnan viszont visszaküldik az első érkezési állomásra, vagyis ismét Ausztriába kerül. Nuran menedéket keres, de a tortúra nem ért véget, hosszú és kimerítő eljárás előtt áll.

3. A görögség boldogtalansága

Az athéni filozófus és költő, Nikos Dimou több mint 60 könyvet publikált, költeményeket és filozófiai bölcsességeket egyaránt. 1975-ben írt műve több mint 30 kiadást ért meg, ez szatirikus aforizmagyűjtemény, amely a görög nemzeti karaktert próbálja megfogni önironikus módon. A görög adósságválság idején ismét hatalmas népszerűsége tette ezt a mű, de vannak, akik nem találják mulatságosnak. Például: "zárj a szívedbe egy görögöt és azonnal szívinfarktust kapsz" A szkeptikus Dimou szerint a görögök mindig többet akarnak, mint amire képesek, viszont nem elégedettek a kevesebbel.

Vannak, akik szerint Dimou aforizmáit akár a német pénzügyminiszter is írhatta volna, olyan kritikusak. A dokumentum végére nemcsak a költő filozófus portréját ismerjük meg, de más szemmel nézünk görögökre, akiket ismerni véltünk. Európa problémái mások, mint a mieink, mert mi nem racionálisak vagyunk - mondja Dimou.

4. A száműzetés ára

Rabia Oudjából, Marocóból érkezett Európába, egy tönkrement gazdaságból, miután megözvegyült. Két gyermeket hagyott hátra sógornőire, ő pedig az ismeretlen Belgiumba érkezett egy boldogabb és szebb jövő reményével. Nem tudta, hogy milyen árat kell fizetnie ezért. Ő is és gyermekei is magányosak és elszigeteltek, a csillogó jövő képe egyre távolabbra tűnik.

5. Más búcsú, más fogadtatás

Két történetet hallunk, mindkettő Bulgáriához kötődik.

Az első 1967-ben kezdődik, amikor a híres író Blaga Dimitrova, Bulgária elnökhelyettese Vietnámba látogat és egy kislánnyal tér vissza. Az ötéves Hani szépen énekel.

A másik történet 1976-ban indul, amikor Ivan Garelov, a Bulgáriában népszerű Panoráma című TV műsor szerkesztője filmet forgat Libanonban és Beirutban találkozik egy fiúval, Ahmeddel, aki orvos akar lenni. Ő is magával viszi a gyermeket Bulgáriába. A gyerekeknek tehát Bulgária életük kezdetét jelentette és egyben menekülést a pokolból. Hani és Ahmed nem nemzetközi egyezmények alapján kerültek Bulgáriába. Egy filmrendező, Svetoslav Draganon 2008-ban filmet forgat a "barátság gyermekeiről". A dokumentum a film utáni folytatásról szól, identitásról, szabadságról, felelősségről.

6. Háborús napló - Pavo Urban jelenti

Pavo Urban, fiatal dubrovniki fotóst 1991. december 6-án megölték. 20 nappal a halála után, Amerikában élő szerelme, Mara Bratos megkapta Pavo utolsó levelét, háborús beszámolóját. A 21 éves Pavo levele egyedülálló dokumentuma a körülzárt Dubrovník háborús pszichózisának, a

háborús évek horvát mindennapjainak. Mara Bratos valamint a Dubrovniki Művészeti Galéria kurátora, a divatfotós, Antun Maracic vallomásából bontakozik ki a szerelmi és háborús történet.

7. Nyújtsd a kezed

A műsor egy intézeti roma fiatalról és segítőjéről szól. A fiút egy gyermekotthonban hagyták, majd az utcára került. A nevelő, aki korábban nevelte, segítő kezet nyújt neki. A történetnek csak eleje van, vége nincsen, csak rengeteg, megválaszolatlan kérdés.

A szerző, Ivan Studeny a történetben mint szereplő jelenik meg. Rögzíti saját próbálkozásait, amelyekkel a fiatal otthontalan fiúnak segít, és összehasonlítja ezt azzal az értékeléssel, amit a gyermekotthon igazgatója adott Danról. A dokumentumjáték az utcai élet realitásába vezet, az élet és a realitások konfrontációjába.

8. Nagybátyám hamvai

2011 augusztusában a dán Bjarke szokatlan levelet kap nagybátyjától, William Stendertől. Egy különös kívánságát írta meg: ha meghal, Tongatapu szigeténél szórják hamvait a csendes óceánba. 10 éve William Stender búcsút mondott a dániai egyházban 28 éve gyakorolt lelkészi hivatásának, eladta minden tulajdonát és Tongára költözött. Itt találta életének szerelmét, a romlatlan Paradicsomot. Azonban vissza kellett térnie Dániába és Koppenhágában egy kis apátság cellájában él. Az unokaöccse meglátogatja 60 éves nagybátyját és megpróbálja megérteni motivációját, megfejtetni furcsa elszigeteltségét a családban. Elhatározza, hogy együtt meglátogatják a paradicsomi szigetet, hogy saját szemével lássa nagybátyja vágyának tárgyát.

9. Elcsábítva

Az újságíró egy online portálon bukkant rá. Az első alkalommal a férfi konyhájában egy ázsiai vacsora elfogyasztása után kezdődik a beszélgetés. A könyvespolcon Andersen összes műve, Nelson Mandela írásai és Henry Miller és Kierkegaard művek. A beszélgetésben Kierkegardot idézi, majd az élet értelmére terelődik a szó és megszólal Mozart Don Juanja, mint Kierkegaard egyik fő témája. Az után kiderül, hogy a házigazda valójában intim masszást nyújt hölgyvendégei számára. Mit nyújt ez az intimitás? Mennyiben más, mint valamilyen átlagos szex masszázs? Hol van a magány határa és mit kaphatunk egy másik, szinte idegen embertől? Az újságíró találkozik két barátnővel, akik igénybe veszik ezt a szolgáltatást és őket is kérdezi az okokról.

10. Az élet "Halálban"

Tom Östling, finn riporter ellátogat a Kuolema, vagyis Halál nevű kis településre és megvizsgálja az ottani életet. Egy fotókiállításon látott képek inspirálták erre az utazásra. Egy család hétköznapi világába csöppen bele. Élelmiszerbolt, ahol két eladó dolgozik, akik ikrek, a gyermekeivel otthon lévő fiatalasszony, az idős nagymama, a csendes és kihalt település, a finn fővárostól 700 km-re északon.

11. Plucking eggs (a sejtek elbuktatása?)

A 37 éves Tiina Kumpuvuori gyermeket szeretne. Igen ám, de mozgássérült, ráadásul párja, a 33 éves ügyvéd, Jukka Kumpuvuori sem egészséges, mégis vállalnák a közös gyermeket. Természetes úton nem sikerül a megtermékenyülés, így orvosi beavatkozásra van szükség. A lány anyja aggodalommal fogadja a tervet, de minden segítséget megad a fiataloknak. Az orvosi segítség azonban határos, mert bizonyos számú kísérletnél többet nem tudnak finanszírozni. A dokumentum azt a harcot járja körül, ami már nem is a várva várt gyermekről szól, hanem a fogyatékos pár emberi jogaiért vívott küzdelméről.

Tiina a Finnországban élő svéd kisebbség tagjaként svédül beszél, Jukka finnül. A dokumentum a svéd kisebbségi rádióban hangzott el.

12. Belső hang

2001-ban, Montrealban egy görög drámát bemutató színházi előadáson, az Athénát játszó Delphine Salkin színésznőnek annál a szónál, hogy "jog" elakadt a hangja és többet nem tudott megszólalni. A dokumentum bemutatja a színésznő többéves küzdelmét, hogy visszakapja hangját, a munkaeszközét és a lehetőséget, hogy kommunikáljon a világgal és családjával. A pszichológus, a kollégák mind elmondják, hogy mit is jelent az ember számára saját hangja, miközben Delphine suttogással vesz

részt a történetben. A többéves küzdelem végén egy műtéttel sikerül megoldani a belső hanghoz kényszerített Delphine megszólalását, de ez a hang, ámbár hallható, egy másik hang. Újra kell identifikálni a személyiség e részét.

13. Koncert Cartagenában

Kolumbiában minden januárban megrendezik a Cartagenai Klasszikus zenei Fesztivált. A szegények és gazdagok között hatalmas különbségek vannak ebben a társadalomban, ezek a legjobban éppen a fesztivál idején látszódnak. A társadalom 70 %-a nagyon szegény, a kisebb rész pedig hihetetlen luxusban él. A dokumentumban megszólal egy konyhai kiségitő, egy szakács, egy utcai házaló és Kolumbia Elnökhelyettese. A fesztivál faszádjá mögött ott húzódik a reménytelenség, a kitörni képtelen szegénység.

14. Útvesztő a tájképben

A stoppos 19 éves Adelint felvette egy ember és megerőszakolta. Most 25 éves és fest. Olyan tájképeket fest, amelyeken a test elvész. Feleleveníti a 2006-os esetet az elkövetkező tárgyalásra és megjeleníti a mai életét is. Adeline személyes beszámolóját halljuk. Aztán itt vannak a festményei, a festőecset felerősített hangja, a színek, a tompa lépések, autók, madarak. És, végül, egy nagyon ritka hangarchív, amit illegálisan rögzítettek a bírósági tárgyaláson. Hogyan hatott festészetére a tragédia? Mennyire tudatosult benne az események művészetére gyakorolt hatása?

15. Elsa és Olaf

Elsa Kazasztánból jött, Olaf észak-németországi. Elsát fiatal lányként megerőszakolta mostohaapja, kétszer volt terhes. Mindketten mentálisan sérültek, akik egy mentálisan sérültek számára szervezett párkapcsolati ügynökség segítségével ismerkedtek meg 9 éve és immár 6 éve házasok. Sokat beszélgetnek. Művész házaspár, együtt játszanak a Minotaurusz Színházban Hamletet, Leonce és Lénát, Varázsfuvolát.

16. A bíró és az áldozatok - fáradságos harc a gettó nyugdíjért

Öt krumplics vagy egy tányér leves egy napra. Ad-e az üldöztetés jogosultságot egy embernek a nyugdíjhoz? Zsidók a gettóban. Szabadon választhatták meg munkájukat? Kiknek fizették a nyugdíjárulékot? Évekig ezek a hátborzongató kérdések kötötték a német egészségbiztosító cégeket a bíróságokhoz. Összesen több mint 70.000 holocaust túlélő harcolt a nyugdíjáért. A legtöbben hiába: az ügyek 90%-át elutasították azon az alapon, hogy a nyugdíj csak önként vállalt munkáért és megfelelő fizetség mellett adható.

A helyzet akkor változott meg, amikor Jan-Robert von Renessee bíró a Rajna-Westphalia Szociális bíróságon felállított egy világhírű történészekből álló bizottságot szakértő vizsgálatok elvégzéséhez. Személyesen keresett meg idős nyugdíjigénylőket és négy éven keresztül harcolt azért, hogy az abszurd helyzet megváltozzon, mert amíg a náci táborok vezetősége hivatalos munkavállalóként jogosult a nyugdíjra, addig a táborban "dolgozókat" nem jelentették be nyugdíjjogosultságra, így hivatalosan az ő életükből kiestek ezek a "munkás" évek. Végül 2009-ben megkapták a nyugdíjjogosultságot a gettóban szenvedettek.

A siker sokak számára későn érkezett. Sokan elhunytak a hosszú idő alatt. A bírót pedig 2010 áprilisában, miután több tízezer túlélőn segített, elmozdították állásából.

17. Maurice - a végső utazás

2011. január 9-én egy telefonhívás megváltoztatta az írországi Sullivan család életét. Ekkor értesültek arról, hogy 51 éves testvérük, Maurice Sullivan egy pit-bull támadás áldozata lett Malaysiában. Maurice halála egész Malaysiában hatalmas sajtóvisszhangot kapott. A médiában úgy adták hírt az esetről, hogy a két kutya - Ning és Li - csak a munkájukat végezték, mert a farmot védték, ahol éltek. A történetben megismerjük Maurice lengyel partnerét, Agnieszkát, akivel a végső útnak nekivágtak, miután az interneten megtalálták a biogazdálkodással foglalkozó malaysiai házaspár hirdetését, akik munkásokat kerestek. A halálos támadás után a vendéglátó házaspár, Joseph és Beatrice Teoh küzdelmet folytattak kutyáik megmentéséért és kibontakozott egy vita, ki a felelős Maurice haláláért: a kutyák hibája volt, a gazdák felelőtlensége vagy maga Maurice okozta a tragédiát? Félévvel a rémálom után a történet feleleveníti az esetet, bemutatva Maurice életét és halálát, és választ keres a felelősség körüli nyugtalanító kérdésekre.

18. Baromfirajongók Titkos Társasága

Írországban van néhány ember - körülbelül 1000-re tehető a számuk -, akik különböző okokból és különböző módon rajonganak a náluk nevelkedő baromfiért. Fültnúí lehetünk a 2012 februárjában az Írországi Szárnyasbarátok Nemzeti Showjának, ahol a csirkerajongók bemutatják a versenyre gondosan előkészített állatokat. Ez a verseny az éves ír "csirkenaptár" legfényesebb eseménye. Jenny és Willie O'Meara is neveznek különleges, cochin fajtájú baromfijukkal. Az előkészítéshez hozzátartozik a fürdés és a hatalmas, tollas állat hajszáráttal való megszártása, fésülgetése. A cél a Nemzeti Bajnok cím elnyerése. A történet furcsa emberekről szól, akik csakis azért szeretik a csirkéiket, mert azok csirkék. Humor és abszurd határán az emberi természetről.

19. Everland (Örökföld)

A Costa Concordia hajó 2012. január 13-án zátonyra futott a Földközi tengeren, Giglio szigeténél. Hogyan emlékeznek a kis földi paradicsom, Giglio sziget lakói a mindannyiukat sokkoló éjszakára? Hogyan élnek ott az emberek és miként viselkedtek a téli hónapokban náluk teljesen szokatlan ember invázió idején? A dokumentum a tragédia következményeit is sorra veszi, bemutatva a csodálatos kis olasz városban élő közösséget.

20. Kelet európaiak - másodosztályú fogyasztók?

A szlovák Fogyasztóvédelmi Társaság kutatása alapján a kelet európai országokba szállított áruk minősége silányabb, mint amit Nyugat Európa fogyasztói számára kínálnak. A litván oknyomozó dokumentum bizonyítékokat keres erre, laboratóriumi vizsgálatok és tudományos módszerek alapján mutatja be az állítás valóságát. A marketing szakemberek és a multi cégek képviselői szerint csak a helyi ízléshez alakítják a termékeket. A konkrét példák közül egy: a londoni csokoládé bárban fogyasztott csokoládében több a vanília, a Litvániában kínált ugyanolyan csokoládé kevesebb és nem természetes, hanem mesterséges vaníliát tartalmaz. A dokumentum több példával támasztja alá, hogy a címben feltett kérdésre a nemzetközi vegyi és élelmiszergyártó cégek számára "igen" a válasz.

21. Plots (Igaz mesék-sorozat)

A három epizódból álló történet sor az "otthonosság" érzését keresi és járja körül.

Vera, a 30-as fiatal lány és Annelies, a 60 körüli nagymama különös találkozás a hazájuktól távoli börtönben, majd szabadulásuk utáni barátságuk és összeköltözésük.

Leender megvásárol egy házat és bár az előző lakó kincskeresése is sikertelen volt, ő is megpróbálkozik a ház titkának kikutatásával. Ha nem is kincset talál, de olyan történet nyomaira bukkan, amely közelebb viszi őt az egykori tulajdonos, az elhurcolt zsidó család történetéhez és így lakóhelye történetének megismerésén keresztül jut el az otthonossághoz.

Sander, amikor házi feladatát írja, különös hangokat hall, olyan monoton zajt, amit azelőtt nem ismert. Az örökbefogadott fiú a semmihez sem hasonlítható hangokra akkor ismer rá, amikor valódi szüleinek felkutatására megérkezik az afrikai országba és a kikötőben egyszer csak meghallja a hajóépítők kalapácsának monoton zaját. Kiderül, édesanyja itt töltötte várandós hónapjait, ezt a zajt, az otthonosság hangját magzatként őrizte meg emlékezete.

22. Az én mennyországom

Ez a mű egy köznapi témát dolgoz fel, ami nap, mint nap megtörténik a világban, de ritkán dokumentálják: egy politikai menekült életének első hónapja az új országban. Ebből a tényből egy különleges lehetőség adódik: a menekült szemén keresztül tapasztaljuk meg az életet. Az első felvételeket Sheida Jahanbin újságíró készítette három héttel az után, hogy menekültként érkezett Norvégiába Iránból. Sheidák akkor menekültek el, amikor férjét, Madyart, bebörtönözték és megkínózták emberi jogi aktivista tevékenységéért és blogger aktivitásáért. A 26 éves riporternő ráirányítja mikrofonját a nagy és kis kihívásokra, melyekkel szembe kell néznie az első hat hónapban Norvégiában. Kutatja a világok összecsapását és saját küzdelmét egy új életért és személyazonosságért. Örömet hoz egy buszutazás Oslón keresztül, szomorúságot a hír, hogy egy barátot kivégeztek a börtönben. Szinte lehetetlen megtalálni az egyensúlyt az új Iránért folyó harc és az oslói ég alatti mosoly között.

23. Értelem és érzelem

Bjarte Berntsen szereti a sebességet és így is motorozik. Számtalanszor került összetűzésbe a rendőrséggel, bevonták a jogosítványát, eltiltották a vezetéstől. Nem tartja be ezt a szabályt sem, jogosítvány nélkül száguldozik lakott területen, ahol sok ember közlekedik. Egy ember van, aki támogatja: az édesapja, aki a helyi közösségben magas presztízsű személy, a helyi középiskola tanácsosa és a helyi önkormányzat tagja, elismert polgár. Az ő meggyőződése szerint a helyi rendőrséget is felelősség terheli abban, hogy a fia antiszociálisan viselkedik. A műsor egy szokatlan apa-fiú kapcsolatot mutat be és azt, hogy a társadalom hogyan kezeli a lehetetlen helyzetet.

24. Brazil-lengyel levelek

A rádiódokumentum a Varsói Városi Levéltárban 1890- és 91-es levelekre bukkant. A leveleket Brazíliából küldték Lengyelországba, de a címzettekhez soha ne jutottak el. Az orosz cenzorok nem engedték tovább ezeket a leveleket, mert így akarták megakadályozni, hogy a lengyel munkaerő emigráljon Brazíliába; nem akarták, hogy - ahogyan akkoriban hívták őket - a "brazíliai nagyotmondók" hívására az új paradicsomba a lengyel munkások elhagyják az országot. A számos levél ugyanis Brazíliába hívja a család itthon maradt tagjait. A dokumentum készítője elutazott Brazíliába, megkeresni az eredeti levél feladójának ma fellelhető leszármazottait. Számos lengyel származású családot talált Rio Grande do Sul-ban. Mi a kapcsolat ma Lengyelország és Rio Grande do Sul között? Hogyan változott az ott lakók identitása, van-e közülük lengyel gyökereikhez? Mit jelent a származás ezen a multikulturális helyen?

25. Sofőrködsz a hazadért?

Moszkva, 2011 decembere. Parlamenti választások: egy nagy ívű, alulról jövő politikai tiltakozás kezdete Oroszországban. Nagyon nehéz elképzelni, hogy az ülések látogatása sok polgár számára rendszeres hétfégi elfoglaltsággá válik, sok moszkvai belvárosi helyet hosszú ideig "elfoglalnak", rendszeresen átkutatják a civil mozgalmak vezetőinek lakását - nehéz elképzelni ezt a civil mozgalmat. De abban a pillanatban a hétköznapi ember számára világossá vált, hogy ők azok, akiknek a választási folyamatot felügyelet alá kell vonniuk. Kik voltak ezek az emberek, és mi volt az oka döntésüknek? Milyen nehéz megfigyelőnek lenni Oroszországban? És milyen nehéz egy egyszerű állampolgárnak megvédenie az államfőválasztást.

Ennek a dokumentumnak a témája a Duma megválasztásának napja, 2011 december 4-e, amit civil megfigyelők ellenőriztek. A fókusz Mihailra irányul, aki korábban üzletember volt és a Perestroika generációját reprezentálja; gyakorlott ellenzéki is. Egész életében a jogtalanságok ellen harcolt, de mostanra elfogyott az energiája. Nagyon nehéz akkor harcolni, ha a választás eredményét már előre lehet tudni. Ennek ellenére a választás napján Mihail az önkéntesek sofőrje volt: a jogászokat és megfigyelőket a "problémásnak" jelzett szavazóállomások között utaztatta. Vajon miért volt hiábavaló ez a nap?

26. Messze

Jeroen de Vries Amsterdamból jött, Marina Dokmanovic Belgrádból. Házasságukból egy fiuk született, Misa. Jeroen, ahogyan maga meséli, semmit nem tudott Jugoszláviáról és a köztársaságairól, ameddig nem találkozott Marinával. Egyszer egy Hvar szigeti étteremben meghallották a "Tamo daleko" (Messze) című dalt. Hirtelen Jeroen elkezdte énekelni a dalt. Elmondta a meglepett Marinának, hogy ez volt az a dal, amit gyermekkorában édesanyja énekelt, hogy elaludjon. Hogyan ért el Hollandiába az a dal, amit a szerb katonák énekeltek, amikor Albánián keresztül vonultak vissza (Misa belgrádi dédapja közöttük volt) az I. Világháborúban, és hogyan vált Jeroen altatódalává? Egy dal vezet keresztül Európa zivatáros történelmén és egészen más aspektusba helyezi az amúgy száraz újsághír tényeket.

27. Csecsemőminisztérium: testvér érkezik

Ez a műsor a nyolc éves Chrísról szól, aki nemsokára báty lesz. Követjük őt és apját, Josephet és a hamarosan anyává váló Emeliet, Joseph barátnőjét. A műsor hónapokkal a születés előtt kezdődik, és az után fejeződik be, hogy megszületik Chris húga. A dokumentumműsor célja annak bemutatása, hogy milyen csodálatos és ugyanakkor mennyire fájdalmas tapasztalat egy új családtag érkezése, ami időt lop el, és a szülők figyelme az idősebb gyermekről az újszülöttre tolódik. Chris ugyanakkor nagyon izgatott és sok kérdése és gondja van. Hogyan találja meg a hangot édesapja barátnőjével, Emelivel? Milyen módon kommunikálnak a családtagok ebben a szenzitív helyzetben?

28. Project SIMOOM

A dokumentumot a svéd Watergate ügyként emlegetik a világsajtóban.

A hidegháború idején, amikor Svédország "el nem kötelezett" státuszban volt, számos fegyvergyár épült az országban, amelyek azóta is folytatták tevékenységüket. A nyolcvanas években jó néhány leleplezés történt arról, hogy ezek a fegyvergyárak illegális fegyverkereskedelmet folytattak diktatúrákkal. Ezért a svéd állami fegyverexportot még szigorúbb törvények szabályozzák. Néhány kivételtől eltekintve tilos az állami fegyverkereskedelem. Csakis olyan országokkal történhet ilyen kereskedés, ahol tiszteletben tartják az emberi jogokat.

2012 márciusában azonban egy fiatalokból álló oknyomozó újságíró csapat kiderítette, hogy a FOI, a Svéd Védelmi Kutatások Ügynöksége a világ egyik legbrutálisabb diktatúráját segítette a fegyverkezésben, ez pedig Szaúd Arábia. Az Echo team tényfeltáró munkájának következtében lemondott a védelmi miniszter, a parlament pedig speciális vizsgálóbizottságot hozott létre az ügy kivizsgálására.

29. Kontinenseken át - Kényszersterilizálás Üzbegisztánban

Natalia Antelava és Hugh Levinson 2012-es dokumentuma beszámol az Üzbegisztánban évek óta folyó emberi jogtörésről, amikor a második gyermek születésekor az anya megkérdezése nélkül elvégeznék rajta egy műtétet, megakadályozva a harmadik terhesség létrejöttét. Ez egy "titkos" demográfiai szabályozó eszköz, amelyet a nőgyógyászok végrehajtanak, de nem beszélnek róla. A felvilágosító jellegű információ átadása helyett ezt a módszert alkalmazzák, amely elől néhány nő Kazahsztánba menekül.

30. Hangvadászat: a Balinéz madárijesztők nyomában

A dokumentum hangokat rögzít Balinéziában. Tradicionális kis harangokat, a helyi madárijesztőket gyűjti be a dokumentáló: milyen eszközökkel találkozhatunk, hogyan védtek ezzel a rizsföldeket, milyen zenét adnak ezek az eszközök és hogyan inspirálja hangjuk a zenészeket? Megszólal a gamelán, halljuk a természet hangjait, a madarakat és a bambusz suhogását, megszólal Dewa Putu Berata, a zenész, aki megalapította Bali leghíresebb és leginnovatívabb gamelán együttesét.

31. Költészet, Texas

Egy rádiós látogatást tesz egy nyugati amerikai kisvárosban - hogy mennyire kicsi, nehéz megmondani. Szokatlan neve csalta ide: a texasi Költészet. Pejk Malinovszki, a harmadik generációs dán költő bukkant rá helyre a Google-lal, és elhatározta, hogy megtalálja a Költészet költészetét. Költészet nem is igazán város, egy csomó ház az út mentén, a benzinkúttal a közepén, három templom és egy iskola. És egy állatkitömő. Nem tudni pontosan, hol kezdődik Költészet, és hol végződik most, régebben jól meghatározható volt - mondja Rick Salisbury, a költészeti Állatkitömő. Mi Költészet? "Keméééény munka" - Rick Rice szerint. A kutyájával él egy vontatóban. "Sok keméééényen dolgozó ember van itt. Megláthatja, ha le- és felhajt az út mentén. A szénabálák pihennek itt. Meg a marha. Egy csomó keméééényen dolgozó ember próbál tisztességesen megélni."

A műsor a hallgató kezét gyengéden és viccesen vezeti és mutat új képet Költészetről. Mentos poros könyvektől és irodalmi szakértőkről, mentos költőktől is. De tele van élettel.

A dokumentumok értékközpontú vizsgálata

A következőkben két szempontrendszer vezet be. Az elsőben a Schwartz féle értékek, mint a dokumentumok központi értékét hordozó narratíva mellé rendelem a dokumentumműsorokat.

Shalom Schwartz kutatása alapján tíz univerzális, azaz minden kultúrában fellelhető értékei a következők: önállóság, stimuláció, hedonizmus, teljesítmény, hatalom, biztonság, konformitás, tradíció, jóindulat és univerzalizmus. Mind a tíz érték a hozzátartozó központi motivációkkal jellemezhető, melyek a következők:

- > Önállóság: önálló gondolkodás és cselekvés, alkotás, felfedezés (autonómia)
- > Stimuláció: izgalom, újdonság, kihívás az életben (kockázatvállalás)
- > Hedonizmus: öröm, kedvtelés

- > Teljesítmény: a társadalmi standardoknak megfelelő siker
- > Hatalom: társadalmi státusz és presztízs, emberek és erőforrások feletti kontroll
- > Biztonság: biztonság, harmónia, az állam és a kapcsolatok stabilitása
- > Konformitás: tartózkodás az olyan viselkedéstől, mely mások számára sértő vagy ártalmas lehet, illetve megsértheti a társadalmi normákat és elvárásokat
- > Tradíció: a tradicionális kultúrához illetve valláshoz köthető eszmék és szokások elfogadása és tisztelete
- > Jóindulat: biztosítani és növelni azok jólétét, akikkel az illető szoros kapcsolatban áll
- > Univerzalizmus: megértés, megbecsülés, tolerancia, a társadalom jólétének biztosítása, a környezet védelme

A második részben a műsorokban szereplő értékeket gyűjtöm össze, azután elemzem az összefüggéseket. E média irányultságú elemzés az alábbi tárgykörökre összpontosít.

- > Szempontok: alapvető szakmai kritériumok
  - szavahihetőség
  - szakszerűség
  - teljesség
  - fontosság (relevancia)
  - alapkérdések (Ki? Mit? Hol? Mikor? Hogyan? Miért?)
- > Az adás koncepciójának betartása: mi a műsor feladata, célja?
- > Érthetőség (nyelv, megformálás)
- > Műszaki színvonal
- > A közönséggel és az érintett személyekkel szembeni felelősség

Gert Hofstede az értékeket az elme rejtett szoftverének tartja. A média visszatükrözi, de alakítja, írja is ezeket a szoftvereket. Ezeknek a szoftvereknek, vagy programoknak van döntő szerepük van a túlélésben. (Hofstede: 443-444. old.)

Médiaelemzés - egy példán

A Prix EU-n első helyezést elért dokumentum, az osztrák *Holiday for life...* címmel egy sajátos üzleti vállalkozást mutat be. A vállalkozás egy csodálatos környezetben működő panzió. A tulajdonos meglátta az Európában egyre növekvő igényt a demenciában szenvedő idős népesség és rokonaik számára megnyugtató elhelyezésre és gondozásra. A probléma társadalmilag széles kört érint és időszerű, releváns. A helyről és az eseményekről maguk a szereplők beszélnek, ez kimeríti a szavahihetőség kritériumát. A dokumentumban nem csak a panzió tulajdonosa beszél, hanem az ott élők is megszólalnak, valamint az ő rokonaik, és az ott dolgozó ápoló is, ezt kiegészíti információkkal a dokumentum készítője, tehát a teljesség igényét is kielégíti. A dokumentum szakszerűen strukturált, választ kapunk az alapkérdésekre, érhető és akusztikusan magas műszaki színvonalat képvisel. A közönséggel és az érintettekkel magas fokú felelősséggel viseltetik.

A médiaszempontú elemzés után most másfajta nézőpontból elemezzük a dokumentumot. A narratológiai elemzés az értékekre fókuszál. Az értékek nem a beszélők szövegéből, verbális deklarációkból reprezentálódnak, hanem a narratíva készítője, vagyis a szerkesztő üzeneteként jutnak el az üzenetet dekódoló hallgatóhoz.

Holiday for Life...

A svájci Martin Woodtl alapította az otthont, amely virágzik. Felfedezte a Thaiföldi paradicsomi környezetet és meglátta az európai családok igényét rokonaik biztonságos és humánus elhelyezésére. A gondozó otthon létesítése mindenképpen kihívás, hiszen nem európai környezetben és kultúrában

kellett megteremteni a magas színvonalú ellátás feltételeit. Chiang Mai, a panzióknak otthont adó város Zürichtől 8520 kilométerre van.

Az otthon neve Baan Kamlangchay, ami a bátorítás házat jelenti. A lakóotthon létrehozója elmondja a vállalkozás születésének körülményeit. Ez újdonság mindazok számára, akik elsősorban német nyelvterületről, Ausztriából, Németországból és Svájcban keresnek megoldást szellemileg hanyatló családtagjuk humánus elhelyezésére. A panzió az önálló gondolkozás, cselekvés és alkotás terméke, de nemcsak az alapító részéről, ugyanilyen önállóságot és felfedezést sugall a rokonok részéről, akik maguk is egy teljesen új megoldást próbáltak ki a távoli otthon felfedezésével és megismerésével. A dokumentumban megismerkedünk néhány bentlakóval és megismerjük rokonaikat is, akik lelkiismeretesen feltérképezték a helyet, mielőtt ezt a megoldást választották szeretteiknek.

A teljesen kiszolgáltatott lakók számára biztosítani a kivételes körülményeket nagy teljesítmény. Természetes, hogy a friss gyümölcs, a tisztaság, a kényelem, a gondos ellátás mellett végtelenül türelmes kiszolgáló személyzet látja el a bentlakókat, akik közül van, aki már a szellemi leépülés utolsó stádiumában van, nem tudja, hogy egy napja, vagy évek óta van itt. Ausztriában 100.000 demenciában szenvedő ember van, Svájcban is körülbelül ugyanannyi, Németországban 1,4 millió. 2050-re a demográfiai jóslatok szerint megháromszorozódik a számuk.

Megismerkedünk két thai ápolóval, Umphonnal és Laaval, akiket végigkísérünk munkájuk közben. A helyi tradíciókban az időseket mélyen tisztelik, feléjük nagy türelemmel és elfogadással fordulnak a havonta 220 Eurót kereső gondozók. Nagy családban élnek, a család szeretete és a családtagok tisztelete a helyi kultúra szerves része, ahogyan kiderül a dokumentumból. A fiatal nők úgy gondozzák az idős ápolotakat, mintha saját nagyszüleik lennének, erre azért is van mód, mert egy-egy gondozó egy beteget vesz körül gondoskodó és mindenre kiterjedő szeretetével és tiszteletével.

A jóindulat értéke itt nemcsak a gondoskodó ápolószemélyzet részéről jelenik meg, hanem az európai családtagok is ezt példázzák. Bernard és Christiane, a középkorú házaspár történetéből kiderül, hogy öt éve házasságban, egy hónappal az esküvő után diagnosztizálták Bernardnál a rendkívül rapid "Lewy body" demenciát, amely hallucinációkkal is kombinálódik. Christiane is végtelen szeretettel és türelemmel állt férje mellett és végül megtalálta azt a helyet, ahol Bernard élete utolsó állomását békében töltheti. Lépésről lépésre meséli el a férjénél jelentkező tüneteket és az ő saját érzéseit, ahogyan ebben az élethelyzetben reagált az eseményekre. Megismerjük a sportújságíró Bernard életét, majd a közös utazásokat, mert a házaspár turizmussal foglalkozott. A dokumentum főszereplőjének, az otthon egyik lakójának, Elizabethnek lányai, valamint a dokumentum többi szereplője is biztosítani és növelni kívánja azok jólétét, akikkel szoros kapcsolatban állnak. Martin, a vállalkozás vezetője is együtt él a betegekkel, családtagként mozog közöttük.

A dokumentumban egymás megbecsülése, a magas fokú tolerancia, a kiszolgáltatott emberek iránti tisztelet és humanitás üzenete a legjelentősebb érték. A narratíva nem hordoz álságos szeretet kultuszt és hamis erkölcsi ítélezéssel sem találkozunk, nincsen demagóg módon szembeállítva a "szüleit öregek otthonába záró" gonosz gyerek sztereotípiája és a jóságos thai ápolólány, aki olyan odaadóan gondozza a rábízott idős embert "bezzeg ott tisztelik az öregeket".

A dokumentum nem deklarálnak és nem kijelent, hanem megmutat: a felsorolt értékekkel üzen, egy európai történettel 2012-ből.

Az 1. táblázatban a dokumentumok Schwartz érték kategóriái szerinti jellemzése látható. A táblázat fejlécének rövidítései:

ÖN - önmegvalósítás

ST - stimuláció

HE - hedonizmus

TE - teljesítmény

HA - hatalom

BI - biztonság

KO - konformitás

TR - tradíció

JÓ - jóindulat

UN - univerzalizmus

1. táblázat

A rádiódokumentumok Schwartz féle értékei

		ÖN	ST	HE	TE	HA	BI	KO	TR	JÓ	UN	
1	Holiday for Life European Dementia Patients in care in Thailand (Austria)	1	1		1				1	1	1	6
2	Looking for Shelter (Austria)						1				1	2
3	On the Unhappiness of Being Greek (Austria)								1		1	2
4	The Price of Exile (Belgium)								1		1	2
5	Reception Is Unlike any farewell (Bulgaria)						1					1
6	This is a War Diary. Pavo Urban Reporting (Croatia)	1									1	2
7	Strech a Hand (Czech Republic)									1		1
8	My Uncle's Ashes (Denmark)		1	1							1	3
9	Seduced (Denmark)									1	1	2
10	Life in "Death" (Finland)								1			1
11	Plucking Eggs (Finland)						1			1		2
12	Interior Voice (France)		1								1	2
13	The Concert of Cartagena (France)							1			1	2
14	Twisting the Landscape (France)	1						1				2
15	Elsa and Olaf – Two People and Love (Germany)	1			1		1			1		4
16	The Judge and the Victims – The Arduous Battle for Ghetto Pensions (Germany)	1	1								1	3
17	Documentary on One: Maurice – A Final Journey (Ireland)		1					1				2
18	Documentary on One: The secret Chicken Society (Ireland)			1					1			2
19	Everland (Italy)								1		1	2
20	Eastern Europeans – Second Class Consumers? (Lithuania)		1								1	2
21	Plots The (Netherlands)										1	1
22	My Share of the Sky (Norway)						1			1	1	3
23	Sense and Sensibility (Norway)			1				1				2
24	Brazil-Poland Letters (Poland)								1		1	2
25	Let's Drive for Your Native Land? (Russian Federation)		1								1	2
26	Over There, far Away (Serbia)								1		1	2
27	Barmanministeriet Dokumentar: Getting a Sibling (Sweden)						1			1		2
28	Project Simoom (Sweden)		1								1	2
29	Assignment/ Crossing Continents: Forced Sterilisation in Uzbekistan (United Kingdom)		1								1	2
30	Between the Ears: In search of the Balinese Scarecrow (United Kingdom)			1					1			2
31	Poetry Texas (United Kingdom)	1	1		1		1		1	1	1	7
		6	10	4	3	0	7	4	10	8	20	72

2. táblázat

A dokumentumok főnarratíváinak üzenete az érték kategóriák számossága alapján

Univerzalizmus	20
Tradíció	10
Stimuláció	10
Jóindulat	8
Biztonság	7
Önállóság	6
Konformitás	4
Hedonizmus	4
Teljesítmény	3
Hatalom	0

A 2012-es berlini Prix Európa rádiódokumentumaiban magasan az univerzalizmus értéke volt az első helyen. Végtelenen nem reprezentált érték a hatalom (erre majd kitérek a következőkben), viszont magas értékpreferenciával van jelen a stimuláció és a tradíció.

Prazsák Gergely csoportosítását (Prazsák 2010) alapul véve a 3. táblázaton látható gyakoriságok jellemezték a vizsgált dokumentumműsorokat.

3. táblázat

A dokumentumműsorok üzenete Prazsák csoportosításában

Nyitottság		Idealizmus	
Önállóság	6	Univerzalizmus	20
Stimuláció	10	Jóindulat	8
Individualizmus		Konzerváció (megőrzés)	
Hedonizmus	4	Biztonság	7
Teljesítmény	3	Tradíció	10
Hatalom	0		

Ebben az összevetésben a 2012-es Prix Európa rádiódokumentumainak üzenetei között az idealizmus vezet, ezután a konzerváció, megőrzés, utána a nyitottság és végül az individualizmus következik.

Említettem, hogy a hatalom értékéhez megjegyzést fűzök. A hatalom mint érték maradt alul, nem pedig mint téma. Ez nagyon fontos különbség. A hatalom mint téma ugyanis erőteljesen jelen van, mégpedig azokban a dokumentumokban, amelyek a hatalom birtokosainak jogtiprását fedik fel. Ezek a dokumentumok történelmi manipulációt mutatnak be, mint a brazil-lengyel levelekről szóló dokumentum, amikor a cenzúra nem engedte át a leveleket és ezek el sem jutottak a hozzátartozókhoz, vagy a jelen cselszövései, mint a Project SIMOOM, amikor állami segítséggel járulnak hozzá egy törvénysértéshez, az antidemokratikus hatalom felfegyverzéséhez; a hatalom és az egyenlőtlenség a témája a cartagenai koncert mögötti valóság bemutatásának; a hatalom a fő témája az orosz választást ellenőrző civilek erőfeszítéseinek és a jogi abszurditással szembeszálló német bíró csatájának is, aki a gettó nyugdíjakért harcol, de a kurd lány is a török állami hatalommal száll szembe, illetve az elől menekül. A téma maga nem azonos a dokumentum főnarratívája által üzent értékekkel, némiképpen csak ürügy ezen értékek megfogalmazásához.

A történetek mint narratívák egyenként elemezhetőek. Ahogyan László János írja: "A narratológia az elbeszélések kompozícióját illetően véges számú alkotóelemet (időviszonyok, nézőpontok, értékelések, cselekményegységek, ágencia, szereplők érzelmi viszonyai stb.), és ezeknek az alkotóelemeknek véges számú kombinációját írta le. Az egyes alkotóelemek, illetve változataik a szöveg szintjén megbízhatóan azonosíthatók." (László 2012: 29. old.)

A dokumentumok téma szerinti szerveződése a "Nyitott társadalom paradigma" alapján

Idézzük fel Terestyéni Tamás *Kompország a Nyugat iskolájában. A társadalmak szerveződéséről* című kötetében a kommunikációról írottakat. "A társadalmi kommunikáció rendszere, intézményei és működése a legszorosabban kötődik más alrendszerekhez: a politikához, mint tartalmak és értékek megfogalmazója, formába öntője és közvetítője, a felkészítés alrendszeréhez pedig mint az ismeretek átadásának és a szocializációnak az eszköze (oktatás). A politikai folyamatokban, a közvélemény és közgondolkodás alakulásában, a tudás közvetítésében, a kultúra és közízlés formálásában játszott vitathatatlan szerepének köszönhetően a kommunikáció és a média a XX. században az egyik leginkább tárgyalt és leginkább vitatott társadalomtudományi tárgykörre vált. Talán ezzel a széles körű érintettséggel függ össze, hogy a társadalmi kommunikáció terén különösen élesen mutatkoznak meg a központi vezérléselvű és a szabadságelvű szerveződés sajátosságai és ellentétei." (Terestyéni 2011: 301. old.)

A nyitott társadalom paradigmája

Hasonlítsuk össze a kapott értékeket a Terestyéni Tamás által jegyzett Nyitott társadalom paradigmával, amelyet szembeállít a Zárt társadalom paradigmájával (a kétbetűs kódolás a táblázat fejlécéhez)

PG - piacgazdaság, piaci verseny, piaci koordináció, piaci elosztás

HM - a hatalom megosztása és társadalmi ellenőrzése

SM - szabadságot kevésbé korlátozó, szolgáltató állam

VE - versenyen, piaci megmérettetésen alapuló szelekció

JO - jogrend, törvényesség, normativitás

NY - az intézmények társadalmi felügyelete, nyilvánosság

SE - gondolatszabadság, ideológia és államhatalom következetes szétválasztása, szekularizáció,

AU - az individuuum autonómiája és szabadsága

PÖ - polgári öntudat és szabadságigény

ÖN - önbizalom

FE - individuális felelősségérzet, a törvények tisztelete

TO - nyitottság, bizalom, együttműködési készség, tolerancia

SZ - teljesítményorientáltság, szorgalom, self made man mentalitás

Terestyéni Tamás Nyitott társadalom rendszeréhez most témák szerint értékeltem a rádiódokumentumokat.

4. táblázat

A vizsgált dokumentumok témái a Nyitott társadalom paradigmája szerint

	PG	HM	SM	VE	JO	NY	SE	AU	PÖ	ÖN	FE	T
1	1							1			1	
2		1			1	1		1	1			
3							1		1	1	1	
4								1			1	
5								1	1	1	1	
6		1				1	1	1	1	1	1	
7		1		1	1	1		1			1	
8								1				
9	1			1				1		1		
10								1		1	1	
11			1		1			1	1		1	
12								1	1	1	1	
13	1	1				1			1		1	
14					1	1					1	
15			1		1			1	1	1	1	
16		1			1	1			1		1	
17					1	1		1			1	
18				1					1			
19					1				1		1	
20	1			1		1			1		1	
21										1		
22			1		1				1	1	1	
23		1			1			1	1		1	
24		1			1	1					1	
25		1			1	1	1	1	1		1	
26							1	1			1	
27								1		1	1	
28		1			1	1		1	1	1	1	
29		1			1	1			1		1	
30								1			1	
31	1			1				1	1		1	
	5	10	3	5	14	12	4	20	18	11	26	1

A témák gyakoriságát az 5. táblázat tünteti fel.

5. táblázat

A Nyitott társadalom paradigmája szerint vett témák gyakorisága

Felelősség	26
Autonómia	20
Tolerancia	19
Polgári öntudat	18
Jogrend	14
Nyilvánosság	12
Önbizalom	11
Hatalom	10
Szorgalom	8

Piacgazdaság	5
Verseny	5
Szekularizáció (gondolatszabadság)	4
Szolgáló állam	3

Lezárás helyett

A két elemzés együttesen azt mutatja, hogy az európai médiafesztiválon bemutatott rádiódokumentumokban az univerzalizmus a leghangsúlyosabb érték és a felelősség a leginkább tárgyalt téma.

Most a rádiódokumentumok elemzésénél tartok, valamint egy nagyon fontos elemet, az előszűrés, a preszelekció körülményeit vizsgálom: kérdőív és/vagy interjú segítségével igyekszem ellenőrizni, hogyan, milyen szempontok alapján történik a műsorok beválogatása a Prix EU döntőjébe.

IRODALOM

- Balázs, Géza: *Médiaműfajok*. Budapest: MR Rt. Oktatási osztály, 1999.
- Főszerkesztők Fóruma. Főszerkesztők Fóruma. [Online] 2013. [Hivatkozva: 2013. 12 26.] <http://foszerkesztokforum.org/rolunk/>.
- Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris, 1990.
- Hallin, Daniel C és Paolo, Mancini: *Médiarendszerek. A média- és politikai rendszerek három modellje*. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet - Gondolat Kiadó, 2008.
- Harré Rom: Érzelem és emlékezet: a második kognitív forradalom. *Replika* 3, 1997.
- Hofstede, Geert és Hofstede, Gert Jan: *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere*. Pécs: VHE Kft., 2008.
- László János: *A történetek tudománya*. Budapest : Új Mandátum Könyvkiadó, 2005.
- László János: A narratív pszichológiai tartalomelemzés. *Magyar Tudomány*, 2005, 11.
- László János: *Történelemtörténetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Budapest, 2012.
- McQuail Denise: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris, 2003.
- Papp Zsolt: *Kormetszetek. "Itt állok" avagy miért nincsenek a dolgok a helyükön?* Budapest: Kossuth, 1988.
- Pléh Csaba: A narratív pszichológiáról: az elbeszélések beemelése a lékekbe. *Írások Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2003.
- Pólya Tibor: Miről informál az élettörténet narratív perspektívája? In László János, Kállai János, Bereczkei Tamás (szerk.): *A reprezentáció szintjei*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2004.
- Prazsák Gergő: Prolegomena az európai internethasználók értékpreferencia-változásának vizsgálatához., 2010., *Információs Társadalom*, X.. kötet, 2010. old.: 12.
- Prix Europa 2012 Festival Catalogue*. Prix Europe authors. Berlin : PRIX EUROPA Festival Office, Rundfunk Berlin-Brandenburg - rbb, 2012.
- Salamon János filozófus oldala. [Online] 2013. [Hivatkozva: 2013. 12 26.] Pillantás a hegyről. Élet és Irodalom LVII. évfolyam 31. szám 2013. augusztus 2. <http://www.salamonjanos.eoldal.hu/cikkek/elet-es-irodalomban-megjelent--publikaciok/pillantas-a-hegyrol-elet-es-irodalom-lvii.-evfolyam-31.-szam-2013.-augusztus-2.---feuilleton.html>
- Schwartz, Shalom H, és mtsai. Refining the Theory of Basic Individual Values. *Journal of*

Personality and Social Psychology. Vol. 103. No. 4, 2012, 663-688.

Terestyéni, Tamás: *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. Budapest : AKTI-Typotex, 2006.

Terestyéni Tamás: *Kompország a Nyugat iskolájában. A társadalmak szerveződéséről*. Budapest: Gondolat kiadó, 2011.

[A tartalomhoz >>](#)

Banai Tibor Péter

MACHIAVELLIZMUS BOLÍVIÁBAN AVAGY A NYILVÁNOSSÁG MANIPULÁLÁSÁNAK EGY TIPIKUS ESETE

Bevezetés

2009. április 16-án hajnalban egy bolíviai kommandó rajtaüt egy ötfős társaságon a bolíviai Santa Cruz város Las Americas hotelében. Három embert agyonlőnek: Rózsa-Flores Eduárdót, Magyarosi Árpádot és az ír Mark Dwyert. A másik két embert, a magyar Tóásó Elődöt és a horvát Mario Tadicot megkínózzák, és elhurcolják a főváros - La Paz - San Pedro börtönébe. A vád ellenük: terrorizmus, összeesküvés, Morales elnök elleni merénylet kísérlete.

Ez a történet annak idején bejárta világsajtót, és az időközönként felröppenő hírek most is lázban tartják a közönséget. A sajtótermékek azonban nem kis részben félretájékoztatják az érdeklődőket, vagy minimum bizonytalanságban hagyják őket - köszönhető ez az adekvát információ hiányának, a tényként, bizonyítékként közölt dezinformációknak. A legjobb esetben is megelégednek azzal, hogy ez egy bonyolult, konspiratív ügy. Pedig az igazság sokkal prózaibb. A szálak a bolíviai Santa Cruz-ból indulnak és a La Paz-i San Pedro börtön falai, valamint a legfelsőbb bolíviai kormánykörökbe vezetnek.

Vitathatatlan, hogy az események központi figurája a nemzetközileg is ismert, kalandos életű Rózsa-Flores volt. Ez az írás azonban nem a történések - Eduárdó utolsó kalandjának - a rekonstrukciója, hanem arra tesz kísérletet, hogy egy a reneszánsz korban született politikai modellel, az un. *machiavellizmussal* vizsgálja a kapcsolatot az ok és a végkifejlet közt.

Niccoló Machiavelli óta tudjuk, hogy a politikában "a cél szentesíti az eszközt". A szóban forgó sajtóbeli előadás rámutat arra, hogy ez a középkori diszciplína még a XXI. században is érvényes. Rávilágít arra az örök érvényű igazságra, hogy a politika (főleg a diktatúra), ha önös érdeke úgy kívánja, könnyedén átgázol az emberi sorsokon, legyen az szegény vagy gazdag, gyenge vagy hatalmas.

Niccoló Machiavelli és machiavellizmus

Niccolo Machiavelli (1469-1527) olasz filozófus, író és politikus a reneszánsz Firenze gyermeke. Apja tehetős ügyvéd volt, aki sokat adott fia neveltetésére. Ennek és a család kapcsolatainak köszönhető, hogy hamar magas rangra emelkedett, tizennégy éven keresztül a város - a Firenzei Köztársaság - kancelláriájának a titkára. Mint államférfi, tevékenysége összefonódott a kor gyakorlati politikálásával.

Tanácsaira pápa, uralkodó, hadvezér egyaránt kíváncsi volt. A Firenzei Köztársaság bukása számára kegyvesztettséget és rövid (két hét) börtönt hozott, de hozott mást is, ekkor teljesedett ki írói

munkássága. Számos színpadi mű szerzője, *Mandragóra* című vígjátéka "hic et nunc" megújította a színházat; tette ezt igencsak a maga öröme: a korabeli források feljegyezték, hogy "szereposztó díványán" a kor híres színésznői gyakran vendégeskedtek.

De bátran nevezhetjük tudósnak is: jeleskedett a diplomácia (lásd *Követségek és megbízatások* című könyve) és a hadtudomány terén (lásd *A háború művészete* című könyve), hozzájárult a társadalomtudományok előkészítéséhez, alighanem vele kezdődik a történelemfilozófia (lásd Hegedűs, literatura.hu), de a politikai filozófia minden bizonnyal. Ha azonban mindezeket nem vennénk figyelembe, egy dolog mellett semmiképpen sem mehetünk el, ez pedig *A fejedelem* című műve. Ez a könyv tette nevét hallhatatlanná, és ez vizsgálódásunk alapja is.

A mű tulajdonképpen kézikönyv, a politikai tanácsadás kézikönyve, Lorenzo de' Medici, Urbino hercegének címezve (lásd Szathmári: utószó Machiavelli *A fejedelem* című könyvéhez). Az uralkodói technikákról, a hatalom megszerzéséről és megtartásáról szól - kendőzetlenül. Helyesebben fogalmazva, kegyetlenül. Ha azonban finomabban akarjuk jellemezni, akkor azt mondhatjuk, hogy a könyv az érzelem nélküli, józan hatalomgyakorlás tömör összefoglalása, amelyben a mester keményen és szókimondóan lehámozza a morált a politikáról: "a cél szentesíti az eszközt", azaz a cél eléréséhez az uralkodó minden eszközt, a legdurvábbat is felhasználhatja. Ez a machiavellizmus lényege.

Jóllehet az idézett mondat nem szerepel a műben, és a társadalomtudósok ma is vitatkoznak azon, hogy ez egy Shakespeare-i olvasat, vagy a jezsuita Loyolai Szent Ignácól származik, egy dolog biztos: tömören és hatásosan foglalja össze a hatalom gyakorlásának a lényegét, és nem utolsó sorban így vonult be a köztudatba. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a munka a Cinquecento idején íródott (1513-ban), egy olyan korban, amelyben a mérge, a tőr, a politikai ellenfelek végleges eltávolítása az útból olyan dolognak számított, mint ma egy államközi jegyzék, vagy egy parlamenti felszólalás. Ez a szemlélet egy mai, jól működő demokráciában már megengedhetetlen, csak az igazán kemény rezsimek, a diktatúrák engedhetik meg maguknak, hogy politikai ellenfeleiket gyilkosság útján állítsák félre.

Visszatekintés a közelmúltba

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan vetül rá a reneszánsz gondolkodó műve erre a XXI. századi történetre, meg kell vizsgálnunk a közelmúlt eseményeit, nevezetesen, hogy milyen folyamatok zajlottak le Bolíviában az elmúlt években.

Bolívia államszervezete - az egész kontinensre jellemző módon - tartományok szövetségére épül. A tartományok belügyeikben bizonyos autonómiát élveznek. Bolívia világviszonylatban a fejlődő országokhoz tartozik és bár a dél-amerikai kontinensen területét és gazdasági kincseit tekintve az elsők közt foglal helyet, ezt korántsem mondhatjuk el a gazdaságáról és társadalmi viszonyairól. Még Latin-Amerikában is a szegény államok közt tartják számon. Döntően mezőgazdaságból él, bár a keleti országrészben gazdag gázlelőhelyek, az ország belsejében pedig nemesfém (elsősorban ezüst) és litium bányák találhatóak. Ezeknek jelentős része magánkézben van. A fejlett országokra jellemző adórendszer Bolíviában nincs, az adóbevétel elenyésző, az ország bevételeinek nem kis hányada segélyekből áll össze. Az ország nagyobbik, nyugati része szegény, itt erősen dominál az őslakosság aymara és kecsua indiánokkal (a hajdani Inka Birodalom késői utód népei ők), míg a kisebbik, keleti országrész (itt találhatóak a gázlelőhelyek) gazdagabb, itt a bevándorló fehérek nagyobb számban vannak jelen, és ők adják ennek az országrésznek a gazdasági elitjét. A szembetűnő különbségek ellenére a fennálló status quo jól működött - különösen a nyugati részeken - a 2005-ös év végéig.

Ki az a Juan Evo Morales Ayma?

Egyetlen dologban azonban Bolívia a világ krémjéhez tartozik: ez a kokain termelés. A kokain anyanövénye, a koka cserje, az indián kultúra része. Őshonos ez az ország hegyvidéki, nyugati részein, az aymarák és a kecsuák Istenként tisztelik, Mama Coca-nak hívják. Így a növény termelése arrafelé eleve a gazdaság része, más kérdés, hogy a kokain előállítás már nem az. A cserje levelét sokféle módon használják fel az őslakosok: tea, olaj, cukorka stb. készül belőle, és mindezt árulják is a helyi piacokon - legálisan. Olyan sokan foglalkoznak koka termesztéssel, hogy a koka-farmereknek

még szakszervezetük is van, ami igen komoly befolyással bír az indián választó polgárok szemében. Ennek a szakszervezetnek a vezetője egy indián származású, tanulatlan koka-farmer, aki erről a posztról indult az államelnöki székért a 2005. december 5-én tartott választásokon, és meg is nyerte azt. Juan Evo Morales Aymának hívják.

Santa Cruz, a politikai ellenzék fellegvára - az ellenzék megfélemlítése

Az új elnök a barátjának, a venezuelai Hugo Chavesnek a mintájára szocializmust kezd építeni az országban, nagyvállalatokat, földbirtokokat államosít. Múlnak az évek, és a gazdag kelet-bolíviai tartományok vezetői aggódva figyelik a La Pazban székelő központi kormány baloldali fordulatát. Érezhetővé válik a feszültség az országban. Az államosított cégek élére az elnök bizalmi emberei kerültek, akik általában hasonló - azaz nagyon szerény - végzettséggel és cégvezetői tapasztalattal rendelkeztek, mint az elnök maga és az elnök szavazó bázisa, az indián tömegek. Miután az elmúlt években az emberek nem kis hányada semmi pozitív változást nem tapasztalt meg az életében, kritikussá vált a helyzet, különösen Santa Cruz városban 2008 szeptemberében, amikor az utcai tüntetéseket erővel veri le Morales katonasága. Az eredmény 11 halott és több mint 50 sebesült. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a központi hatalom szegény indián fiatalok tömegét szállította Santa Cruzba, és a felfordulást, az erőszakos cselekményeket ők követték el - a rendőrség nem avatkozott közbe. Ráadásul a bolíviai kokain kereskedelem csúcspontot ért el, amiben érintve voltak magas bolíviai kormánykörök is (wikileaks jelentés).

A santa cruz-i politikai ellenzék Bolívia leggazdagabb embere, a horvát származású Brankó Marinkovic köré csoportosul. Marinkovic az elnökválasztáson Morales ellenfele volt, és szűkebb pátriájában, Santa Cruzban és környékén polgári mozgalmat szervezett, melynek célja, hogy a központi hatalom, La Paz ne avatkozzon be a keleti tartományok belügyeibe. Ennek a követelésnek egy népszavazással is nyomatékokat adnak. La Paz ugyan hivatalosan rábólintott a szavazás eredményére, de a helyzet nem változott. Ekkor 2008-t írunk.

Ebben a helyzetben utazik Rózsa-Flores Santa Cruzba. Vegyes nemzetiségű magyar, szlovák, román, horvát, ír társaság gyűlik köré. Nyolcan vannak, férfiak.

Ki volt Eduárdó Rózsa-Flores, ki az a Tóásó Előd?

A horvát függetlenségi háború karizmatikus figurája, a magyar-bolíviai-horvát állampolgárságú Rózsa-Flores Eduárdó a bolíviai Santa Cruzban született magyar apától és katalán anyától. Édesapja zsidó származású kommunista volt, édesanyja tehetős katolikus családból származott, ennek ellenére ő felnőtt fejjel áttért az iszlám hitre. Nehezen lehetett őt beskatulyázni, igazi szabad szellem volt. Élete, ténykedése titkokkal volt teli, és úgy is halt meg. Ez a fordulatokban gazdag, több szálon futó konspirációs történet Rózsa-Flores Eduárdó utolsó kalandja lett.

Még a kiutazása előtt adott egy interjút Kepes Andrásnak (szabályos interjú volt, nem titkos felvétel), amiben arról beszélt, hogy szeretne segíteni a szülővárosán, amelynek vezetői hazahívták, hogy segítsen nekik a központi hatalom túlkapásait megfékezni. Hogy ez pontosan mit jelentett, nem részletezte.

Rózsa Flores idehaza amolyan szellemi szabadfoglalkozásúként élt: írt, publikált, színészkedett. De néhányan akár még onnan is ismerhették, hogy ő volt az ELTE utolsó KISZ titkára. (Ezekből az időkből ismerte Gyurcsány Ferencet, és valószínűnek tűnik, hogy ő volt az, aki 2006-ban elvitte a magyar sajtónak az őszi beszéd hanganyagát.) Ő hívta ki magához - egy szebb jövő reményében - az erdélyi születésű Tóásó Elődöt, aki informatikai tanárként dolgozott Magyarországon, Eduárdó mellett pedig valamiféle asszisztensként tevékenykedett Bolíviában.

Rózsa csoportja együtt mozgott: szállodákban laktak, gyakran mutatkoztak nyilvános helyeken, kormányellenes tüntetéseken vettek részt és többször találkoztak Santa Cruz prominens vezetőivel, Evo Morales politikai ellenzékével. Találkoztak az ellenzék vezetőjével, Branko Marinkovic-csal is. Elmúlt fél év és a csoportból hárman a zöld határon át, Brazílián keresztül visszautaztak Európába. Ezután zajlott le a sajtó által közhírré tett történet a három ember halálához vezető rendőrségi akcióról.

Machiavellizmus a bolíviai gyakorlatban

Az ügyészségi jegyzőkönyv szerint a bolíviai nyomozók egy gyanús személyekkel teli autót követtek a santa cruz-i Las Americas szállodához, majd a rá következő hajnalon egy 16 fős rendőri kommandó lerohanta a gyanúsítottak szobáit, ahol fél óras tűzharcot vívtak, melynek során három gyanúsított meghalt, kettőt pedig letartóztattak. Eddig a jegyzőkönyv. De mi történt valójában?

Független szakértők bevonása után megállapították, hogy nem volt tűzharc a szállodában, a teljesen szétlőtt szobákban található golyónyomok egytől-egyig a rendőrség fegyvereiből származtak. Továbbá a három halott keze a haláluk pillanatában össze volt kötözve és a testükön verés nyomai és közvetlen közletről leadott golyónyomok voltak; a szobákban található nyomok pedig kizárják, hogy a helyszínen haltak volna meg. Az idő múlásával előkerült két rendőrségi videó is, amelyeket az akció tagjai rögzítettek azon a bizonyos hajnalon. Az egyikben egy rendőr helyez el "bizonyítékokat": robbanószerkeket pakol ki egy hátizsákból és "elrejt" a szétlőtt szobák különböző részeiben; ezeket mutatta be később a vád a bíróságon. A másik videón a kommandósok a szobákból két letakart fejű, összekötözött kezű embert vezetnek el a szálloda folyosóján: az egyiknek a feje Tóásó, a másiké Rózsa-Flores ingével van letakarva, és alakja, formája, méretei is megegyeznek Eduárdóéval. Mindez azt jelenti, hogy a halottak nem a szállodai szobákban haltak meg: haláluk előtt elvitték, megkínózták, kivégezték, majd újra visszaszállították őket a szobáikba. A sajtónak bemutatott fegyverekről pedig kiderült hogy valódi fegyvereket utánozó airsoft eszközök (airsoft = alacsony energiájú légfegyverekkel játszott hobbi-sport gyűjtőneve).

A kérdés az, hogy mindez kinek állt az érdekében és miért? Ki húzott ebből hasznot? 2009 decemberében új választásokat tartottak Bolíviában. Morales, aki mandátuma során sokat veszített a népszerűségéből, újból indult az elnökségért, és bár kihívója, a santa cruz-i Branko Marinkovic az év elején még esélyesként nézhetett a megméretés elébe, az április 16-i események után minden megváltozott. A hatalom minden addiginál nagyobb tisztogatást hajtott végre az ellenzék soraiban. A bebörtönzött Tóásón és Tadicon kívül harminckilenc személyt vádolt meg a kormány terrorizmussal, az elnök elleni merénylettel, összeesküdéssel, ill. szeparatizmussal. Mondani sem kell, a vádlottak mind az ellenzék tagjai voltak. Branko Marinkovic és a Santa Cruz-i elit jó néhány személyisége elmenekült Bolíviából, és 2009 decemberében Morales újból megnyerte a választásokat.

Alig két héttel a 2008. április 16-i események után az USA bolíviai nagykövetsége bizalmas, titkosított jelentést küldött a Santa Cruz-i helyzetről Washingtonba. A 2009. április 29-i jelentésből kiderülnek a konspiráció homályos részletei, így az, hogy a bolíviai titkosszolgálat őrnagya, bizonyos Walter Andrade inkognitóban megkereste Rózsa-Florest, csapdát állított neki, és ez vezetett a csapat lemészárlásához. (A jelentés említi az akkori megbízott magyar nagykövet, Józsa Mátyás nevét is, a vele történt beszélgetésre hivatkozik is a jelentéstező. A dokumentumot a Wikileaks szivárogtatta ki). Mindez a bolíviai alelnök Alvaro Garcia Linera tudtával történt, aki - ha hinni lehet a bolíviai kormány körüli pletykáknak - olyan ember hírében áll, aki előszeretettel használ fel másokat a saját céljaira, éppen úgy, ahogy ezt a machiavellista pszichológia tanítja (lásd Bereczkei 2012).

Börtön ítélet nélkül

Ha a bolíviai kormány felől nézzük az ügyet, a hatalom - stratégiában és taktikában egyaránt - hibát hibára halmozott. Egy olyan reneszánsz politikai princípiumot ültettek át maradéktalanul a mai gyakorlatba, amelynek a XXI. században már nincs létjogosultsága. Illetve legyünk hidegen logikusak és őszinték: előfordul ma is, de többnyire csak a legerősebb államok engedhetik meg maguknak, mert ha egy ilyen botrányos eset nyilvánosságra kerül, csak egy erős és befolyásos állam dacolhat az esetleges számonkéréssel mind belpolitikai, mind pedig nemzetközi szinten. Bár Bolívia távolról sem ilyen állam, mind ez ideig semmibe vette a nemzetközi kritikákat, amelyek számon kérték rajta a mészárlásba torkolló rendőri akciót és a bírósági eljárás jogszerűtlenségét. Igaz, ebben az ügyben eddig még senki sem gyakorolt nyomást Bolíviára.

Életben hagytak két tanút, de - úgy tűnik - csakis azért, hogy nagy sajtó nyilvánosság előtt látványos bírósági eljárásban ítéljék el őket. Terrorizmussal, szeparatizmussal, az elnök személye elleni merénylet kísérletével vádolják őket, de az elmúlt hosszú évek (közel 5 év!) alatt nem tudtak rájuk bizonyítani semmit. Ráadásul a vád az eljárás során sorozatosan megsértette a bolíviai és a

nemzetközi jogot, sőt még törvényt is változtattak, hogy Tóásót és Tadic-ot ítélet nélkül benn tarthassák a börtönben. Közben a bírák sorra adják le ezt a kényes ügyet - már amelyik tudja, vagy meri -, mindenesetre szembeűnő, hogy 2013 márciusában lemondott Marcello Soza, az ügy főügyésze, miután egy hangfelvételen beismerte, hogy koholt vádak alapján koncepciót per folyik Tóásóék ellen, sőt azt is elismerte, hogy ha az igazság kiderül, abba a kormány is belebukhat. Néhány napra rá ő maga is elmenekült Bolíviából (lásd mno.hu/kulfold/elmenekult-a-toasot-vadlo-ugyesz-1146018).

A bolíviai közvélemény egyre inkább a vádlottakkal érez együtt. A kormány ugyan terroristáknak kiáltotta ki őket, de vádjait bizonyítani nem tudta, sőt egymás után kerültek napvilágra a kormányt terhelő részletek. Gyakorlatilag a terrorizmus bizonyítatlan vádja csinált a vádlottakból szabadságharcosokat az emberek szemében.

Szerző és Tóásó a San Pedro börtönben La Pazban

IRODALOM

Bereczkei Tamás: A cél szentesíti...? Machiavellizmus. *Mindennapi Pszichológia*. 2012. 1. szám.
<http://www.mipszi.hu/cikk/120214-machiavellizmus-cel-szentesiti>

Gaceta oficial de Bolivia, 12 diciembre de 2008.

<http://www.literatura.hu/irok/renesz/machiavelli.htm>

http://hu.wikipedia.org/wiki/Rozsa-Flores_Eduardo

<http://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm>

http://hu.wikipedia.org/wiki/Niccolò_Machiavelli

<http://mno.hu/kulfold/elmenekult-a-toasot-vadlo-ugyesz-1146018>

<http://wikileaks.org/>

Martinez, Emilio: *La massacre del Hotel Las Americas: ¿un montaje del gobierno de Evo Morales?* Pais, 2009.

Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem*. Budapest, Carthaphilus Kiadó, 2006.

Olmos, Harold: *Alla donde me sepulten nadie se arrodillara. Reencuentro de una historia*. La Paz, APLP (Asociacion de Periodistas La Paz), 2011.

Separatismo en Bolivia. Camara de Diputados, noviembre de 2009.

Tóásó Előd: *Börtönnapló*. Budapest, Loisir kiadó, 2010.

[A tartalomhoz >>](#)